

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA PSYCHOLOGIE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Václav Chytrý

**Role starších sourozenců
a jejich působení na rozvoj mladších sourozenců**

The role of older siblings
and their influence on the development of their younger siblings

Poděkování

Tuto práci bych chtěl věnovat svým třem mladším sourozencům: Monice, Míše a Štěpánovi. Chtěl bych jim poděkovat za vše, čím mě v životě obohatili a jakým způsobem mě ovlivnili. Jsem si jist, že bez jejich přítomnosti v mém životě by tato práce nikdy nevznikla. Doufám, že jsem jim byl dobrým starším bratrem.

Děkuji doc. PhDr. Iloně Gillernové, CSc. za odborné vedení mé diplomové práce, za její ochotu, pozitivní přístup, cenné rady a připomínky.

Mé poděkování patří též PhDr. Františkovi Hroníkovi a PhDr. Janě Hroníkové za podnětné konzultace, ochotu a poskytnutí zázemí a času na psaní práce.

V neposlední řadě patří obrovský dík mým rodičům za podporu nejen při psaní práce, ale během celého mého studia. Děkuji též bratrovi Štěpánovi, který mě neustále motivoval a měl radost z každého dílčího postupu při tvorbě. A na závěr patří velký dík Máje za její toleranci, povzbuzování a neustálou podporu.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 3. dubna 2016

.....

Václav Chytrý

Abstrakt

V rámci rozvoje dětí a dospívajících je největší pozornost věnována působení rodičů. Důležitou roli ovšem mají i jiné starší osoby. Významnou, avšak (v české literatuře) často opomíjenou osobou, která působí na rozvoj jedince, je jeho starší sourozenec. Předmětem teoretické části práce je přiblížit tematiku sourozeneckého vztahu, jeho specifika, popsat roli a oblasti působení staršího sourozence na základě faktorů, které do vztahu dvou sourozenců vstupují. Empirická část obsahuje popis výzkumného projektu a výsledky výzkumného šetření, jehož cílem je objevit specifika sourozeneckého vztahu zejména z pohledu výchovných stylů staršího sourozence, najít rozdíly mezi výchovnými způsoby rodičů a sourozenců a zároveň zjistit, jakým způsobem se na roli, vztahu a působení starších sourozenců podílí jejich pohlaví a věkový rozdíl mezi sourozenci.

Klíčová slova:

sourozenci, sourozenecké vztahy, role sourozence, výchova, styly výchovy

Abstract

When analyzing the development of children and adolescents, the most attention is usually paid to parents. Other older members of a family, however, have an important role, too. The crucial, yet often neglected person (at least in Czech literature), impacting the development of an individual, is his or her older sibling. The subject of the theoretical part of this thesis is to clarify the specifics of a sibling relationship as well as to describe the role and the sphere of influence of the older sibling considering all the factors that come into the relationship between two siblings. The empirical part consists of the description of the research project and the results of the research, whose aim is to discover the specifics of a sibling relationship with a particular focus on the upbringing styles of the older sibling; to find differences between the upbringing methods of parents and the upbringing methods of older siblings; and to find out to what extent the gender and the age difference between siblings determines their mutual relationship.

Keywords:

siblings, sibling relationships, the role of a sibling, upbringing, methods of upbringing

Obsah

Úvod	8
------------	---

TEORETICKÁ ČÁST

1 Role staršího sourozence	10
2 Faktory ovlivňující vztah sourozenců	12
2.1 Podoba současné rodiny v kontextu sourozeneckého soužití	12
2.2 Pozice sourozenců	13
2.2.1 <i>Pozice staršího sourozence</i>	15
2.2.2 <i>Pozice mladšího sourozence</i>	16
2.3 Pohlaví sourozenců a sourozenecké dyády	17
2.3.1 <i>Bratr - bratr</i>	18
2.3.2 <i>Sestra - sestra</i>	19
2.3.3 <i>Mladší bratr - starší sestra</i>	19
2.3.4 <i>Mladší sestra - starší bratr</i>	19
2.4 Věkový rozdíl mezi sourozenci	20
2.5 Dynamika vývoje osobnosti	22
2.6 Rodina, rodiče a styly výchovy	26
2.6.1 <i>Styly výchovy</i>	29
3 Oblasti a specifika působení starších sourozenců	34
3.1 Oblasti působení starších sourozenců	34
3.2 Specifika působení mezi sourozenci	37
3.2.1 <i>Sociální učení</i>	38
3.2.2 <i>Soupeření, kooperace a hra mezi sourozenci</i>	39
3.2.3 <i>Výchovné působení staršího sourozence</i>	40

EMPIRICKÁ ČÁST

4 Výzkumný projekt	42
4.1 Cíle výzkumného projektu	42

4.1.1	<i>Předpoklady a dílčí výzkumné otázky</i>	42
4.2	Metody výzkumného projektu	44
4.2.1	<i>Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině</i>	45
4.2.2	<i>Vytvořené položky dotazníku</i>	45
4.3	Pilotní výzkum	45
4.4	Výběr výzkumného souboru a sběr dat	46
4.5	Charakteristika výzkumného souboru.....	47
5	Výsledky a jejich interpretace	49
5.1	Zpracování dat.....	49
5.2	Ověření předpokladů a dílčích výzkumných otázek	49
5.2.1	<i>Výzkumná otázka 1: Charakteristické znaky sourozeneckého vztahu</i>	49
5.2.2	<i>Výzkumná otázka 2: Způsoby výchovy starších sourozenců</i>	51
5.2.3	<i>Výzkumná otázka 3: Pohlaví sourozenců</i>	54
5.2.4	<i>Výzkumná otázka 4: Věkový rozdíl mezi sourozenci</i>	59
5.2.5	<i>Výzkumná otázka 5: Dimenze sourozeneckého vztahu - konfliktnost/rivalita a síla/dominance</i>	66
6	Shrnutí výsledků	69
7	Diskuze	71
7.1	Limity a nedostatky výzkumného procesu.....	71
7.2	Komentáře k výsledkům výzkumu.....	72
7.3	Návrhy pro další výzkum a aplikaci poznatků	75
Závěr	76
Literatura	77
Seznam zkratk	89
Seznam tabulek	90
Seznam grafů	91
Přílohy	92

Úvod

Problematika role a působení starších sourozenců na mladší mě zaujala z důvodu osobní zkušenosti. Jsem starším bratrem dvou sester (o 2 a 5 let) a jednoho bratra (o 12 let). Až nyní po mnoha letech se od nich samých dozvídám, jaký vliv jsem na ně, v průběhu jejich života, měl.

Mnoho českých i zahraničních publikací a výzkumů se věnuje roli a působení rodičů a pedagogů na děti, ale problematika sourozenců a jejich působení je poměrně opomíjená. Pozornost je věnována především horizontálnímu působení na děti, vertikální působení sourozenců je spíše v pozadí zájmu (Alfieri & Marta, 2015; Cox, 2010; Lobato, 2015; McHale, Updegraff & Whiteman, 2012; Milevsky, 2011; Novák, 2007; Robertson, Shepherd & Goedeke, 2014). Myslím si, že je tato tematika opomíjená i kvůli její složitosti. V rámci vztahu sourozenců vstupuje do hry nesčetné množství faktorů, které působí na roli sourozence, jejich vztah a interakci samotnou. Furman (1995) poukazuje na výzkumy, které se v této oblasti realizovaly, a podotýká, že je velice obtížné odlišit přímé působení sourozenců od působení rodičů, příbuzných, společnosti apod.

Ve své práci vycházím z publikací především českých autorů a doplňuji je zahraničními studii a výzkumy, které byly v této oblasti realizovány.

Má diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a empirickou.

Při strukturaci teoretické části jsem vycházel ze tří základních otázek: „co, kde a jak“, na které bych chtěl v rámci své práce odpovědět:

1) Co?

Jaké faktory se podílí na roli a působení staršího sourozence a na vztahu mezi dvěma sourozenci?

2) Kde a jak?

V jakých oblastech a sférách se projevuje působení staršího sourozence? Jaké specifické procesy mezi sourozenci při jejich soužití probíhají?

Na základě těchto otázek jsem svou diplomovou práci strukturoval. V první kapitole teoretické části doložím relevantnost tématu - operacionalizuji pojem role a poukážu na význam starších sourozenců. Ve druhé kapitole se zaměřím na faktory, které působí na

sourozenecký vztah, a ve třetí kapitole se zabývám oblastmi, ve kterých působení probíhá a specifiky tohoto působení.

Vzhledem k rozsahu celé problematiky jsem se rozhodl zaměřit svou pozornost pouze na dyadický vztah dvou věkově nejbližších sourozenců. Uvědomuji si, že se budu zabývat pouze částí celé tematiky a že existence dalších sourozenců výrazně proměňuje roli sourozence. Záměrně opomím i „nové“ specifické formy rodinného soužití: rodiny neúplné, tvořené pouze jedním biologickým rodičem, i rodiny smíšené, ve kterých se vyskytují nevlastní rodiče nebo děti. Zaměřím se pouze na rodiny „tradiční“ a úplné, které jsou tvořeny dvěma biologickými rodiči a vlastními sourozenci.

Obsahem empirické části je výzkumné šetření, jehož cílem je zmapovat charakteristiky sourozeneckého vztahu z pohledu výchovných způsobů staršího a nalézt faktory, které se na specifitě tohoto vztahu, roli a působení staršího významně podílejí.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Role staršího sourozence

Lovaš (2008, s. 324) vymezuje roli jako: „*Sdílená očekávání, která se týkají toho, jak se má určitá osoba ve skupině chovat...jaké úkoly má ve skupině nebo navenek plnit.*“ Již z této základní definice vyplývá, že role každého staršího sourozence bude v porovnání různých rodin odlišná vzhledem k různým potřebám a očekáváním ze strany mladšího sourozence nebo rodičů. Kohoutek (1998, s. 50) vymezuje roli jako „*určitý způsob chování a vystupování dané osobnosti očekávaný v určité sociální pozici.*“ V mé diplomové práci přistupuji k pojmu role jako ke způsobu chování vzhledem k prostředí, ve kterém se jedinec pohybuje, konkrétně vzhledem k mladšímu sourozenci, nikoli jako k pouhému souhrnu očekávání druhých osob. Nicméně je nutno zdůraznit, že očekávání druhých se způsoby chování souvisí. Richman (2006) navíc zdůrazňuje proměnlivost role sourozence v průběhu času. Jelikož se mění charakter a kvalita vztahu, mění se i jeho role a význam.

Vztah se sourozencem či sourozenci je jeden z nejbližších a zároveň nejdelších vztahů, které v životě člověka existují. Psychologové se většinou shodují na významu dětského vývoje a dospívání vzhledem k formování osobnosti a snaží se nalézt faktory, které se podílejí na jeho správném průběhu. Zajímají se o vztah s rodiči, styly výchovy, vliv širší rodiny, společenské působení, socio-ekonomickou situaci, působení pedagogů a vzdělávacích institucí apod. Ale často opomíjejí roli sourozence a jeho význam (Alfieri & Marta, 2015; Cox, 2010; Lobato, 2015; McHale et al, 2012; Milevsky, 2011; Novák, 2007; Robertson et al., 2014). Přitom jsou to právě sourozenci, kteří spolu dohromady mohou trávit velké množství času a přicházejí spolu do interakce mnohem častěji než s rodiči. Jak uvádí Matějček (1986, s. 54-55): „*Děti v rodině tráví spolu obvykle mnohem více času než každý zvlášť se svými rodiči... Jeden je druhému více partnerem než kterýkoli z rodičů nebo jiných dospělých v rodině.*“ Cox (2010) vidí výjimečnost sourozenectví ve spojení rodinného a přátelského vztahu. Sobotková (2007) také staví význam sourozeneckého systému na stejnou úroveň důležitosti jako systém „rodič-dítě“. Toman (1993) dokonce považuje sourozenecký vztah za nejdůležitější životní determinantu. Kosonen (1996) provedl výzkum mezi žáky základních škol s cílem zjistit význam sourozenců v jejich životě. V oblasti podpory a pomoci děti uváděly častěji svého sourozence než otce.

U dětí a dospívajících se v této souvislosti setkáváme s pojmem významných druhých. Podle Owens (2007) jsou tímto termínem označovány významné osoby v životě, které působí na jejich chování, prožívání a sebepojetí. Díky významným druhým má jedinec možnost získávat zpětnou vazbu na své chování, poznávat co je správné a co špatné a potvrzovat si svou sociální roli. Jak vyplývá z výzkumů, které byly prováděny u dospívajících, jsou to právě starší sourozenci, kteří jsou často označováni za významné druhé (Greenberger, Chen & Beam, 1998; Rishel et al., 2007).

2 Faktory ovlivňující vztah sourozenců

Existuje nesčetné množství faktorů, které ovlivňují sourozenecký vztah a vzájemné působení sourozenců. Jednotlivé faktory navíc nefungují odděleně, ale vzájemně se prolínají, překrývají a ovlivňují. Každá rodina i každý sourozenecký vztah je jedinečný a jednotlivé vlivy na něj působí jinak silně (McHale et al., 2012). Kromě přímého působení staršího na mladšího skrze vztah, interakci, společné činnosti apod., na něho působí i nepřímě, skrze vlastní vztah s rodiči, okolím, svým chováním, názory, hodnotami apod. (Alfieri & Marta, 2015).

V této kapitole se pokusím popsat ty nejvýznamnější faktory, které se zásadním způsobem podílejí na sourozeneckém vztahu a roli staršího.

2.1 Podoba současné rodiny v kontextu sourozeneckého soužití

Pozice a postavení sourozenců v rámci rodiny se postupem času mění, stejně tak jako se mění podoba současné rodiny. Kohoutek (2001) uvádí, že základní dlouhodobou tendencí je zmenšování velikosti rodin a počtu jejích členů směrem k nukleární (drobné) rodině. Soužití s příbuznými se také omezuje. Novou formu rodiny představují též smíšené rodiny, v nichž jsou společně vychovávány děti, které se narodily v jiném svazku, jinému druhému partnerovi (Coleman, 2014). Možný (2006) a Rabušic (2001) poukazují na trend ve stoupaní podílu nemanželských dětí, zvyšující se míru rozvodovosti a též nízký počet dětí na jednu ženu.

Úroveň rozvodovosti v České republice dlouhodobě stoupala, v posledních letech se ustálila pod 50%, v roce 2014 byla na úrovni 46,7% (Český statistický úřad, 2015a). V roce 1950 bylo průměrně 2,8 dětí na jednu ženu, na nejnižší hodnotu se Česká republika dostala v roce 1999, a to na 1,13 dětí na jednu ženu. V posledních letech se toto číslo sice zvýšilo, nicméně dlouhodobý trend je zde zřejmý. Český statistický úřad (2015b) uvádí v roce 2014 číslo 1,53 dětí na ženu. Dále se proměňuje tradiční systém fungování rodiny především v západním světě. V tradičním modelu rodiny byla matka v domácnosti a v podstatě neustále přítomna při výchově dětí. Dnes můžeme pozorovat trend, při kterém je matka pracovně vytíženější a vrací se do zaměstnání již v nižším věku svých dětí (Abela & Walker, 2014). Například v USA počet pracujících matek dětí mladších než 18 let vrostl mezi lety 1975 a 2009 ze 47,4 % na 71,6 % (Bianchi, 2011). Z dat z let 2006-2010 vyplývá, že v České

republiky bylo 79,2% matek přítomno v domácnosti s dítětem do 3 let jeho věku, 43,4% ve věku 3-5 let a ve věku 6-14 let nejmladšího dítěte pouze 16,9% (Mejstřík, Nývlt & Petráňová, 2011). Dalším zajímavým fenoménem je delší setrvávání dospívajících či již dospělých jedinců v primární rodině a jejich pozdější osamostatnění (Blaauboer & Mulder, 2010). Prodlužuje se tím období dospívání a zvětšuje se interval mezi reprodukční schopností a sociálně-psychologickou připraveností na založení vlastní rodiny. Mladí lidé též déle studují na vysokých či odborných školách a k ekonomicko-profesní „zralosti“ tak dochází také až ve vyšším věku (Plaňava, 2000).

Tyto trendy vnáší do problematiky sourozenců zajímavé aspekty. Díky nárůstu rozvodů a počtu neúplných rodin se zvyšuje složitost celého tématu, neboť se rozšiřují možnosti různých podob rodiny (např. nevlastní rodiče a sourozenci, přítomnost pouze jednoho rodiče při výchově apod.). Zároveň klesá počet dětí a tím i sourozenců (Možný, 2006). Díky tomu nabývá role staršího sourozence na významu, protože se počet osob v rodině snižuje a každý rodinný příslušník má tak daleko větší podíl na fungování rodiny i na působení na ostatní rodinné příslušníky. Kvůli vyšší zaměstnanosti matek mohou být sourozenci častěji pouze spolu a na staršího tak mohou být kladeny vyšší nároky, co se odpovědnosti a péče o mladšího týče. Pozdější osamostatňování nabízí též větší prostor pro mladší být v kontaktu se staršími do jejich vyššího věku. Grusec a Hastings (2007) uvádějí, že 80% populace vyrůstá v sourozeneckém vztahu. Milevsky (2011) dokonce tvrdí, že toto číslo dosahuje až 90%. Je zde však otázkou, jak blízký je tento sourozenecký vztah, zda sourozenci spolu opravdu souběžně vyrůstají nebo zda jde spíše o vztah formální, ve kterém do vzájemné interakce příliš nepřicházejí.

2.2 Pozice sourozenců

Abychom mohli porozumět vzájemnému působení sourozenců, je nezbytné se seznámit s pozicí, ve které se dítě v rámci rodiny nachází. Pozicí sourozenců je myšleno jejich věkové a genderové uspořádání v rámci rodiny. Kolik má daný jedinec sourozenců, kolik z nich je starších, kolik mladších a jakého jsou pohlaví. Sourozenecká pozice je zajímavá v tom, že je neměnná, probíhá po celý život a nemůžeme si ji zvolit. *„Základní charakteristikou sourozeneckého pořadí je jeho danost, stálost a osudovost. Sourozence si sami nevybíráme, jsem mladším ze dvou nebo nejstarším ze čtyř od počátku do konce života“* (Matějček, 2005, s. 370). Prekopová (2009) podotýká, že se každé dítě rodí do velice

specifického postavení, které je v rámci rodiny unikátní a odlišné od pozic ostatních jejích členů. Tato pozice má podle ní vliv na utváření osobnosti jedince.

První, kdo se pokusil popsat spojitost mezi pozicí dítěte v rodině a jeho pozdějšími charakteristikami (konkrétně úspěšnosti v zaměstnání), byl Francis Galton (1892) již v roce 1869. S pojmem sourozeneckých pozic, resp. sourozeneckých konstelací je nejvíce spjat Alfred Adler, který je též považován za zakladatele teorie sourozeneckých vztahů. Adler si jako první všiml, že sourozenci v rámci jedné rodiny mají jiné osobnostní rysy, ač vyrůstají v téže rodině a se stejnými rodiči jako jejich sourozenci. Adler (1999) tvrdil, že sourozenci jsou v životě jedince nejméně stejně tak důležití jako jeho rodiče. Poukazoval na to, že sourozenecké pořadí je významným činitelem pro utváření osobnosti a že jedinci se stejnou sourozeneckou pozicí zažívají většinou podobné zkušenosti, které ovlivňují jejich vývoj, budoucí postoje a vzorce chování. Předpokládal, že u jedinců v dané sourozenecké pozici můžeme nacházet konkrétní shodné osobnostní rysy.

Na druhé straně Adler (1999) nic neabsolutizoval a zdůrazňoval pouze pravděpodobnost, ne jistotu, že dítě bude mít na základě sourozenecké pozice určité vlastnosti. Uvědomoval si též množství proměnných, které mohou vstupovat do hry a podílet se na utváření osobnostních rysů nejen ze strany sourozeneckých pozic. „*Vše ovšem závisí na okolnostech, jednotný rys můžeme najít vždy, ale vše záleží na okolnostech, nemůžeme to generalizovat*“ (Adler, 1935, s. 115). S tímto názorem se shoduje i Šulová (2010), která poukazuje na to, že je potřeba vnímat všechny aspekty těchto pozic, zejména jejich kvalitu a kontext seskupení celé rodiny. „*Pořadí narození zvyšuje pravděpodobnost rozvoje určitých osobnostních rysů a způsobů chování*“, tvrdí i Vágnerová (2012, s. 325). Jefferson, Herbst a McCrae (1998) ve svém výzkumu na základě sebehodnocení jedinců sice našli spojitost mezi sourozeneckou pozicí a osobnostními rysy, nicméně ji považují za zanedbatelnou. Při hodnocení vlastností daného sourozence blízkými osobami ovšem našli vysokou míru souvislosti v oblasti otevřenosti a přívětivosti. V jiném výzkumu se autoři snažili najít souvislost mezi sourozeneckou pozicí a neuroticismem, extravertzí a otevřením, ale významné rozdíly nezjistili (Marini & Kurtz, 2011).

Psychologové zabývající se sourozeneckými pozicemi nejčastěji rozdělují sourozence na jedináčky, prvorozené, prostřední a nejmladší (Adler, 1999; Novák, 2007; Toman, 1993). Jelikož se tato práce zabývá primárně dyadickým vztahem staršího a mladšího sourozence, jsou sourozenecké pozice rozděleny pouze na staršího a mladšího sourozence, bez ohledu na přítomnost dalších sourozenců v rodině.

Každá pozice dítěte v rodině má své výhody i nevýhody. Následující dvě podkapitoly obsahují popis toho, co pozice staršího a mladšího sourozence obnáší.

2.2.1 Pozice staršího sourozence

Po příchodu mladšího sourozence na svět zažívá starší velkou změnu. Do té doby měl v rámci rodiny vytvořenou určitou pozici, která se příchodem mladšího zásadně mění. Prožitky starších sourozenců, zejména prvorozených, definoval Adler (1994) jako „sesazení z trůnu“. Trůnem je myšlena pozice, kdy mu v rodině patřilo téměř vše, měl rodiče pouze pro sebe a veškerá pozornost se točila kolem něj. Pokud se dvěma sourozencům narodí třetí, není tato změna tak zásadní, nicméně i oni přicházejí o část svého výsostného postavení, které v rodině měli. Prekopová (2009, s. 74) tuto situaci nazývá „ztraceným královstvím“. *„Málokterá životní zkouška je tak drastická, jako když jedináček dostane sourozence. Pro dítě to je první velká životní zkouška, kterou musí přestát. Se sourozencem se všechno mění. Důvěrné věci mizí. Doposud se mohl prvorozený cítit jako součást světa dospělých. Do této doby tu byl svět kvůli němu a pro něj. Teď už mu tento svět nepatří. Otáčí se okolo jiné hvězdy. Dítě se cítí vyloučené a nechané napospas samo sobě.“* Helus (2007) v této souvislosti hovoří o ztrátě moci staršího sourozence. Vymětal (2007) poukazuje na úzkost, kterou může dítě zažívat, plynoucí ze strachu ze ztráty lásky rodičů kvůli nově přichozímu sourozenci. Mladší bratr nebo sestra tedy mohou být vnímáni jako vetřelci či zloději jejich, do té doby neohroženého, postavení v rodině: *„To vše kvůli někomu, kdo je objektivně méně výkonný, „nezasloužil si to“. Jen se prostě uměl narodit“* (Novák, 2007, s. 42). Nejčastějšími emocemi, které starší dítě prožívá, jsou pocity zloby, zklamání, žárlivosti, frustrace a nenávisť. Pokud ovšem starší dítě tuto fázi a pocity s ní spojené překoná, může z té zkušenosti těžit a obohatit se z ní (Filliozat, 2011). Někteří autoři (Faber & Mazlish, 2009; Vančurová, 1987) ovšem příchod mladšího sourozence vnímají pouze jako riziko výskytu výše zmíněného prožívání staršího. Podle nich k němu v některých případech vůbec nemusí dojít. Faber a Mazlish (2009) zmiňují též možný důsledek, kdy starší sourozenec nově přichozího přijme, ale zhorší se jeho vztahy s rodiči. Starší si uvědomí, že za celou nastalou situaci vlastně nesou vinu rodiče a obrátí tak svou frustraci ze ztráty svého postavení vůči nim.

„Teprve při prvním dítěti dospělí objevují, co to znamená být rodičem. První dítě je vždy pokusným morčetem a zachází se s ním jinak než s jinými dětmi“ (Satirová, 1994, s. 221). Rodiče své nejstarší děti často vychovávají přísněji a po narození mladšího sourozence je

starší staven do pozice chytřejšího, výkonnějšího a šikovnějšího. Jedinými vzory v rodině pro něj jsou rodiče a má tak tendence se s nimi srovnávat a přibližovat se jim. Starší proto bývají často spolehliví, svědomití a zodpovědní. Rodiče od nich vzhledem k věku očekávají více než od mladších sourozenců a stává se, že tato očekávání neodpovídají jejich vývojovým schopnostem a dovednostem. Očekávání se mohou týkat například prací v domácnosti, péče a kontroly sourozenců, ale i rozumových schopností. Starší se snaží všem požadavkům a nárokům vyhovět, a proto bývají často více výkonově orientovaní. Nechtějí nikoho zklamat, snaží se dosahovat perfektních výkonů a těžko se pak vyrovnávají s prohrou. (Čapek & Čapková, 2010; Novák, 2007)

Charakteristickými rysy starších bývá větší rozhodnost, citlivost, sociální dominance, ale i žárlivost nebo obranný postoj k druhým lidem. Starší ze sourozenců se více ztotožňuje s mocí a autoritou a je pro něj důležitý jeho osobní prostor, který si během svého dětství musel chránit před mladšími sourozenci, který mu do něj svým příchodem zasáhli. Ctí též rodinné zvyky a tradice. Zároveň je pro něj typická i průbojnost, protože je to právě on, kdo proslapává cestu životem, určuje tempo a směr a vytváří tak podmínky pro sourozence mladšího. (Prekopová, 2009; Vančurová, 1987)

Šulová (2010) píše i o větší asertivitě a ráznosti u starších sourozenců. Matějček (2005) u starších sourozenců poukazuje i na tendenci k většímu množství problémů v oblasti emocí a emočního prožívání. Důvod podle něj není zcela jasný, ale předpokládá, že příčinou může být méně zkušeností rodičů při výchově a jejich větší úzkostnost (zatímco u mladších měli rodiče možnost již zkušenosti získat). Jako druhou příčinu uvádí zvýšené nároky na adaptaci ve spojitosti s narozením sourozence.

2.2.2 Pozice mladšího sourozence

Mladší sourozenci mají v rodině též specifické postavení. Zásadní rozdíly ovšem bývají v tom, zda přichází na svět jako druhorození nebo až jako další v pořadí. Nehledě na počet sourozenců jsou již od svého narození členem nějaké skupiny a vždy pro ně existuje někdo starší, s kým se mohou srovnávat, koho mohou následovat a kdo jim již přednastavil „latku“. Starší sourozenec je jim vzorem a i podle něj si vytváří svůj vlastní styl chování. Mladší má však ve starším i oporu a ochranu, někoho, kdo ho chrání před riziky a mladší si k němu může přijít pro radu (Helus, 2007). Šulová (2010) poukazuje na čerpání a získávání různých dovedností na základě učení se od staršího. Dítě, které má více starších sourozenců, si může vybrat, koho za vzor zvolí a ke komu se bude více vztahovat. Při výběru referenčního

sourozence záleží vždy na pohlaví i na věkovém rozdílu (Čapek & Čapková, 2010). Rodiče jsou sice při výchově mladších zkušenější, na druhé straně většinou výchově, v porovnání se staršími, věnují méně času (Prekopová, 2009).

Na rozdíl od nejstaršího není druhorozené dítě tolik zvyklé na pozornost, a proto ji ani tolik nevyžaduje od rodičů (Čapek & Čapková, 2010). Adler (1935, s. 110) poukazuje i na jinou atmosféru v rodině: „*Nejmladší dítě vyrůstá většinou ve vřelejším ovzduší než ostatní děti.*“

Podle Adlera (1999) se mladší snaží staršímu vyrovnat. „*Závodivost je příznačná vlastnost většiny nejmladších sourozenců. Potřebují závodit, srovnávat se, potřebují být první, neustále někoho předhánět, předstihnout všechny ostatní*“ (Adler, 1935, s. 112). S tím souhlasí i Šulová (2010) a píše, že se mladší sourozenci stále snaží starší překonávat. Pokud se jim to nepodaří, vydávají se jiným směrem. „*Často můžeme pozorovat, jak chce dítě v rodině dělat přesně to, co dělá druhé, umět to, co umí druhé a chce mít přesně totéž, chce vypadat stejně atd. Ovšem na druhé straně si se stejnou úporností hájí něco svého, chce umět něco jiného, dělat něco jiného*“ (Matějček, 1986, s. 55). Dreikurs (1937) toto potvrzuje a tvrdí, že se oba sourozenci snaží najít určitou oblast, kde mohou mít nad druhým převahu. Mladší mají podle Adlera (1999) též větší tendenci k rebelii a neuznávání autorit. Čapek a Čapková (2010) vidí příčinu neuznávání autorit v existenci více autorit, ze kterých si dítě může vybrat. Autorita tedy může průběžně měnit své nositele, a tudíž není v očích mladších dětí tak definitivní. Mladší též méně dodržují pravidla a nařízení. To platí především pro druhorozené.

Mladší sourozenci mají svou pozici ztíženou i z důvodu konkurenčního prostředí tvořeného sourozencem či sourozenci. Mají potřebu si u nich vydobýt vážnost a důvěru, jelikož je jak rodiče, tak i sourozenci, nehledě na věk, stále často považují za malé a méně schopné (Čapek & Čapková, 2010).

2.3 Pohlaví sourozenců a sourozenecké dyády

Prekopová (2009) považuje pohlaví sourozenců za důležitější faktor než věkový rozdíl. Pohlaví je podle ní zásadním prediktorem toho, zda spolu sourozenci budou spíše soupeřit nebo spolupracovat - u sourozenců stejného pohlaví dochází k častějšímu srovnávání a větší rivalitě. Na otázku, zda spolu lépe vycházejí dyády sourozenců stejného nebo spíše opačného pohlaví, ovšem nelze jednoznačně odpovědět. Znovu zde záleží především na

věkovém rozdílu a fázi vývoje obou dvou protagonistů. Aksoy a Yildirim (2008), Buist (2010) a Jenkins Tucker, McHale a Crouter (2001) a McGuire, Manke, Eftekhari a Dunn (2000) tvrdí, že sourozenci stejného pohlaví mají kvalitnější vztahy. Výsledky výzkumu Sherman, Landsford a Volling (2006) též ukazují, že nejpevnější sourozenecké vztahy se tvoří mezi sourozenci stejného pohlaví. S tím souhlasí i Prekopová (2009) a Čapek s Čapkovou (2010), ale poukazují i na častý výskyt žárlivosti a konfliktů mezi dvěma sestrami či dvěma bratry. White a Mullen (2006) na základě výzkumů vidí větší nebezpečí nepřátelství a nenávisť k sourozenci stejného pohlaví u chlapců než u dívek. Bratři vnímají častěji přítomnost druhého jako ohrožující. To stejné potvrzují i Kim, McHale, Osgood a Crouter (2006). Vztahy mezi dvěma sestrami jsou podle nich vřelejší než mezi dvěma bratry. Derkman (2011) zjistila, že nejstarší sestry inklinují k harmonickému vztahu s mladšími, zatímco nejstarší bratři mají tendenci směřovat spíše ke konfliktním nebo nezúčastněným vztahům. McHale a Gamble (1989) poukazují u starších sester v porovnání s bratry na větší míru péče o sourozence.

V sourozenecké dyádě mohou na základě pohlaví vzniknout celkem čtyři varianty: bratr - bratr, sestra - sestra, mladší bratr - starší sestra a mladší sestra - starší bratr. Při popisu jednotlivých dyád se zaměřím především na působení staršího sourozence na mladšího.

2.3.1 Bratr - bratr

Bratři jsou si v první řadě konkurenty. Už od narození má starší bratr výhodu - je zkušenější, chytřejší a také silnější. Mladší se ho snaží dohnat, vyrovnat se mu nebo mu minimálně oponovat. Toto soupeření často podporují i rodiče, kteří dávají staršího sourozence za vzor a mladšímu předkládají bratrovo chování nebo výkony. Na druhé straně jsou ovšem také více ochotni mladšímu pomáhat a tolerovat u něho chyby, které by jeho staršímu rivalovi neprošly. V rámci rodinného prostředí spolu bratři soupeří více, mimo domov má naopak mladší bratr ve starším oporu a ochranu. Na základě těchto zkušeností bývá mladší bratr rád ve společnosti, obklopen lidmi a nemá problém v kontaktu s vrstevníky stejného pohlaví. Naopak kontakt s dívkami (pokud není v rodině sestra) pro něj bývá složitý. Často totiž aplikuje principy soupeření i na vztahy s opačným pohlavím. (Toman, 1993)

2.3.2 Sestra - sestra

Stejně jako bratři, tak si i sestry konkurují. Nicméně v porovnání s bratrskou dvojicí mají větší tendenci ke spolupráci než k soupeření a u mladší sestry se též projevuje vyšší závislost na sestře, než je tomu u bratrů. Důvodem jsou sklony starší sestry o mladší pečovat a ve většině případů na tento model mladší přistupuje. Pro mladší sestru bývají též důležité názory starší sestry. Často se s ní radí a nechává si své názory od ní schvalovat, i když neméně důležité je pro ni se v určitých věcech proti sestře vymezit, aby si uhájila svou jedinečnost. Obě sestry, za předpokladu absence bratra, jsou také lépe připraveny pro kontakt s vrstevníky stejného pohlaví. Model vztahu mezi mužem a ženou nejčastěji přebírají na základě vztahu s otcem a pozorováním interakce mezi svými rodiči. (Toman, 1993)

2.3.3 Mladší bratr - starší sestra

V této dyádě nemívají sourozenci sklony spolu soupeřit, jelikož má každý z nich v rodině díky odlišnému pohlaví svou jedinečnou roli (Toman, 1993). Podle Nováka (2007) se sestra často stává „druhou matkou“. Prekopová (2009) označuje v tomto případě sestru jako bratrovu ochránkyni a poručnici. Bratr je zahrnován velkou mírou pozornosti a péče a považuje to za samozřejmé. Vzbuzuje to v něm pocity jedinečnosti. Kvůli tomu může být později vnímán jako sobecký a sebestředný. Často dělá, co se mu líbí a dovoluje ostatním, aby se o něj starali. Někdy péči od ostatních dokonce vyžaduje. V kontaktu s druhými vyhledává podobný vzorec, který zažil v rodinném prostředí (Toman, 1993). Z výzkumu, který provedli Fortuna, Roisman, Haydon, Groh a Holland (2011), vyplynulo, že starší sestra s mladším bratrem mají vřelejší a pozitivnější vztahy v porovnání s jinými typy dyád.

V této pozici, zvláště pokud je dívka o více let starší než chlapec, může nejčastěji dojít k tzv. parentifikaci, což je přenesení rodičovských rolí na staršího potomka. V tomto případě na sebe bere starší sestra roli matky. Tato záměna rolí mívá většinou negativní dopady jak na mladšího, tak i na staršího sourozence. (Burnett, Jones, Bliwise & Ross, 2006; Fitzgerald et al., 2008; Hooper, 2007)

2.3.4 Mladší sestra - starší bratr

V této dyádě je důležitý především věkový rozdíl mezi sourozenci. Při malém věkovém rozdílu vidí Adler (1994) riziko silného soupeření a nevraživosti. Sestra je totiž hnána směrem dopředu tím, že je dívka a také tím, že je mladší. Snaží se svého bratra dohnat

a předejít. Díky rychlejšímu tělesnému i psychickému vývoji dívek v porovnání s chlapci (Vágnerová, 2012) se jí to často daří. V bratrovi tento výsledek pak mnohdy vyvolává pocity zloby a frustrace (Adler, 1994). Při vyšším věkovém rozdílu naopak často mezi nimi vzniká silné citové pouto (Novák, 2007). Podle Prekopové (2009) se starší bratr v této situaci ujímá role kavalíra. Podobným způsobem k mladší sestře přistupují i rodiče. Často ji hýčkají a rozmazlují, snaží se jí odstraňovat překážky z cesty a plno věcí jí odpustí (Toman, 1993). McGuire et al. (2000) na základě svého výzkumu tvrdí opak a píše, že při větším věkovém rozdílu v této dyádě jsou vztahy spíše chladnější a méně blízké než u jiných sourozeneckých dyád. Buist (2010) považuje vztah v této dyádě za nejméně kvalitní (v porovnání s ostatními sourozeneckými kombinacemi).

Toman (1993) označil za nejtypičtější vlastnosti a rysy mladší sestry laskavost a citlivost. Nedělá jí problém kontakt s osobami stejného pohlaví a má tendenci ve svém okolí vyhledávat podobné typy mužů, kteří se o ni budou starat stejně tak, jak tomu bylo ze strany staršího bratra i rodičů.

2.4 Věkový rozdíl mezi sourozenci

Důležitost věkového rozdílu byla částečně zmíněna již v předchozích kapitolách. Autoři (Adler, 1999; Čapek & Čapková; McHale et al., 2012; Novák, 2007; Prekopová, 2009; Toman, 1993) se shodují na významu věkového rozdílu mezi sourozenci vzhledem k jejich vztahu a vzájemnému působení. Otázkou, kterou se autoři zabývají, je ideální věkový rozdíl mezi sourozenci, který podporuje vznik fungujícího vztahu. Zabývají se též hraničním věkem, při kterém se starší sourozenec dostává z pozice a role sourozence - vrstevníka do pozice sourozence - dospělého. Buist, Deković a Prinzie (2013) tvrdí, že čím je věkový rozdíl menší, tím je působení sourozenců větší. Za optimální věkový rozdíl psychologové většinou považují 2 až 3 roky. Matějček (1992, s. 83) píše: „*Přirozeným věkovým odstupem mezi sourozenci jsou chápány dva až tři roky.*“ Čapek s Čapkovou (2010) jsou podobného názoru, optimálním věkovým rozdílem je podle nich alespoň dva a půl roku, protože v tomto rozestupu má starší dítě za sebou období vzdoru a soužití s mladším jedincem je pro něj méně složité. Mezi sourozenci by neměl být věkový rozdíl větší než jedna vývojová fáze, to je pět až šest let, tvrdí Novák (2007). Vančurová (1987) i Toman (1993) uvádí jako ideální rozestup mezi sourozenci v délce tří let, Vančurová ale zároveň podotýká, že záleží na mnoha dalších okolnostech. Adler (1999) uvádí jako nejlepší věkový rozdíl o něco vyšší, a to 4 až 5 let. Podle Mertina (2004) i Filliozat (2011) neexistuje naprosto ideální věkový rozdíl, protože

každý odstup s sebou nese nějaké výhody a nevýhody jak pro staršího, tak i pro mladšího sourozence.

Za nízký věkový rozdíl pak Šulová (2010) považuje jeden až dva roky. Starší sourozenec vnímá v tomto rozestupu mladšího za konkurenta při získávání lásky a pozornosti rodičů. White a Mullen (2006) jsou téhož názoru, když tvrdí, že nejobtížnější pozice pro staršího je, když se mladší narodí v rozmezí jednoho až dvou let. *„Čím je dítě starší, tím je ochotnější dělit se o rodiče, dát mladšímu část svých věcí a těšit se z přírůstku do rodiny“* (Prekopová, 2009, s. 87).

Situace sourozenců s malým věkovým odstupem s sebou nese riziko většího srovnávání sourozenců, více žárlivosti, rivality a neshod. Na druhé straně k sobě mají sourozenci blíže, pohybují se na podobném stupni vývoje a jsou schopni spolu spolupracovat a pomáhat si (Prekopová, 2009). *„Mají blízké zájmy a potřeby, ale samozřejmě ne totožné“* (Matějček, 1986, s. 54). *„Děti tak vytváří dvojici nejen konkurující si, ale i vzájemně kooperující“* (Matějček, 1992, s. 83). Vančurová (1987) k tomu dodává, že tito sourozenci žijí ve stejném světě, a proto k sobě mají blíže. Pokud ale mezi nimi vznikne neshoda, konflikty a šarvátky jsou daleko intenzivnější, protože ani jeden ze sourozenců nechce druhému ustoupit. Čapek s Čapkovou (2010) v této situaci zmiňují vysokou míru soutěživosti. Stocker, Lanthier a Furman (1997) tyto názory potvrdily i ve svém výzkumu, ze kterého vyplynulo, že sourozenci s větším věkovým rozdílem mají mezi sebou méně konfliktů. *„Patrné je, že projevy revnivosti jsou tím slabší, čím více roků jsou od sebe sourozenci vzdáleni... S každým měsícem nad pět let rozdílu klesá tendence si vzájemně konkurovat“* (Novák, 2007, s. 55, 27). S tím souhlasí i Matějček (1986, s. 5): *„U starších sourozenců už není tolik sourozenecké rivality jako u těch stejně starých.“*

Prekopová (2009) v této souvislosti upozorňuje i na důležitou roli rodičů při přípravě staršího sourozence na příchod mladšího. Ještě před jeho narozením rodiče mohou díky vhodné komunikaci očekávané změny předejít pocitům nevraživosti a konkurence z nově narozeného jedince a nasměrovat tak jejich vztah k harmonickému fungování. Kromě sféry konfliktů a spolupráce Dreikurs (1937) poukazuje na tendenci mladších dětí v malém věkovém odstupu hledat slabší stránky staršího sourozence a v kontrastu s ním v nich vynikat. Šulová (2010) i Vančurová (1987) navíc spatřují v minimálním věkovém rozdílu pozitivum, které tkví v obohacení citového života obou sourozenců. Projevuje se u nich větší blízkost ve vzájemných vztazích.

Při větším věkovém odstupu vzniká mezi sourozenci generační propast. „*Starší sourozenec má zvláštní postavení, jakoby mezigenerační*“ (Matějček, 1986, s. 226). Jako hraniční rozdíl mezi optimálním a vysokým rozestupem považují autoři pět až šest let. „... již pět let věkového rozdílu může vytvářet situaci, kdy ze dvou sourozenců jsou dva „solisté“ (Novák, 2007, s. 39). Adler (1999) též tvrdí, že vyšší věkový rozdíl tvoří místo sourozenecké dyády spíše dva samostatně fungující členy rodiny - jedináčky. „*Velký věkový rozdíl přesahující dvě vývojové fáze a dva „přirozené“ odstupy, tedy 6 let a více, způsobí, že děti vyrůstají jako samostatné jednotky, ne jako skupina. Mohou se mít rády, mohou se vzájemně obdivovat, tolerovat, ale starší je vůči mladšímu v pozici dospělého a ne partnerského dítěte*“ (Matějček, 2005, s. 371). Vančurová (1987) poukazuje na výsledky výzkumu, ze kterého vyplývá, že věkový rozdíl větší než čtyři roky má pozitivní vliv na mladšího sourozence v oblasti jeho rozumového vývoje. Mladší sourozenec je navíc při tomto rozdílu ochotnější přijímat zkušenosti a rady od staršího.

2.5 Dynamika vývoje osobnosti

Role, působení staršího i vzájemný vztah sourozenců se mohou v průběhu jejich soužití měnit. „*Musíme si uvědomit, že vztahy mezi nimi nejsou nikdy definitivní*“ (Matějček, 2007, s. 24). Je to dáno nejenom postupným vytvářením jejich vztahu, ale i vývojovými fázemi, kterými oba prochází. „*Jde o velmi složitý systém, ve kterém působí velké množství podmínek ve složitých vzájemných vztazích*“ (Čáp, 1996, s. 38). Ti samí sourozenci v téže rodině budou mít jiný vztah a jinak na sebe působit ve věku dvou a pěti let a jinak ve věku dvanácti a patnácti let. Stejně jako vztah dvou partnerů bude jiný na začátku vztahu a po dvaceti letech společného života. Vztah sourozenců je komplikovanější v tom, že v průběhu dětství a dospívání se osobnosti obou jedinců teprve tvoří a vyvíjí. Navíc je interakce mezi sourozenci v danou chvíli ovlivněna hned dvěma proměnnými: vývojovým stupněm mladšího a vývojovým stupněm staršího. V otázce působení a vztahu je tedy vhodné brát v úvahu i konkrétní fáze a vývojová stadia, ve kterých se při společném soužití aktuálně nacházejí. Do dynamiky vývoje vstupují i rodiče, kteří se spolupodílí na vytváření role staršího. Jejich požadavky a očekávání se vzhledem k věku obou sourozenců postupně proměňují. V každém stadiu většinou požadují něco jiného - přes pouhé „nezlobení“, péči, hlídání, podporu při školních povinnostech až po vzorné chování staršího, „aby šel mladšímu příkladem“. Rodiče jsou k mladším (i při malém věkovém rozdílu) liberálnější, tolerantnější a mírnější. (Čáp, 1996; Vágnerová, 2012)

McGuire et al. (2000) poukazují na tendenci, kterou lze zachytit během celého vývoje: vztahy mezi sourozenci se postupně vyrovnávají a u starších sourozenců se vytrácí jednoznačná převaha. Jenkins Tucker et al. (2001) uvádějí, že v podstatě během celého společného soužití slouží starší jako model chování pro mladšího. „*Zatímco pro prvorozené děti jsou v nukleární rodině nejbližším identifikačním vzorem rodiče, mladším dětem jsou bližším a dosažitelnějším modelem starší sourozenci*“ (Janošová, 2008, s. 184). Buist et al. (2013) tvrdí, že větší vliv na sebe mají sourozenci v dětském věku než v dospívání. Podle Šulové (2010) začíná sourozenecký vztah nabývat na významu od jednoho roku dítěte. V následujících podkapitolách se tedy zabývám vztahem až od začátku batolecího období, které probíhá přibližně od prvního do třetího roku života (Langmeier & Krejčířová, 2006). Pro rozdělení jednotlivých stádií vývoje využiji rozdělení podle Vágnerové (2012) na období batolecí, předškolní, školní a období dospívání a dospělosti.

Batolecí období

Batolecí období probíhá přibližně od konce prvního roku života do 3 let. Dítě se v tomto stádiu pohybuje nejčastěji v rodině a z ní čerpá své první zkušenosti (Langmeier & Krejčířová, 2006). Starší sourozenec je vedle rodičů hlavním zdrojem stimulací a má na něj podstatný vliv, protože přináší batoletě jiné druhy stimulací než rodiče nebo jiní dospělí. Pokud je starší sourozenec v menším věkovém odstupu, tak spolu s mladším většinou tráví velké množství času (Vágnerová, 2012). Toman (1993) poukazuje na skutečnost, že dítě nedokáže v prvním roce života odlišit otce od staršího bratra, zejména tehdy, když je starší bratr ve větším věkovém odstupu. Vnímat jejich odlišnost a rozeznávat je od sebe začíná až ve druhém roce života a zřetelněji až ve třetím.

Starší sourozenec v batolecím věku prožívá směrem k mladšímu pocity žárlivosti a ohrožení. Je pro něj konkurencí při získávání rodičovské pozornosti a lásky (Filliozat, 2011). Vedle pocitů úzkosti a ohrožení se ale také snaží o sourozence pečovat a pomáhat rodičům. Často se u něj vyskytují dvě tendence: regrese, kdy se starší v určitých oblastech snižuje na úroveň mladšího nebo naopak tendence progredovat, kdy se svým chováním přibližuje rodičům a snaží se je v jejich jednání s mladším jedincem napodobovat. Pro staršího je tato situace jedním z prvních možností, kdy si zkouší roli nadřazeného a kolikrát poprvé v životě se dostává do pozice, kdy je v něčem schopnější než jeho okolí (Vágnerová, 2012). Vymětal (2007) poukazuje na to, že na konci tohoto stádia a částečně na začátku stádia následujícího,

tedy kolem třetího až čtvrtého roku, vrcholí u staršího úzkost z narození sourozence. V dalším období už ji starší jedinec překonává.

Předškolní období

Toto období probíhá mezi třetím až šestým rokem života. Je to stádium, ve kterém se většinou dětské aktivity začínají pomalu přesouvat i mimo rodinu. Děti začínají chodit do mateřské školky, kde se setkávají s vrstevníky a prohlubují své socializační dovednosti. (Langmeier & Krejčířová, 2006)

Kromě dětí v mateřské školce je pro ně jedním z hlavních socializačních činitelů právě starší sourozenec. Ztělesňuje pro mladšího vzor sociálního chování. Mladší ho pozoruje a učí se od něj základním sociálním dovednostem, jeho chování pak často napodobuje. Záleží zde samozřejmě na věkovém rozdílu, ale většinou oba pojí společná hra, v níž spolu nejen spolupracují, ale i proti sobě soupeří. Bývá to období ambivalentních pocitů, v nichž se střídají emoce lásky a náklonosti k druhému s hostilitou a frustrací. Starší je též zdrojem jistoty a bezpečí. Pokud se v rodině v tomto období objeví nějaké dysfunkční prvky, starší již může mladšímu kompenzovat dané nedostatky ze strany rodičů. (Vágnerová, 2012)

Školní období

Někteří autoři toto období nazývají též mladším školním věkem. *„Jako mladší školní období označujeme zpravidla dobu od 6 - 7 let, kdy dítě vstupuje do školy, do 11 - 12 let, kdy začínají první známky pohlavního dospívání, i s jeho průvodními psychickými projevy“* (Langmeier & Krejčířová, 2006, s. 117).

Překotný kognitivní vývoj se v tomto období zpomaluje. Dítě nastupuje do školy a jeho pozornost a energie je nasměrována právě tímto směrem. *„Když dítě vstupuje do školy, má už podstatnou část svého duševního a tělesného vývoje za sebou“* (Matějček, 1986, s. 225). Ve vztahu sourozenců dochází ke stabilizaci. Je to i díky tomu, že spolu netráví tolik času jako dříve. Navíc jsou nově zaměstnání přípravou do školy, učením se apod. Rivalita a hádky již nejsou tak časté. Druhý sourozenec je již stabilní a neměnnou součástí života druhého. (Vágnerová, 2012)

Starší dítě vlastní i nadále dominantnější pozici. Zvláště po jeho vstupu do školy má mladší tendenci tento „velký krok“ přečesovat a ke svému staršímu vzoru i nadále vzhlížet. Díky zkušenostem i nově nabytým poznatkům ze školy představuje stále starší model

vzorového chování. Je též významným nositel hodnot, názorů a postojů, se kterými se s mladším často dělí. Zároveň pro mladšího může plnit funkci pečovatele a ochránce (Vágnerová, 2012). „*U děvčat od 8 a u chlapců do 13 let, se objevuje tzv. rodičovské chování vůči malému dítěti a to u děvčat stejně jako u chlapců*“ (Matějček, 1994, s. 77). Papoušek (2004) označuje tyto predispozice tzv. intuitivním rodičovstvím. Rodič, pečovatel nebo starší sourozenec neuvědomovaně mění svou komunikaci a chování směrem k dítěti. Kosonen (1996) uskutečnil výzkum mezi žáky na základních školách a zjistil, že mezi devátým a dvanáctým rokem je péče o mladšího sourozence normální situací a i mezi staršími je vnímána pozitivně.

Postupem času, když vstoupí do školy i mladší, začne být ke staršímu kritičtější a jeho pozice postupně slábne (Vágnerová, 2012). „*Ve školním věku se při malém věkovém odstupu mezi sourozenci hranice starší, mladší už natolik stírají, že děti spíše vytvoří dvojici vrstevníků*“ (Matějček, 2005, s. 371).

Období dospívání a dospělosti

Období dospívání lze rozdělit na dvě fáze: pubescence, která probíhá přibližně od 11 do 15 let, a adolescence, která trvá zhruba od 15 do 22 let (Langmeier & Krejčířová, 2006). Především psychické změny, kterými dospívající prochází, se odráží i na jeho vztahu k sourozenci. Typické pro toto období je experimentování s rolemi a vztahy, kritizování autorit, netolerance vůči dospělým, kolísavost emočního prožívání, emoční labilita, podrážděnost, přecitlivělost nebo naopak nezájem a apatie (Vágnerová, 2012). Všemi těmito změnami je ovlivněn i vztah směrem k sourozenci. Dospívající se k němu může náhle chovat nevypočítavě, nepředvídatelně, častovat ho svými emočními projevy nebo o něho na druhé straně neprojevat zájem. Na konci období dospívání se chování a prožívání stabilizuje a dospívající by měl vstupovat do období dospělosti již vyrovnaný a stabilní (Vágnerová, 2012).

Do období dospívání vstupuje jedinec se silnou vazbou na rodinu, ale během této fáze pro něj začínají být velmi důležité i další sociální skupiny, nejčastěji kamarádi. Díky tomu se od rodiny i od sourozence částečně odpoutává a častěji tráví volný čas mimo domov, s jinou sociální skupinou. Podle Cole a Kearns (2001) a Steinberg a Monahan (2007) během tohoto období styky se sourozencem ze strany staršího ochabují, objevuje se více konfliktů a menší vřelost. Dunn, Slomkowski, a Beardsall (1994) ve svém výzkumu zjistili, že starší sestry jsou během dospívání vřelejší a laskavější ke svým mladším sourozencům než bratři. Ti mají větší

tendenci vytvářet nové vztahy mimo rodinu a trávit více času s nerodinnými příslušníky. Vágnerová (2012) poukazuje na tendenci mladšího se v tomto období se starším snadněji identifikovat, než tomu bylo ve stádiu předchozím. Sourozenci se v tomto období cítí být příslušníky té samé generace a podporují se ve sdílení stejných postojů, názorů a hodnot. Kvůli potřebě vymezení se proti autoritám mohou být tyto postoje v rozporu s postoji rodičů. Socializační vliv staršího na mladšího sourozence, který se též nachází v období dospívání, je někdy silnější než vliv rodičů (Vágnerová, 2012).

Zda jsou v tomto období sourozenci v těsném kontaktu a mají k sobě blízko, záleží především na věkovém odstupu, pohlaví i osobnostních charakteristikách obou dvou. Pokud je věkový rozdíl větší, mohou se v tomto věku zcela odpoutat (Vágnerová, 2012). Macek (2003) upozorňuje i na fakt, že sourozenec v období dospívání může být mediátorem při konfliktu s rodiči a může mladšímu pomoci zprostředkovávat vstup do dospělého života. Vágnerová (2012) též zmiňuje častou žárlivost mladšího na staršího kvůli jeho relativní svobodě, kterou dostává od rodičů. Na druhé straně starší mnohdy nesouhlasí s přílišnou tolerancí, kterou rodiče mladšímu dopřávají.

Grusec a Hastings (2007) v dospělosti sourozenců upozorňují na větší význam sester pro své bratry. Bratři se o vztah se sestrou zajímají více, než tomu bylo během dětství a dospívání. Myers (2011) tvrdí, že význam sourozeneckého vztahu nezaniká ani v dospělosti. Naopak se přiklání k tomu, že nabývá na důležitosti. Dospělí sourozenci se díky získání nadhledu dokáží přenést přes neshody, které během společného soužití zažívali. Vztah se stává zdrojem intimity a dospělí se vidí v pozitivnějším světle.

Zajímavým poznatkem u sourozenců v dospělosti je konstantnost jejich vztahu vzhledem k pozicím a rolím, které zastávali v dětství. Například starší pečující sestra zůstává pečující o svého mladšího bratra i v dospělosti. Stále se k němu vztahuje jako k někomu, kdo od ní potřebuje pomoc či ochranu (Fowler, 2009).

2.6 Rodina, rodiče a styly výchovy

Rodinná situace nepochybně působí na vztahy a role všech jednotlivých členů rodiny. Do hry zde vstupují nejenom osobnosti rodičů, jejich výchovné styly a způsoby, ale i zkušenosti, které si nesou ze svých původních rodin. Čáp (1996, s. 168) uvádí: „*Silně působí zkušenosti dospělého s výchovou, kterou sám zakusil jako dítě v rodině a ve škole.*“ Vliv má ale i socioekonomická situace rodiny, širší rodina a příbuzní, kteří se podílí na fungování dané

rodiny a mnoho dalšího. Jedním z aktuálních témat je i problematika neúplných či doplněných rodin, nevlastních rodičů či partnerů rodičů, kteří jsou při výchově přítomni. Vzhledem k rozsahu a cílům mé práce se v této kapitole nezabývám neúplnými či doplněnými rodinami. Zaměřím se na rodiče, jejich vztahování se k dětem a popíši styly výchovy vzhledem k působení na vztah mezi sourozenci a roli staršího.

Sobotková (2007) popisuje rodinu jako celek, který nelze hodnotit podle jejich jednotlivých členů, nýbrž jako souhrn všech procesů a působících vlivů, vnitřních i vnějších. Matějček s Dytrychem (1999, s. 132) píší: „*Rodina je systém, není to tedy jednotlivý, vnitřně nediferencovaný útvar, ani pouhý statický soubor jednotlivců žijících každý svým životem. Je to dynamický systém vzájemných interakcí, vzájemných vztahů, vzájemné provázanosti. Chování každého jednoho ovlivňuje všechny ostatní. Porucha v jednom prvku či v jedné části systému se nutně projeví ve funkci celku.*“ V rodině tedy jedna interakce ovlivňuje druhou. Vztah rodičů mezi sebou nebo k jednomu z dětí ovlivňuje vztah mezi sourozenci navzájem.

Grusec a Hastings (2007) popisují čtyři hlavní aspekty, ve kterých chování rodičů ovlivňuje sourozence a jejich vztahy:

1) Přijetí a jistota dítěte:

Pokud jsou děti svými rodiči přijímány, jsou si jisté jejich vztahem a cítí od nich lásku, mají lepší vztahy i se svými sourozenci. Naopak děti, které trpí nejistotou ve vztahu s rodiči, rodiče k nim přistupují podrážděně a příliš je kontrolují, mají tendence ke svým sourozcům přistupovat nepřátelsky.

2) Vztahy mezi rodiči:

Jestliže mají rodiče mezi sebou pozitivní a laskavý vztah, přenáší se to na atmosféru v celé rodině. Rodiče jsou zároveň pro své děti modelem chování. Sourozenci tento příklad rodičů následují a ve vztahu se sourozcem používají podobné modely interakce. Prekopová (2001) upozorňuje, že vzory chování v podobě rodičů fungují lépe než zacílená výchova. Kim, McHale, Osgood a Crouter (2006) provedli výzkum, ze kterého vyplývá, že hostilní vztah mezi rodiči nebo jejich časté konflikty vedou ke sporům mezi sourozenci. Hoffman, Kiecolt a Edwards (2005) mluví v tomto ohledu dokonce o větší míře násilí mezi sourozenci jako o důsledku negativního vztahu mezi rodiči.

Dunn (2007), Kim et al. (2006), Milevsky a Lewitt (2005) na druhé straně poukazují na možnost, že negativní chování rodičů může v určitých případech vést i k lepším vztahům mezi sourozenci, kteří si mezi sebou navzájem negativní působení rodičů

kompenzují. Vytvoří si mezi sebou těsný vztah s cílem ochránit se před negativními vlivy.

3) Nezájem o dítě:

Pokud rodiče o dítě nejeví zájem, nemají k němu blízký vztah, pak často sourozenec vztah kompenzuje. Sourozenci se semknou a vznikne mezi nimi velmi blízký a intenzivní vztah. „*Bratr nebo sestra nahrazuje sourozcům to, co jim nedali rodiče*“ (Novák, 2007, s. 21). I Hegar (1988), McCormick (2010) a Whelan (2003) souhlasí s tím, že sourozenci mají tendenci se v nepříjemných a složitých situacích podporovat. Pokud rodiče nefungují tak, jak by měli, vztah sourozců se utuží a navzájem v sobě najdou oporu a ochranu.

4) Nevyrovnané vztahy:

Jestliže rodiče upřednostňují jedno z dětí, chovají k němu lepší vztahy a projevují vůči němu více lásky a náklonnosti, vede to k žárlivosti druhého dítěte. Trapková s Chválou (2009) upozorňují na potřebu každého dítěte mít rodiče jen pro sebe, být pro ně jedinečný a dostávat od nich dostatek lásky, pozornosti, zájmu i času. Dítě je ovšem vystaveno konkurenci v podobě sourozence. S ním musí o své potřeby soupeřit. S tím souhlasí i Dalloz (2002), která tvrdí, že dítě prožívá obavy ze ztráty lásky rodičů na úkor svého sourozence. Rodiče by tedy měli být ostražití a citliví v projevech lásky, náklonnosti a pozornosti ke všem svým dětem. Na druhé straně by si měli být vědomi i individuality svých potomků, jejich věku, osobnosti, pozice v rodině, potřeb a očekávání. Neměli by ke všem přistupovat stejně a stavět je na stejnou úroveň (Prekopová, 2010). Vznikne-li v dítěti pocit, že je milováno méně než sourozenec, že druhý dostává něco, co on nedostává nebo nedostával, může to vést k nabourání vzájemných vztahů obou sourozců, ke konfliktům až nenávisti.

V rámci rodiny mohou nastat různé situace, ve kterých se mění obvyklá role sourozců. Pro zdravý rozvoj dětí je velice důležité vymezení a zachovávání hranic uvnitř rodinného systému. V rodině by měly být zřetelně oddělené jednotlivé subsystemy rodiče - děti, rodič - rodič a dítě - dítě (Matějček, 2005). Hranice ukazují na jedinečnost každého subsystemu i výjimečnost jedince v rámci rodiny. Striktní hranice na jedné straně omezují vzájemné vztahy a interakci, uvolněné hranice na straně druhé mohou vést ke zmatení rolí jednotlivých členů (Peris & Emery, 2005). V extrémním případě může dojít i k naprostému rozpadu hranic, kdy se role jednotlivých členů přetváří, zaměňují nebo zanikají (Shaffer & Egeland, 2011). Důvodem rozpadu hranic mohou být závažné nemoci rodičů, jejich

alkoholová či drogová závislost, častá nepřítomnost v rodině kvůli zaměstnání, ekonomické problémy nebo závažné konflikty (McCoy, Cummings & Davies, 2009).

Kerig (2000) popisuje čtyři typy rozpadu hranic: propletení, vniknutí, spousifikaci a parentifikaci. Při propletení jsou si všichni členové nadměrně blízcí, u dětí nedochází k separaci a k rozvíjení vlastní autonomie. Vniknutí je charakteristické vysokou kontrolou a citovou manipulací ze strany rodičů. Při spousifikaci je dítě povýšeno do role rodiče a částečně nahrazuje druhému rodiči partnera ve vztahu. Parentifikace nastává v případě, kdy se dítě obětuje ve prospěch svého rodiče nebo sourozence a nadměrně pečuje o něj a jeho potřeby (Byng-Hall, 2008). Matějček s Dytrychem (1999, s. 132) píší: „*V rodině nesmí žít nikdo na úkor druhého. Má-li být dítě dobře připraveno pro život ve společnosti, musí rodina dobře fungovat a všichni ti, kdo jsou jeho vychovateli, musí mu být dobrými vzory.*“ Matoušek (2003) v této souvislosti používá pojem „rodičovské dítě“. Dítě je zahrnuto do rodičovského systému a vůči svým sourozencům zaujímá dominantní roli.

Ve fungování současných rodin se zmíněné záměny rolí objevují i z důvodu proměny rolí otce a matky. Podle Výrosta a Slaměníka (2008) se na tom podílí i vysoká zaměstnanost a vzdělanost žen. Při porušení hranic jsou sourozenci postaveni do nové situace, se kterou se musí vypořádat. Na jejich role a fungování jsou náhle kladeny nové nároky a požadavky. Zvláště při spousifikaci a parentifikaci se starší sourozenec dostává do neodpovídající dominantní role a jeho působení na mladšího se tak zásadním způsobem mění (Kerig, 2000).

Winterhoff (2011) poukazuje na zajímavý fenomén dnešní doby, který tkví v tendenci rodičů vychovávat děti tím způsobem, aby byly sebevědomé, nezávislé, průbojné, zodpovědné a uměly samostatně řešit problémy. Avšak často při tom nehledí na zralost dítěte a chovají se k němu jako k dospělému. Winterhoff tvrdí, že by rodiče měli začít přistupovat ke svým potomkům jako k dětem, nikoli jako k dospělým. Kraus (2008) též uvádí, že vztahy mezi rodiči a dětmi se stávají stále více partnerskými a vytrácí se typická role rodiče.

2.6.1 Styly výchovy

Způsob, jakým rodiče k dětem výchovně přistupují, souvisí s chováním, které děti uplatňují i mezi sebou.¹ „*Způsob chování i prožívání dětí těsně souvisí se způsobem vedení, se stylem výchovy*“ (Čáp, 1996, s. 142). Ve vzájemném vztahu sourozenců mohou nastat dvě

¹ Termíny „styl výchovy“ a „způsob výchovy“ považují Čáp s Marešem (2007) za ekvivalentní. V textu s těmito termíny operuji stejným způsobem.

varianty. Buď sourozenec přebere výchovný model rodičů a stejným způsobem se chová i ke svému sourozenci, nebo, nejčastěji při negativním vztahu s rodiči, jejich výchovný model kompenzuje a ke svému sourozenci se chová opačně (Grusec & Hastings, 2007). Výchovný styl rodičů též ovlivňuje celkovou rodinnou atmosféru, ve které k sobě sourozenci přistupují (Čáp, 1996).

Existuje více způsobů dělení výchovných stylů. Již ve 30. letech 20. století zavedl Kurt Lewin (In Čáp & Boschek, 1994) typologický model stylů výchovy, v němž rozlišuje tři typy: autokratický, liberální a sociálně-integrační.

- **Autokratický styl výchovy (autoritativní, dominantní):**

Při tomto stylu mají rodiče nadřazené postavení, uplatňují svou sílu, moc a převahu, vyžadují bezpodmínečnou poslušnost, podřízení se a dodržování zákazů a nařízení. Charakteristický je systém odměn a trestů. Tento styl často vede k nízkému sebevědomí dětí, podřizování se autoritám a potřebě si lásku rodičů získat zavděčováním se. Během vývoje může dojít i k rebelii, kdy se dítě vůči stylu rodičů vzbouří. (Čapek & Čapková, 2010)

Procházka (2012) hovoří o možném důsledku tohoto stylu v podobě problematického až nezvladatelného dítěte.

- **Liberální styl výchovy:**

Rodiče při tomto způsobu dávají dítěti naprostou volnost. Nevyžadují plnění pravidel, případně nekontrolují jejich dodržování. Snaží se dítěti ustupovat, přizpůsobovat se mu a plnit jeho přání a požadavky. Důsledkem tohoto přístupu bývá nezdravé sebevědomí dítěte, pocit, že se mu jeho okolí vždy musí přizpůsobit a tendence překračovat hranice. Konfrontace dítěte s mimorodinným prostředím, které mu nevyhází vstříc, u něj pak může vést k pocitům nejistoty a zmatenosti (Čapek & Čapková, 2010). Procházka (2012) navíc poukazuje na pozdější problémy s respektováním autorit a dodržováním pravidel. Děti vychovávané tímto stylem podle něj bývají v dospělosti často konfliktní.

- **Demokratický styl výchovy (sociálně-integrační):**

Tento styl bývá označován jako nejvhodnější. Je pro něj charakteristický respekt, důvěra, přijímání dítěte se všemi jeho přednostmi i nedostatky, otevřenost při vyjadřování názorů a podpora při řešení problémů (Čapek & Čapková, 2010). Rodič působí na dítě spíše svým vzorem než využíváním zákazů a trestů. Tento styl bývá

preferován i dětmi samotnými (Čáp & Mareš, 2007). Výsledkem tohoto přístupu je nezávislost, stabilita a iniciativnost dětí (Čapek & Čapková, 2010).

Baumrind (1966) styly výchovy rozdělila na autoritářský, shovívavý a panovačný. Později byl jejími následovníky model rozpracován a vznikly čtyři styly výchovy (Darling & Steinberger, 1993):

- **Autoritářský styl** se vyznačuje přísným dodržováním pravidel, vysokou kontrolou a zároveň odmítajícími rodiči, kteří většinou nehledí na přání a potřeby dětí.
- **Autoritativně vzájemný styl** je též charakterizován náročnými a kontrolujícími rodiči, kteří ovšem děti akceptují, projevují jim lásku a náklonnost, pomáhají jim a projevují podporu.
- **Zanedbávající styl** se projevuje lhostejností rodičů. Ti na děti nekladou téměř žádné nároky, neprojevují o ně zájem, jsou citově chladní nebo dokonce odmítající.
- **Shovívavý styl** je charakterizován vysokou emoční podporou, porozuměním a přijímáním dítěte. Rodiče mají zároveň i nízkou míru požadavků a velmi uvolněné hranice.

Třetím, v českém prostředí často používaným, rozdělením stylů výchovy je Čápova typologie způsobu výchovy (1996). V jejím popisu budu více detailní, jelikož ji využívám ve svém empirickém výzkumu.

Čáp (1996) přistupuje k rozlišení způsobu výchovy ze dvou pohledů. Prvním je emoční vztah a druhým výchovné řízení. Emoční vztah může být záporný, záporně-kladný, kladný nebo extrémně kladný, výchovné řízení pak silné, střední, slabé nebo rozporné. Výchovné řízení souvisí se zkušenostmi rodičů, jejich požadavky a kontrolou jejich plnění. Na rozdíl od předchozích rozdělení stylů výchovy Čáp (Čáp & Boschek, 1994) zohledňuje i variantu, kdy každý z rodičů přistupuje k dítěti jiným způsobem, ať již v dimenzi emočního vztahu nebo v dimenzi výchovného řízení. Způsob výchovy dítě hodnotí u otce a matky zvlášť. Při nestabilním přístupu jednoho rodiče nebo při rozdílu v přístupu mezi rodiči může vzniknout rozporné řízení, resp. záporně-kladný vztah. Obě dimenze výchovy dohromady tvoří výsledný způsob výchovy. Jednotlivé výchovné komponenty Čáp (1996) popisuje následovně:

- **Kladný emoční vztah:**
Rodiče projevují zájem a porozumění, svého potomka povzbuzují, jsou mu oporou a berou vážně jeho starosti. U vysokých hodnot kladného vztahu Čáp (1996) rozlišil ještě jeho speciální typ: extrémně kladný emoční vztah.
- **Střední emoční vztah:**
Projevy rodičů jsou někdy kladné, jindy záporné. Může jít o rozdíl v přístupu mezi rodiči nebo různé nekonzistentní projevy ze strany téhož rodiče.
- **Záporný emoční vztah:**
Rodiče neprojevují kladné emoce vůči dítěti nebo pouze v minimální míře. Nejeví o dítě přílišný zájem. Připomínají mu neustále jeho nedostatky, využívají více trestů než pochval. Při společných aktivitách jsou chladní, konfliktní a málo spontánní.
- **Záporně-kladný emoční vztah:**
Jeden z rodičů má k dítěti extrémně kladný a druhý záporný emoční vztah. Může se jednat též o ambivalentní vztah ze strany pouze jednoho rodiče.
- **Silné výchovné řízení:**
Dítě musí dodržovat plno zákazů a nařízeních, přičemž rodiče důsledně až přehnaně kontrolují jejich dodržování a jejich nesplnění je přísně trestáno. Při tomto způsobu výchovy nejsou brány ohledy na individualitu dítěte ani na jeho přání a potřeby. Rodiče za dítě rozhodují a důsledkem výše zmíněného je jeho strach, nesamostatnost a malá iniciativa.
- **Střední výchovné řízení:**
Dítě má možnost rozhodování, přebírá odpovědnost za plnění úkolů či požadavků a považuje to za samozřejmé.
- **Slabé výchovné řízení:**
Rodiče mají minimální požadavky nebo vůbec žádné. Typická je i absence kontroly, ustupování požadavkům dítěte a snaha rodičů, aby dítě nemuselo řešit problémy.
- **Rozporné výchovné řízení:**
Toto řízení může mít několik forem. Buď mají rodiče opačné výchovné řízení (jeden silné a druhý slabé), nebo jeden z rodičů střídá svůj styl řízení. Další formou je zacílení přístupu, což znamená, že v určitých oblastech tentýž rodič používá silné řízení, v jiných oblastech naopak slabé.

V tabulce níže (*Tab. 1*) jsou uvedeny všechny kombinace emočního vztahu a výchovného řízení, které mohou nastat. Na základě výzkumu Čáp s Boschkem (1994) zjistili,

že procentuální výskyt některých kombinací je velice nízký. Proto vybrané kombinace sloučili a vznikl tak „model devíti polí“.

výchovné řízení →	silné	střední	slabé	rozporné
emoční vztah ↓				
záporný	1 výchova autokratická, tradiční, patriarchální		2 liberální výchova s nezájmem o dítě	3 pesimální forma výchovy, rozporné řízení se záporným vztahem
záporně-kladný (střední)	9 výchova emočně rozporná, jeden z rodičů zavrhuje, druhý extrémně kladný nebo dítě je s ním v koalici			
kladný	4 výchova přísná a přitom laskavá	5 optimální forma výchovy se vzájemným porozuměním a přiměřeným řízením	6 laskavá výchova bez požadavků a hranic	7 rozporné řízení relativně vyvážené kladným emočním vztahem
extrémně kladný			8 kamarádský vztah, dobrovolné dodržování norem	

Tab. 1 Způsoby výchovy v rodině (model devíti polí způsobu výchovy)

Zdroj: Čáp & Mareš, 2007, s. 306, upraveno

3 Oblasti a specifika působení starších sourozenců

Oblastmi působení jsou myšleny především osobnostní charakteristiky, vlastnosti a schopnosti jedince, které nejsou dány od narození. Jedinec je na základě svého vývoje a rozvoje získává až v průběhu svého života a podílí se na nich působení prostředí. Tato kapitola popisuje ty oblasti, ve kterých může starší na mladšího působit. Specifiky působení jsou myšleny charakteristické děje, které se mezi sourozenci v průběhu jejich soužití odehrávají a na základě kterých starší na mladšího působí.

3.1 Oblasti působení starších sourozenců

Starší sourozenec může na mladšího působit v různých oblastech jeho rozvoje. Vzhledem k již popsaným faktorům jeho vliv nemusí mít ve všech sférách srovnatelný význam. Naopak. Starší může na mladšího působit v určitých oblastech zcela zásadně, v jiných naopak bude jeho „vliv“ minimální. Matějček (2007) zdůrazňuje, že působení není jednostranné, oba sourozenci na sebe vzájemně působí v též moment, nicméně starší ze dvojice má díky svému věkovému, kognitivnímu a psychickému náskoku více možností a větší moc mladšího „ovlivnit“.

Rodiče mohou svého potomka učit, jak se chovat ve společnosti, jaké chování je vhodné a jaké nikoli, jaké jsou sociální normy apod. Mohou být i dobrými učiteli a modely v oblasti vztahování se k dospělým a autoritám. Nicméně mu nejsou schopni poskytnout trénink a vzor sociálního chování k vrstevníkům, protože jimi sami nejsou. V tomto je existence staršího sourozence výjimečná. Během celého dětství je jedinec v neustálém kontaktu s vrstevníky - ve škole, v zájmových kroužcích, ve skupině kamarádů apod. První, kdo mladšího může učit a trénovat sociální chování směrem k vrstevníkům, je jeho starší sourozenec. *„Děti se naučí druhému se přizpůsobovat, hájit se před ním, snášet ho, dělit se s ním, prohrávat, ale i se vzájemně ctít, bojovat proti němu nebo s ním proti společným nepřátelům, schovávat se za něj nebo ho zastupovat a bránit, držet s ním“* (Prekopová, 2009, s. 11-12). Podobně se vyjadřuje i Sobotková (2007, s. 25): *„V sourozeneckém subsystému se dítě učí spolupráci, soutěžení, vzájemné podpoře, učí se vyjednávat a vytvářet kompromisy. Interpersonální zkušenosti a dovednosti rozvíjené v sourozeneckém vztahu dítě uplatňuje v jiných sociálních situacích a s jinými dětmi. Modifikovaně i později v životě.“* *„Nikde jinde nemůže totiž dítě získat tolik podnětů, zkušeností a pozitivní motivace pro rodinný život než právě v sourozenecké skupině“* (Matějček, 1986, s. 56). Význam staršího netkví pouze

v oblasti vzájemné interakce, ale i v možnosti pozorování a nápodoby chování staršího vůči svému okolí.

Sherman, Landsford a Volling (2006) tuto myšlenku ověřily i ve svém výzkumu a došly k závěrům, že sourozenci, kteří mezi sebou měli pozitivní vztah a málo konfliktů, tytéž principy uplatňovali i ve vztazích se svými přáteli. Podle jiného výzkumu prokazovaly děti s alespoň jedním sourozencem ve škole vyšší sociální kompetence, akceptaci druhých a lepší vztahy s vrstevníky než jedináčci (Lobato, 2015). Gass, Jenkins a Dunn (2007) poukazují na méně depresivních symptomů u dětí, které vyrůstaly se sourozencem, ve kterém měly oporu.

Starší sourozenec je ve většině případů více partnerem než rodičem (Matějček, 1986). Jejich vztah a role ve vztahu se tedy často projevuje i později v kontaktu a vztahování se k životnímu partnerovi (Matoušek, 2003; Prekopová, 2009; Robertson et al., 2014). „...*prototyp, který si v raném dětství rozvineme, má zhoubný vliv na celý život*“ (Adler, 1999, str. 14). „...*dítě si vytváří předobraz svých budoucích rolí a vztahů. Osvojuje si vzorky chování, které bude mít připraveny, až nastane jejich čas a bude je potřebovat*“ (Novák, 2007, s. 21).

Starší sourozenec se kromě socializačního působení podílí i na utváření osobnosti mladšího (Matoušek, 2003). Podle Čápa (1996) se tak děje především při společných činnostech, ve kterých dítě získává bezprostřední zkušenosti, které jeho osobnost formují. V příznivém emočním klimatu činnost podporuje motivaci, psychofyziologický stav, svědomitost i sebehodnocení. Význam společných činností vidí především v mladším věku. Matějček (2012) hovoří v souvislosti se společnými činnostmi o procesu sebeuvědomování. Díky kontaktu a zpětné vazbě od druhého si jedinec postupně začíná uvědomovat sebe, své chování, vlastnosti a pocity. Pokud starší v interakci své pocity pojmenovává, dochází u mladšího k rozvoji empatie a schopnosti reagovat na emoce druhých (Kramer & Conger, 2009; Stormshak, Bullock & Falkenstein, 2009). Pozitivní vliv staršího v oblasti emoční regulace mladšího potvrdila ve svém výzkumu Kramer (2008). McAlister a Peterson (2007) tvrdí, že u dětí, které mají staršího sourozence, dochází k rychlejšímu porozumění duševního stavu druhých osob. Vzájemná interakce přispívá i k vytváření osobní identity (McCormick, 2010; Tucker, Updegraff, McHale & Crouter, 1999). Dunn (2002), Howe a Recchia (2005) v této souvislosti poukazují na význam interindividuálních rozdílů mezi sourozenci, který jim též pomáhá v rozvoji. Mladší má v takovém případě k dispozici v osobě staršího celou škálu rozdílných schopností, vlastností nebo temperamentových rysů. Může je sledovat, učit se je,

rozšiřovat repertoár svého chování nebo se učit respektovat odlišnosti a rozdíly vzhledem ke svému vlastnímu temperamentu či vlastnostem.

K formování pohlavní identity jedince podle Šulové (2010) přispívají především rodiče, nicméně i interakce se sourozencem pomáhá při uvědomění si pohlavních rolí. Rust, Golombok, Hines, Johnston a Golding (2000) provedli výzkum s dětmi ve věku 3 let s cílem odhalit rozdílné chování v oblasti charakteristických mužsko-ženských vlastností. Výsledky výzkumu ukázaly, že existence staršího bratra souvisela s vyšší mírou typicky mužského a nižší mírou typicky ženského chování u mladších sourozenců nezávisle na pohlaví. Bratři starších sester vykazovali vyšší míru ženského chování, ale mužské chování bylo v normě. Dívky, které měly starší sestru, projevovaly méně mužského chování, ale průměrnou míru chování typicky ženského.

Vygotskij zavedl pojem „zóna proximálního vývoje“, který se týká vlivu sociálního prostředí na kognitivní vývoj jedince. Je to jakýsi hypotetický prostor mezi tím, co dítě dokáže zvládnout samo a tím, co by bylo schopné zvládnout s podporou jiné osoby. Na základě této teorie dítě dosáhne lepších a rychlejších výsledků, pokud má k dispozici potřebné informace a podporu od blízké osoby. Blízké osoby mohou dítěti na určitém stupni vývoje poskytnout tzv. lešení, což je adekvátní podpora či nasměrování při řešení problémů v rámci daného kognitivního stupně. Podporou může modelová ukázka, reflektování chyb, zjednodušení problému apod. (Vágnerová, 2004; Vygotskij, 2004)

Díky společným činnostem, hře a celkové interakci mohou být právě starší sourozenci osobami, které mladšímu pomohou postoupit na další kognitivní úroveň. Dai a Heckman (2013) a Maynard (2002) na základě výzkumů potvrdili pozitivní vliv staršího na rozvoj kognitivních schopností mladšího nezávisle na pohlaví sourozenců.

Starší sourozenci na mladší působí i v oblasti předávání názorů, postojů a hodnot, nicméně psychologické výzkumy se touto otázkou příliš nezabývají. Vágnerová (2012) píše o významu stejné generace sourozenců, a tím i vyšší pravděpodobnosti sdílení stejných názorů, hodnot a postojů. Na druhé straně si je vědoma přítomnosti mnoha faktorů, které mohou vstupovat do hry a tvořit bariéry při jejich přejímání a sdílení.

Různí autoři se zaměřovali i na negativní působení staršího. Lobato (2015) kromě zmíněného pozitivního působení vidí i riziko v negativním vztahu se sourozencem, který může u mladšího vést k horším vztahům s vrstevníky. Mladší může stejné antisociální chování, které uplatňoval ve vztahu se starším sourozencem, aplikovat i ve vztazích s jinými

osobami (Compton, Snyder, Schrepferman, Bank, & Shortt, 2003). East (1998) v této souvislosti zmiňuje napodobování riskantního sexuálního chování a navazování sexuálních vztahů v mladším věku. Slomkowski, Rende, Novak, Lloyd-Richardson a Niaura (2005) ve svém výzkumu poukazují na vyšší výskyt kouření u mladších sourozenců na základě nápodoby starších. Fagan a Najman (2005) hovoří o negativním vlivu staršího v otázce užívání drog a alkoholu. Slomkowski, Rende, Conger, Simons a Conger (2001) píší o přebírání agresivního a delikventního chování staršího mladším. Autoři (Fagan & Najman, 2003; Slomkowski et al., 2001) se shodují na větším vlivu bratrské dyády v porovnání se dvěma sestrami, u kterých nápodoba negativního chování není tak častá.

3.2 Specifika působení mezi sourozenci

Vztahy a působení sourozenců mají svá specifika. Je to dáno výjimečností situace, ve které se sourozenci nacházejí. Pomineme-li situaci neúplných rodin a různé specifické případy, kdy spolu sourozenci nevyrostají nebo nejsou v běžném kontaktu, tak společně tráví velké množství času, vyrůstají v jedné domácnosti, jsou přibližně stejně staří, patří mezi členy stejné generace a mnohdy navštěvují stejnou školu, sdílejí stejný pokoj apod. Díky tomu bývá jejich vztah velice blízký, důvěrný a intimní. „*Sourozencectví vytváří specifické možnosti pro formování partnerství a s ním úzce souvisejícího smyslu pro důvěrnost*“ (Helus, 2001, s. 138). Zároveň se velice dobře znají, není toho mnoho, co před sebou zastírají nebo skrývají. Dohromady v rodině tvoří jakousi podskupinu se specifickými rysy a toto spojení je uzavřené i před rodiči (Šulová, 2010). Mezi sourozenci se utváří koheze (soudržnost), což je proces udržování emocionálních vazeb, někdy se označuje i jako věrnost či stupeň intimity. Koheze může nabývat různých úrovní. Při její vysoké úrovni se sourozenci se sebou navzájem identifikují, nízká úroveň naopak vede k narušení vazeb. Střední úroveň proto bývá považována jako nejvhodnější stav (Sobotková, 2007).

Ve výzkumech sourozeneckých vztahů autoři popisují dimenze, které jsou pro jejich vztah typické a mohou nabývat různé úrovně či intenzity. Těmito dimenzemi jsou nejčastěji vřelost, konfliktnost/rivalita a dominance/síla (Cole & Kearns, 2001; Furman & Buhrmester, 1985; Stocker & McHale, 1992).

Komunikace mezi sourozenci je též specifická svou otevřeností, důvěrností a intimitou, jelikož se ve většině případů velice dobře znají (Prekopová, 2009). Jejich blízkost ve vztahu s komunikací souvisí z pohledu lepšího a rychlejšího porozumění. Zároveň jsou

členy jedné generace, takže používají podobný slovník. Matoušek (2003, s. 66) píše: „*I absence akce je akcí. Všechno, co říkají a dělají, dostává komunikační význam.*“ V komunikaci sourozenců není podstatná pouze verbální část, ale i neverbální. Díky zmíněné blízkosti a vzájemné znalosti mohou být sourozenci schopni z určitého gesta nebo výrazu lépe odvodit záměr a smysl sdělení v porovnání s ostatními „nesourozenci“. Výzkumy ukázaly, že při porovnání mezi pohlavími vykazuje komunikace mezi dvěma sestrami vyšší míru vřelosti, náklonosti a intimnosti než komunikace u dvou bratrů (Fowler, 2009; Rocca, Martin & Dunleavy, 2010). V komunikaci dvou a více sourozenců bylo objeveno více neformálnosti a uvolněnosti než u jedináčka, jehož komunikace byla více kontrolovaná (Rocca et al., 2010). Výzkum, který provedli Karos, Howe a Aquan-Assee (2007), ukázal, že společné interakce mezi sourozenci jsou vnímány pozitivně, pokud se v nich vyskytuje pochopení a společné zážitky. Negativně naopak, pokud se v nich objevuje rivalita a dominance.

3.2.1 Sociální učení

Předávání informací, zkušeností a dovedností mladšímu probíhá díky procesu sociálního učení. Nejde při tom pouze o aktivní interakci, ale i o pasivní předávání, kdy mladší staršího pozoruje při jeho chování a jednání. Podle Brierley (2000) dítě získává nejvíce informací na základě pozorování blízkých významných osob. Tím bývá často právě starší sourozenec, stává se vzorovým modelem chování a svým chováním vytváří normu, ke které se mladší vztahuje (Vágnerová, 2012). Podle Šulové (2010) starší sourozenci věnují předávání zkušeností alespoň část dne. Tento proces může mít několik forem. Řezáč (1998) s Vágnerovou (2004) uvádí jeho tři nejběžnější formy: sociální posilování, nápodobu (imitaci) a identifikaci.

Při sociálním posilování se jedinec se snaží opakovat takové chování, které je pro jeho okolí žádoucí a může díky němu dosáhnout odměny, což jeho chování upevní. Při nevhodném chování dochází k trestům, což vede k jeho eliminaci (Musil, 1996). Při posilování jsou obecně u dětí efektivnější odměny než tresty (Gillernová, 2010). Nápodoba (imitace) spočívá v přijímání již vytvořených vzorců chování (Vágnerová, 2004). Jedinec je přijímá v nezměněné podobě, pouze je kopíruje. Při identifikaci se jedinec ztotožňuje s určitou osobou, se kterou má silnou citovou vazbu či je pro něj autoritou, a napodobuje její chování. Jde ve své podstatě o jakési splynutí s modelem (Vágnerová, 2004). Starší osoby plní pro dítě též funkci tzv. biologického zrcadla, což znamená, že zrcadlí jednání dítěte a vrací ho zpět k dítěti, což vede k uvědomění si vlastního chování (Matějček, 1994).

Helus (2007) poukazuje i na možnost nevhodného chování starších, a tudíž i přejímání problematických vzorců chování. Jedním z negativních vlivů může podle něj být tzv. „závislé připodobňování“. Mladší sourozenec místo toho, aby se sociálním dovednostem od staršího učil a osvojoval si je, je pouze pasivně přebírá. Není v sociální oblasti iniciativní a aktivní, ale pouze reaktivní. Může to u něj vést k pocitům, že je v porovnání se starším sourozencem horší a méně schopný. Zároveň mladší nemusí být schopen rozpoznat nevhodné chování staršího a osvojit si tak negativní vzorce chování.

Kohoutek (2001, s. 101) v této souvislosti hovoří o tzv. paradoxní identifikaci: „*Někdy se uplatňuje například mechanismus paradoxní identifikace, který způsobuje, že si dítě vytváří záměrně právě opačné vlastnosti, než vidí ve svém okolí. Totéž může probíhat bezděčně, neuvědoměle...*“

3.2.2 Soupeření, kooperace a hra mezi sourozenci

Jedním ze specifických procesů, který se u sourozenců v různých formách vyskytuje, je soupeření, které je často spojováno s rivalitou a žárlivostí. Proč spolu ale sourozenci soupeří a žárlí na sebe? Názory na příčiny se různí. Matějček a Dytrych (2002) vidí jako příčinu žárlivosti závislost. Sourozenci jsou závislí na sobě navzájem i na rodičích a mají strach ze ztráty tohoto vztahu. Faber a Mazlish (2009) a Kohoutek (1989) se domnívají, že k pocitu žárlivosti vede pocit, že druhý sourozenec dostává od rodičů více lásky než on sám či že s ním rodiče jednájí lépe. Sourozenci tedy bojují o pozornost a lásku svých rodičů. Čáp (1997, s. 281) k tomu říká: „*Psychoanalýza zdůraznila, že sourozenci soutěží o přízeň rodičů, i když tato rivalita nemusí být vždy plně uvědomovaná.*“ Matějček (1992) a Adler (1999) zase poukazují na potřebu mladšího se se starším neustále konfrontovat a porovnávat. Campione-Barr a Smetana (2010) kromě již zmíněných názorů uvádí jako další častou příčinu konfliktů narušení osobního prostoru jedince jeho sourozencem.

Podle Tomana (1993) je ale určitá míra soupeření mezi sourozenci běžná, pozitivní a při rozvoji sourozenců má svůj nezastupitelný význam. Oba se na základě hádek a konfliktů učí, jak s nimi zacházet a jak je řešit, zvyšuje se díky nim i osobní odolnost obou zúčastněných stran. Faber a Mazlish (2009) vidí pozitiva konfliktů v posilování a formování osobnosti, osvojení si principů komunikace a argumentace, rozvíjení sebeobraných dovedností, asertivity i ve schopnosti nacházet a přijímat kompromisy. Dalloz (2002) se na význam žárlivosti (a z ní plynoucích konfliktů) dívá podobně a považuje ji za přirozený a potřebný projev vnitřních pocitů. Lobato (2015) ovšem upozorňuje i na riziko konfliktů, při

kterých dochází k ponižování či devalvaci jednoho ze sourozenců. Svou roli hraje i intervence rodičů, podle Lobato rodiče často řeší konflikty nešťastným způsobem, při kterém se v konfliktu snaží najít a označit za viníka jedno z dětí.

Prvky soupeření a kooperace v sobě spojuje hra. Některé z her mají vyloženě soutěživý charakter, kdy jeden z účastníků vyhrává a druhý prohrává, v některých hrách spolu naopak děti musí spojit síly, aby dosáhly výsledku. Dítě se v ní učí radovat z výhry, snášet prohru a s ní spojené negativní emoce, spolupracovat, nacházet kompromisy a může v rámci ní srovnávat své schopnosti a dovednosti s herním partnerem. Pokud je v rodině pozitivní atmosféra, je sourozenecká hra další velkou výhodou v rozvoji nejen mladšího sourozence (Vančurová-Fragnerová, 1966). Podle Mikulíkové (2004) se při hře rozvíjí i sebevědomí jedince.

Hra u mladších dětí je důležitou součástí vývoje i kvůli jejímu vlivu na rozvoj sociálních, kognitivních, motivačních, emocionálních i motorických dovedností (Bednářová & Šmardová, 2007; Cutting & Dunn, 2006). S tím souhlasí i Šulová (2010) a uvádí, že význam hry je důležitý především pro předškolní období. Autorka též poukazuje na specifický fantazijní projev hry, který děti osvobozuje a je pro ně příjemnější.

3.2.3 Výchovné působení staršího sourozence

Významným procesem, který probíhá především směrem od staršího sourozence k mladšímu, je výchovné působení. Vystává zde otázka, zda můžeme nazvat působení sourozenců výchovou. Názory psychologů na tuto otázku se v mnohém liší. Matějček (1986, s. 54) píše: „*Sourozenci jsou našimi vychovateli.*“ Čáp (1996, str. 13) vymezuje výchovu jako „*záměrné a k určitému cíli směřující působení dospělých na děti s použitím určitých výchovných prostředků a metod (přesvědčování, odměny a tresty).*“ Lze ovšem tvrdit, že veškeré působení rodičů záměrné je? Matějček (1996) k tomu trefně podotýká, že vychovatelé nejvíc vychovávají, když nevychovávají. To znamená, že právě nezáměrné působení je podle něj při výchově stěžejní. Důležité je nejenom aktivní působení vychovatele, ale i jeho veškeré chování a vztahování se ke světu. Sourozenci na základě Čápy definice vychovateli nejsou, protože během společného soužití většinou ještě dospělosti nedosáhli. Na druhé straně by jimi nebyli ani otcové a matky, kteří své dítě vychovávají ještě před dosažením plnoletosti. Oficiální dosažení dospělosti tedy podmínkou není. Patnáctiletý starší sourozenec svého dvouletého sourozence s největší pravděpodobností vychovává. Myslím si, že vychovávat mohou nejenom rodiče a dospělí vychovatelé, ale i starší sourozenci. Výchovné působení

staršího sourozence je ovlivněno především jeho věkem, stupněm vývoje a schopností uvědomit si výchovný charakter vlastního jednání. „*Způsob výchovy je ovlivňován také vývojovým stadiem, na kterém je vychovatel*“ (Čáp, 1996, s. 218). Při nižším věku staršího je tak výchova především nezáměrná a nesměřující k jasnému cíli, s věkem však stoupá pravděpodobnost záměrné a cílené výchovy.

Při způsobu či stylu výchovy vstupuje do hry také postoj staršího. Podle Gillernové (2011, s. 123) tvoří postoje jedince obecnější rámec pro výchovné styly a prostředky. Lze je rozdělit do následujících skupin:

- postoj kladný, láskyplný, akceptující
- postoj zavrhuje, záporný, chladný
- postoj kontrolující, vyžadující plnění požadavků
- postoj poskytující volnost a autonomii
- postoj vyjadřující důslednost, resp. nedůslednost

Na základě těchto postojů k mladšímu volí starší sourozenec výchovné způsoby, které se též pokusím odhalit v empirické části své práce.

EMPIRICKÁ ČÁST

4 Výzkumný projekt

4.1 Cíle výzkumného projektu

Předchozí kapitoly byly zaměřeny na popis sourozeneckého vztahu, roli a působení staršího sourozence na mladšího, na oblasti a specifika, které jsou pro jejich vztah a působení charakteristické a též na faktory, které vstupují do hry.

Otázkou ovšem zůstává, v jakých oblastech starší na mladší nejvíce působí, jak k nim přistupují, jak se k nim chovají a jaké faktory ovlivňují jejich vztah a vzájemné interakce. Na základě existence rozdílných faktorů, které jsou při soužití sourozenců přítomny, se vytváří role každého z nich v rámci rodinného prostředí. Na tuto otázku bych se v rámci výzkumného šetření chtěl také zaměřit a odhalit, jaké proměnné se podílí na vztahu a roli staršího směrem k mladšímu.

Cílem této práce je tedy zmapovat charakteristiky sourozeneckého vztahu, působení staršího sourozence z pohledu jeho různých způsobů chování a nalézt faktory, které se na specifitě tohoto působení a roli staršího významně podílejí.

4.1.1 Předpoklady a dílčí výzkumné otázky

Předpoklad a výzkumná otázka 1

Každý vztah mezi dvěma jedinci má určité charakteristické znaky. Nejinak je tomu i u vztahu sourozeneckého. Předpokladem je, že se ve výzkumném souboru na základě rozdílných četností odpovědí objeví určité znaky, jimiž lze sourozenecký vztah popsat.

Výzkumná otázka 1: Jaké jsou charakteristické znaky vztahu starších a mladších sourozenců?

Předpoklad a výzkumná otázka 2

Starší sourozenec na mladšího působí i v rovině výchovné. Svým jednáním mu předkládá vzor chování a zároveň jeho chování záměrně i nezáměrně usměřňuje. Ve výchovných stylech ovšem, jak u rodičů, tak i u sourozenců, existují podstatné rozdíly. Jaká je

distribuce forem způsobu výchovy u starších sourozenců? Liší se jejich výchovné působení od rodičovských stylů výchovy? Předpokladem je, že starší sourozenci v porovnání s rodiči využívají jiných výchovných stylů.

Výzkumná otázka 2: Jak se liší výchovné styly rodičů a starších sourozenců? Jaká je distribuce forem způsobu výchovy u starších sourozenců?

Předpoklad a výzkumná otázka 3

Psychologové se většinou shodují na tom, že pohlaví je významným faktorem ovlivňující sourozenecký vztah, chování a roli staršího. Proto lze předpokládat, že existují rozdíly v přístupu staršího k mladšímu v porovnání pohlaví obou sourozenců, zvláště pak v oblasti emočního vztahu.

Výzkumná otázka 3: Jaký je rozdíl v roli a výchovných způsobech starších sourozenců, je-li jím sestra nebo je-li starším sourozencem bratr? Jaké rozdíly výchovného působení se objevují v sourozeneckých dyádách bratr - bratr, mladší bratr - starší sestra, sestra - sestra, mladší sestra - starší bratr?

Předpoklad a výzkumná otázka 4

Za další velice podstatný faktor v otázce sourozeneckého vztahu psychologové považují věkový rozdíl mezi sourozenci. Předpokladem proto je, že při menším věkovém rozdílu (do 3 let) bude vztah mezi sourozenci zahrnovat více žárlivosti, rivality a neshod. Větší věkový rozdíl (od 6 let výše) naopak předpokládá roli staršího sourozence spíše jako rodiče než jako vrstevníka, partnera, konkurenta či rivala.

Výzkumná otázka 4: Jaký je rozdíl v roli a výchovných způsobech starších sourozenců s ohledem na věkový rozdíl?

Předpoklad a výzkumná otázka 5

Autoři, kteří se zabývají sourozeneckými vztahy, zkoumají jejich různé dimenze, jimiž by bylo možné daný vztah co nejpřesněji popsat a charakterizovat. Nejčastěji nachází rozdíly v dimenzích vřelosti, konfliktnosti/rivality a síly/dominance (Buist et al., 2013; Cole & Kearns, 2001; Furman & Buhrmester; 1985; Howe et al., 2011; Stocker & McHale, 1992).

Předpokladem je, že se objeví rozdíly v těchto dimenzích na základě pohlaví a věkového rozdílu sourozenců.

Výzkumná otázka 5: Jak se liší sourozenecké vztahy v souboru respondentů v dimenzích vřelosti, konfliktnosti/rivality a síly/dominance na základě pohlaví a věkového rozdílu mezi sourozenci?

4.2 Metody výzkumného projektu

Podle Fortuna et al. (2011) jsou nejčastější metodou zkoumání sourozeneckého vztahu dotazníky a rozhovory. Dotazníky či rozhovory ve svých výzkumech v oblasti sourozeneckých vztahů použili mnozí autoři (např. Alfieri & Marta, 2015; Howe et al., 2011; Stocker et al., 1997; Whiteman & Christiansen, 2008). Čáp s Boschkem (1994, s. 16) píše: „Dotazníky jsou nejčastěji používaným nástrojem pro zjišťování způsobu výchovy, zvláště v rodině.“ Pro své výzkumné šetření jsem se tedy rozhodl využít primárně dotazníkové šetření se sekundární podporou rozhovorů v rámci pilotního výzkumu.

V oblasti vztahů mezi rodiči a dětmi se v českém prostředí hojně využívá Čápův² Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině. Tento dotazník jsem se rozhodl použít a doplnit ho vlastními položkami, které by měly sytit i další oblasti spojené s předmětem a cíli mé práce a zaměřit se i na další zkoumané faktory.

Použitý dotazník obsahoval v úvodu položky dotazující se na základní identifikační údaje respondentů (věk, pohlaví, nejvyšší dosažené vzdělání, rodinné zázemí, věk a počet sourozenců) a následně celkem 78 položek s uzavřenými odpověďmi se škálou: ano - zčásti - ne. Prvních 40 položek patřilo Čápu dotazníku a zbývajících 38 položek pak tvořily otázky zkoumající další aspekty působení a vztahu staršího sourozence. Na konci dotazníku měli respondenti možnost doplnit, dle svého uvážení, další údaje, které subjektivně považují za důležité vzhledem ke zkoumanému tématu.

² Oficiálními autory Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině jsou J. Čáp a P. Boschek, nicméně za faktického autora dotazníku je považován J. Čáp, P. Boschek je autorem standartizace této metody. V následujícím textu tedy dotazník označuji jako "Čápův dotazník".

4.2.1 Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině

Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině pracuje s kombinací čtyř komponent, z nichž vznikají dvě dimenze výchovy. Sloučením komponenty kladného a záporného emočního vztahu získáme výslednou dimenzi emočního vztahu. Syntéza komponent volnosti a požadavků vyjadřuje dimenzi výchovného řízení. Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině zjišťuje tyto komponenty pro otce a matku zvlášť a následně z jejich kombinace tvoří výsledný model způsobu výchovy. (Čáp & Boschek, 1994)

V rámci výzkumu jsem se zaměřil pouze na jednu vztažnou osobu, a to na staršího sourozence. Některé položky Čápova dotazníku byly tudíž upraveny takovým způsobem, aby byly cíleny na staršího sourozence, nikoli na rodiče, ale zároveň, aby se nezměnil jejich význam vzhledem k dimenzím, které zkoumají. Byla tím zachována jeho zaměřenost na čtyři komponenty výchovy. Podoba použitého dotazníku, včetně upravených položek, se nachází v příloze 1.

4.2.2 Vytvořené položky dotazníku

Vytvořené položky dotazníku byly koncipovány takovým způsobem, aby sytily i další, autory nejčastěji zmiňované, dimenze a fenomény, jimiž jsou vřelost, konfliktnost/rivalita a síla/dominance. Dimenze vřelosti je obsažena v Čápově dotazníku v dimenzi emočního vztahu, zejména jeho kladné komponentě, proto byly vytvořené otázky směřovány především ke dvěma dalším zmíněným dimenzím. Některé z položek byly též zaměřeny na společné činnosti, oblasti trávení času se sourozencem, porovnání vztahu vzhledem k rodičům a na celkový význam staršího sourozence v životě mladšího aj. Seznam všech vytvořených otázek se nachází v příloze 1.

4.3 Pilotní výzkum

Cílem pilotního výzkumu bylo na základě rozhovorů se sourozenci ověřit možnost použití Čápova dotazníku vzhledem ke starším sourozencům, a zároveň přizpůsobit vytvořené položky tak, aby co nejpřesněji vystihovaly podstatné aspekty sourozeneckého vztahu a působení staršího sourozence.

Pilotní výzkum probíhal v období prosince 2015 a ledna 2016. Jeho obsahem byla administrace návrhu dotazníku a následný polostrukturovaný rozhovor nad jeho položkami a

vzájemným působením sourozenců během jejich soužití. Účastníky pilotního výzkumu byly celkem čtyři sourozenecké páry (mladší a starší sourozenec):

- 1) bratr, 22 let - bratr, 26 let
- 2) bratr, 14 let - sestra, 19 let
- 3) sestra, 20 let - sestra, 23 let
- 4) sestra, 23 let - bratr, 26 let

Dotazník vyplňovali pouze mladší sourozenci. Na základě jejich připomínek a postřehů k jednotlivým otázkám byly jednotlivé položky upraveny (přeformulovány) a doplněny. Polostrukturované rozhovory s oběma sourozenci potvrdily rozdíly mezi sourozeneckými dyádami v dimenzích vřelosti, konfliktnosti/rivality a síly/dominance. Sourozenci zároveň reflektovali i dynamiku a proměnu vzájemného vztahu vzhledem k různým fázím společného soužití. Schéma polostrukturovaného rozhovoru se nachází *příloze 4*.

Původní počet vytvořených otázek byl 22, po realizaci pilotního výzkumu se jejich počet zvýšil na 38. Pilotní výzkum zároveň prokázal možnost použití Čápova dotazníku i pro starší sourozence.

4.4 Výběr výzkumného souboru a sběr dat

Cílovou skupinu tvořili mladší sourozenci s alespoň jedním vlastním starším sourozencem. Vzhledem k celkové složitosti tématu a velkému množství intervenujících proměnných nebyli do výzkumu zahrnuti nevlastní sourozenci, a zároveň byla stanovena podmínka přítomnosti obou vlastních rodičů při společném soužití sourozenců. Čáp ve svém výzkumu způsobu výchovy rodičů stanovil minimální věkovou hranici respondentů na 11 let (Čáp & Boschek, 1994). Zdůvodňuje to věkovou vyzrálostí respondentů, kdy ve věku 10-12 let už by měli být respondenti schopni odpovídat na vybrané otázky ohledně rodinných vztahů. Zároveň však podotýká, že je možné test použít jak pro starší jedince, tak i pro mladší, u nichž je ovšem podmínkou dostatečná mentální vyspělost (Čáp, 1996). Dolní věková hranice respondentů tohoto výzkumu byla tedy stanovena na 12 let.

V průběhu života jedince dochází k postupnému zapominání a zkruslování informací a zážitků z dětství (Abenavoli & Henkel, 2009). Aby bylo zamezeno této intervenující proměnné, která by mohla mít za následek nepřesné či zkruslené vnímání sourozeneckého vztahu v dětství, byla určena i maximální věková hranice, a to 30 let, při které by měli být respondenti schopni podat relevantní informace o svém vztahu se sourozencem během jejich

společného vyrůstání v rodině. Věk 30 let je zároveň mezní věk mezi časnou a střední dospělostí (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Pro účast ve výzkumu tedy byly stanoveny následující podmínky:

- 1) Existence staršího vlastního sourozence (starší sourozenec se stejnými biologickými rodiči).
- 2) Věk respondentů: 12-30 let.
- 3) Úplná rodina (přítomnost a otce a matky při společném soužití sourozenců).

Sběr dat byl realizován v únoru a březnu 2016 příležitostným a lavinový výběrem respondentů. Respondenti byli osloveni s žádostí o vyplnění dotazníku několika způsoby:

- a) Osobně, přičemž probíhala administrace dotazníku v písemné podobě.
- b) Přes sociální síť facebook.com, kde byla cílová skupina vyzývána k vyplnění online dotazníku.
- c) Přes mailové kontakty s odkazem na online formu dotazníku.

Online forma dotazníku byla zveřejněna na webovém serveru google.com, který umožňuje online administraci formulářů. Přístup k němu měli pouze oslovení respondenti, nikoli náhodní uživatelé internetu. Respondenti byli před zahájením vyplňování dotazníku seznámeni s jeho základními podmínkami. Ti, kteří nesplňovali daná kritéria, byli při vyhodnocování z výzkumu vyloučeni.

Respondenti své odpovědi v dotazníku vztahovali vždy ke staršímu vlastnímu sourozenci. V případě existence více sourozenců, vztahovali své odpovědi k věkově nejbližšímu (staršímu) sourozenci.

4.5 Charakteristika výzkumného souboru

Dotazník vyplnilo celkem 457 osob, z nichž bylo následně 53 vyřazeno kvůli nesplnění stanovených podmínek. Do analýzy tedy bylo zařazeno celkem 404 osob, z toho 280 (69%) žen a 124 (31%) mužů. V následující tabulce (*Tab. 2*) jsou uvedeny základní charakteristiky výzkumného souboru.

		muži	ženy	celkem
počet respondentů	N	124	280	404
	%	31%	69%	100%
věk respondentů	M	21,17	21,78	21,59
	SD	4,58	4,02	4,21

Vysvětlivky: M = průměr, SD = směrodatná odchylka

Tab. 2 Základní charakteristiky výzkumného souboru

Další popisné charakteristiky výzkumného souboru, jimiž je například místo původu a nejvyšší dosažené vzdělání respondentů, nepovažuji vzhledem ke zkoumané problematice za podstatné. Tyto charakteristiky se nachází v *příloze 5*.

5 Výsledky a jejich interpretace

5.1 Zpracování dat

Skórování položek dotazníku bylo zachováno podle originální verze Čápova dotazníku (Čáp & Boschek, 1994). Respondenti volili u každé položky ze tří možností (ano - zčásti - ne) podle toho, jak s daným výrokiem souhlasili.

Statistická data byla zpracovávána programy Microsoft Excel 2010 a SPSS Statistics 17. Při testování dat byla zvolena hladina významnosti $\alpha = 0,05$ a ve všech testových metodách byly použity dvoustranné testy.

5.2 Ověření předpokladů a dílčích výzkumných otázek

5.2.1 Výzkumná otázka 1: Charakteristické znaky sourozeneckého vztahu

Výzkumná otázka 1: Jaké jsou charakteristické znaky vztahu starších a mladších sourozenců?

Četnosti odpovědí respondentů ve výběrovém souboru ukázaly některé charakteristické znaky sourozeneckého vztahu z pohledu mladšího sourozence bez ohledu na proměnné, které do jejich vztahu zasahují. V následující tabulce (Tab. 3) jsou uvedeny procentuální četnosti odpovědí respondentů.³

číslo položky	otázka	ne	ano
1	Vyčítal(a) mi, že jsem ho (ji) zklamal(a).	80%	7%
2	Jednal(a) se mnou přátelsky.	5%	66%
3	Přál(a) si, abych mu (jí) dal pokoj se svými problémy.	59%	16%
4	Čtěl(a) vždy přesně vědět, co a jak dělám.	62%	11%
5	Říkal(a) mi, že jsem nevděčný bratr (nevděčná sestra).	82%	8%
6	Říkal(a) často o jiném dítěti nebo o jiném sourozenci, že je lepší než já.	86%	6%
7	Snažil(a) se rozhodovat za mne.	55%	15%
8	Často jsem si mohl(a) dělat, co jsem chtěl(a).	14%	55%

³ Vzhledem k vysokému počtu položek dotazníku byly vybrány pouze položky, u kterých lze konstatovat většinovou (nadpoloviční) preferenci odpovědi *ano* či *ne*. Nejvyšší standardní chyba u vybraných položek dosáhla hodnoty $SE = 0,044$. Vybrány tedy byly pouze položky s procentuální četností vyšší než 55%. Seznam všech položek včetně četnosti odpovědí se nachází v příloze 6.

9	Často jsme se spolu zasmáli a měli dobrou náladu.	6%	72%
10	Choval(a) se ke mně chladně, málo přátelsky.	70%	9%
11	Stále mi něco prikazoval(a) a zakazoval(a).	61%	12%
12	Když se mi něco nepovedlo, snažil(a) se mě povzbudit a pomoci mi.	18%	55%
13	Připomínal(a) mi, jak se pro mě obětoval(a) a kolik toho pro mne učinil(a).	74%	8%
14	Byl(a) ke mně velmi přísný(á).	64%	9%
15	Bylo pro mě příjemné dělat s ním (s ní) společně nějakou práci.	14%	56%
16	Stěžoval(a) si na mne.	55%	18%
17	Často mluvil(a) o mých chybách.	63%	14%
18	Dával(a) mi hodně dárků nebo peněz.	55%	16%
19	Často na mne křičel(a) a rozčiloval(a) se.	57%	16%
20	Přísně mě trestal(a).	85%	4%
21	Když rodiče nebyli doma, nechal(a) mě, abych chodil(a) spát v takovou dobu, kdy jsem chtěl(a).	12%	63%
22	Důvěřoval(a) mi.	5%	68%
23	Zesměšňoval(a) mé názory.	60%	12%
24	Zakazoval(a) mi dělat to, co ostatní děti mohly.	87%	2%
25	Stále mě z něčeho podezíral(a).	82%	6%
26	Chtěl(a) a kontroloval(a) abych měl(a) jen nejlepší školní známky.	80%	5%
27	Měnil(a) bych s ním(ní) svou pozici v rodině.	75%	7%
28	Ve vyšším věku se můj postoj k němu(ní) změnil.	20%	56%
29	Trávil(a) se mnou hodně času při učení/přípravě do školy.	71%	9%
30	Často jsem na něho(ni) žárlil.	55%	15%
31	Vždy, když jsem něco potřeboval(a), pomohl(a) mi.	8%	55%
32	Komunikace s ním(ní) mi nedělala problémy.	14%	60%
33	Snažil(a) se mě chránit.	12%	64%
34	Rodiče věnovali více času jemu(jí) než mně.	81%	7%
35	Často se ke mně choval(a) zle a nespravedlivě.	67%	13%
36	Jsem na něho(ni) hrdý(á).	7%	74%
37	Když „šlo do tuhého“, drželi jsme při sobě.	4%	76%
38	V současnosti s ním(ní) mám velice dobrý vztah.	7%	76%
39	Zásadním způsobem mě v mém životě ovlivnil(a).	14%	58%

Tab. 3 Procentuální četnosti odpovědí u vybraných položek dotazníku

Charakteristické znaky sourozeneckého vztahu ve výběrovém souboru lze shrnout následujícím způsobem:

Většina starších sourozenců:

- neprojevuje negativní chování směrem k mladším a negativní mínění o mladších (položka č. 1, 3, 5, 6, 13, 16, 17, 19, 23, 36).

- projevuje přátelskost, vřelost a důvěru (*položka č. 2, 9, 10, 14, 22, 37*).
- nekontroluje mladší, nerozhoduje za ně, nepodezíraje je a nechává jim volnost (*položka č. 4, 7, 8, 11, 21, 24, 25, 26*).
- projevuje podporu, pomoc a ochranu (*položka č. 12, 31, 34*).
- mladší sourozence netrestá (*položka č. 20*).

Většina mladších sourozenců:

- na starší nežárlí (*položka č. 30*).
- ráda se starším tráví čas (*položka č. 15*).
- nemá pocit, že by rodiče věnovali více času staršímu sourozenci (*položka č. 34*).
- nemá problém v komunikaci se starším (*položka č. 33*).
- je na své starší sourozence hrdá (*položka č. 36*).
- by svou pozici v rodině se starším neměnila (*položka č. 27*).

Většina mladších sourozenců také reflektuje, že se jejich postoj ke staršímu v průběhu jejich společného soužití změnil, že v současnosti mají se starším sourozencem velice dobrý vztah a že je starší v životě zásadně ovlivnil.

5.2.2 Výzkumná otázka 2: Způsoby výchovy starších sourozenců

Výzkumná otázka 2: Jak se liší výchovné styly rodičů a starších sourozenců? Jaká je distribuce forem způsobu výchovy u starších sourozenců?

Tato výzkumná otázka byla ověřována pomocí výsledků Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině. Z analýzy výsledků výběrového souboru vyplývá, že téměř polovina respondentů (49%) reflektuje záporný emoční vztah staršího sourozence, 19% kladný vztah, 17% extrémně kladný a 14% záporně-kladný. Četnosti jednotlivých forem jsou uvedeny v následující tabulce (*tab. 4*).

emoční vztah	muži (N = 124)	ženy (N = 280)	celkem (N = 404)
extrémně kladný	16%	18%	17%
kladný	17%	20%	19%
záporně-kladný	13%	15%	14%
záporný	54%	47%	49%

Tab. 4 Distribuce forem emočního vztahu ve výchovném stylu staršího sourozence

V dimenzi výchovného řízení jasně převažuje řízení slabé (73%). Rozporné řízení uvádí 11% respondentů, silné 10% a střední 6% dotázaných.

výchovné řízení	muži (N = 124)	ženy (N = 280)	celkem (N = 404)
slabé	72%	74%	73%
střední	6%	6%	6%
silné	8%	11%	10%
rozporné	14%	10%	11%

Tab. 5 Distribuce forem výchovného řízení ve výchovném stylu staršího sourozence

Při zkombinování emočního vztahu a výchovného řízení vzniká výsledný model výchovy kategorizovaný do 9 polí. Tab. 6 zobrazuje zastoupení jednotlivých modelů výchovy staršího sourozence podle Čápova dělení včetně rozdělení dle pohlaví. Pearsonův χ^2 test neukázal signifikantní rozdíly mezi pohlavím respondentů v rámci jednotlivých modelů ($p = 0,623$).

výchovné řízení → emoční vztah ↓	silné	střední	slabé	rozporné
záporný	1 celý soubor: 13% muži: 13% ženy: 14%		2 celý soubor: 28% muži: 31% ženy: 26%	3 celý soubor: 8% muži: 10% ženy: 8%
záporně-kladný (střední)	9 celý soubor: 14% muži: 13% ženy: 15%			
kladný	4 celý soubor: 0% muži: 0% ženy: 0%	5 celý soubor: 1% muži: 1% ženy: 1%	6 celý soubor: 18% muži: 16% ženy: 19%	7 celý soubor: 2% muži: 4% ženy: 1%
extrémně kladný			8 celý soubor: 15% muži: 12% ženy: 16%	

Tab. 6 Procentuální zastoupení 9 modelů výchovy u starších sourozenců

Jak pro muže, tak i pro ženy je nejčastějším modelem výchovy staršího sourozence model 2 (celý soubor 28%, muži 31%, ženy 26%), který je charakteristický slabým řízením a záporným emočním vztahem. Druhou nejčastější formou je slabé řízení s kladným vztahem (model 6), kterou uvedlo 18% respondentů (16% mužů a 19% žen). Třetím nejvyskytovanějším modelem je model 8, pro který je typické slabé řízení v kombinaci s extrémně kladným vztahem. Spadá do něj 15% respondentů (12% mužů a 16% žen).

Při srovnání způsobu výchovy rodičů a starších sourozenců se objevují podstatné rozdíly. Pro srovnání byly použity dva standardizační soubory:

- Standardizační soubor 1: z Čáпова výzkumu (N = 1568, z roku 1991) (Čáp & Boschek, 1994).
- Standardizační soubor 2: z výzkumu Gillernové (N = 2162, z roku 2002) (Gillernová, 2009).

Procentuální četnosti jednotlivých zastoupení daných modelů (polí) jsou uvedeny v následující tabulce (Tab. 7).

pole způsobu výchovy	muži			ženy		
	standard. soubor 1 (1991)	standard. soubor 2 (2002)	výzkumný soubor (2016)	standard. soubor 1 (1991)	standard. soubor 2 (2002)	výzkumný soubor (2016)
1	18%	6%	13%	21%	8%	14%
2	11%	13%	31%	6%	14%	26%
3	27%	33%	10%	16%	25%	8%
4	6%	2%	0%	9%	3%	0%
5	13%	4%	1%	22%	6%	1%
6	7%	19%	16%	6%	16%	19%
7	7%	10%	4%	9%	7%	1%
8	6%	10%	12%	5%	16%	16%
9	4%	3%	13%	6%	4%	15%

Tab. 7 Srovnání procentuálních četností jednotlivých modelů (polí) výchovy standardizačních souborů s výzkumným souborem

χ^2 test dobré shody našel významné rozdíly při porovnání obou standardizačních souborů se souborem výzkumným jak u mužů ($p = 0,000$), tak i u žen ($p = 0,000$). Nejvýraznější rozdíl se objevil u modelu 2, pro který je charakteristické slabé řízení a záporný emoční vztah. U starších sourozenců se tento výchovný způsob objevuje mnohem

častěji než u rodičů. Nejvýraznější rozdíl v nižším procentuálním výskytu byl zaznamenán u modelu 3, pro něj je typické rozporné řízení v kombinaci se záporným emočním vztahem. Lze tedy konstatovat, že se starší sourozenci využívají jiných výchovných způsobů než rodiče.

5.2.3 Výzkumná otázka 3: Pohlaví sourozenců

Výzkumná otázka 3: Jaký je rozdíl v roli a výchovných způsobech starších sourozenců, je-li jím sestra nebo je-li starším sourozencem bratr? Jaké rozdíly výchovného působení se objevují v sourozeneckých dyádách bratr - bratr, mladší bratr - starší sestra, sestra - sestra, mladší sestra - starší bratr?

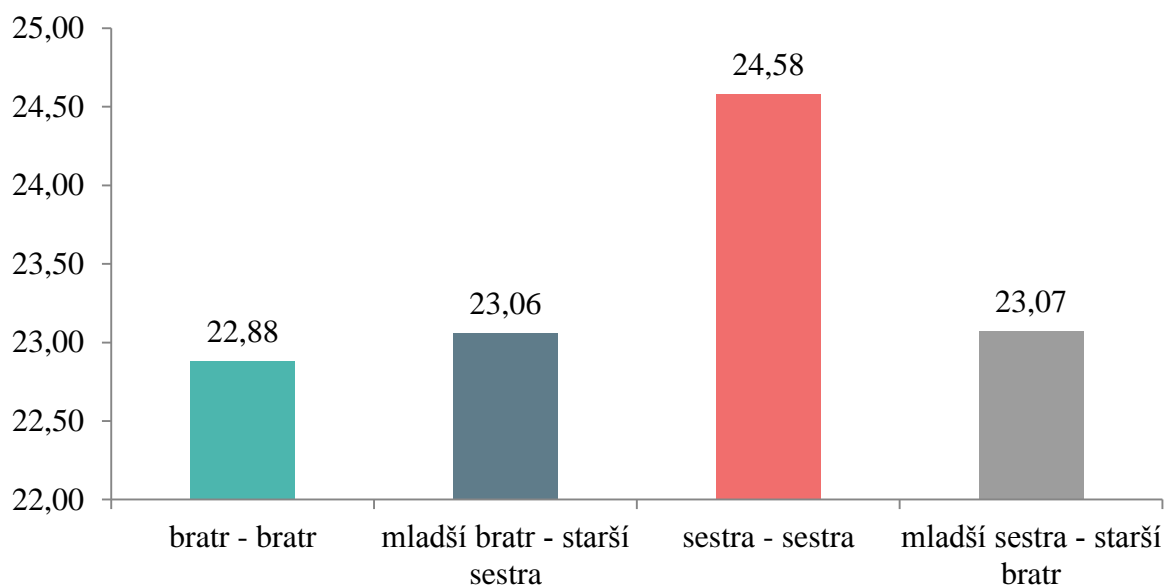
V pozici bratr - bratr bylo ve výzkumném souboru celkem 60 osob (15%), v pozici mladší bratr - starší sestra 64 osob (16%), v pozici sestra - sestra 131 osob (32%) a v pozici mladší sestra - starší bratr celkem 149 osob (37%).

pohlaví sourozenců (typ sourozenecké dyády)	N	%
bratr - bratr	60	15%
mladší bratr - starší sestra	64	16%
sestra - sestra	131	32%
mladší sestra - starší bratr	149	37%

Tab. 8 Rozdělení výzkumného souboru podle pohlaví sourozenců (sourozeneckých dyád)

Pomocí Kruskal-Wallisova testu pro více nezávislých výběrů byly porovnávány jednotlivé sourozenecké dyády vzhledem k výslednému hrubému skóru (dále jen HS) jednotlivých komponent výchovy. Významný rozdíl ($p = 0,039$) se prokázal pouze u komponenty kladného emočního vztahu. Mladší sestry hodnotí vztah své starší sestry kladněji, než je tomu u ostatních sourozeneckých dyád (*graf 1*). Nevýznamné rozdíly u ostatních komponent byly následující: záporný emoční vztah: $p = 0,684$, komponenta volnosti: $p = 0,628$ a komponenta požadavků: $p = 0,159$.⁴

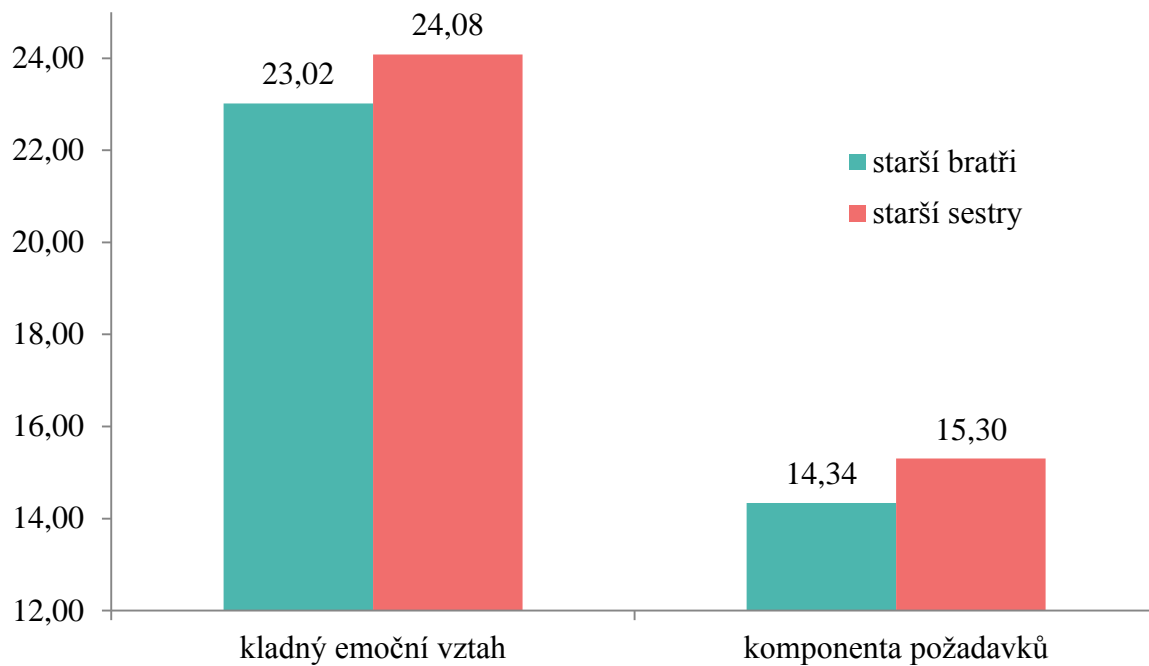
⁴ Průměry a směrodatné odchylky HS jednotlivých komponent výchovy na základě pohlaví sourozenců se nachází v příloze 7.

Poznámka: HS jednotlivých respondentů mohl v komponentách Čápova dotazníku nabývat hodnot mezi 10 a 30 skóry.

Graf 1 Porovnání sourozeneckých dyád a průměrného HS kladného emočního vztahu

Při srovnání komponent způsobu výchovy (pomocí Mann-Whitneyho U testu) na základě pohlaví mladšího sourozence nebyly nalezeny významné rozdíly (kladný emoční vztah: $p = 0,133$, záporný emoční vztah: $p = 0,580$, komponenta volnosti: $p = 0,313$, komponenta požadavků: $p = 0,872$). K zajímavým zjištěním ovšem vedlo srovnání pohlaví staršího sourozence a jeho výchovných komponent nezávisle na pohlaví mladšího. Mann-Whitneyho U test ukázal významný rozdíl jak u kladného emočního vztahu ($p = 0,040$), tak i u komponenty požadavků ($p = 0,025$). Starší sestry ($N = 195$) oproti starším bratrům ($N = 209$) vykazují vyšší míru kladného emočního vztahu směrem ke svým mladším sourozencům, zároveň však mají i vyšší míru požadavků v oblasti výchovného řízení (*graf 2*). Záporný emoční vztah vyšel s nevýznamnou hodnotou $p = 0,626$, stejně tak i komponenta volnosti s hodnotou $p = 0,514$.

Graf 2 Porovnání pohlaví starších sourozenců s průměrným HS komponenty kladného emočního vztahu a komponenty požadavků

V další analýze byla zkoumána významnost jednotlivých položek dotazníku vzhledem k sourozeneckým dyádám pomocí χ^2 test nezávislosti. Celkem 24 položek ukázalo signifikantní rozdíly v odpovědích respondentů. Procentuální četnosti odpovědí u signifikantních položek jsou zobrazeny v *tabulce 9*.

položka dotazníku	bratr - bratr		mladší bratr - starší sestra		sestra - sestra		mladší sestra - starší bratr		Pearsonův χ^2
	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	
Starší sourozenec měl opravdový zájem o to, co dělám.	25	25	27	22	48	11	32	21	0,01
Vyčítal(a) mi, že jsem ho (ji) zklamal(a).	12	82	8	69	8	79	3	85	0,03
Nechal(a) mě dělat, co mě baví, i když jsem měl(a) pomáhat s domácími pracemi.	35	25	20	22	17	34	26	33	0,05
Přál(a) si, abych mu (jí) dal pokoj se svými problémy.	22	58	16	48	9	67	19	58	0,04
Chtěl(a) vždy přesně vědět, co a jak dělám.	5	70	8	66	18	52	9	66	0,04
Velmi málo kontroloval(a) splnění příkazů a dodržování zákazů.	43	18	30	27	31	29	49	14	0,01
Považoval(a) za důležité vše, co mne zajímalo a co jsem měl(a) rád(a).	30	35	22	23	39	23	27	34	0,03
Připomínal(a) mi, jak se pro mě obětoval(a) a kolik toho pro mne učinil(a).	3	78	9	72	13	64	5	83	0,02
Stěžoval(a) si na mne.	10	60	19	33	18	50	19	54	0,03
Dával(a) mi hodně dárků nebo peněz.	17	65	11	56	27	43	9	58	0,00
Omlouval(a) a chránil(a) mě, když mi některý z rodičů huboval a chtěl mě potrestat.	13	40	13	36	32	26	28	30	0,02
Když ve volném čase něco podnikal(a) společně se mnou, působilo mu (jí) to radost.	48	17	38	9	62	10	41	15	0,00
Chtěl(a) a kontroloval(a) abych měl(a) jen nejlepší školní známky.	8	85	11	72	7	70	1	90	0,00
Byl(a) pro mě vzorem.	33	28	30	36	40	18	44	17	0,04
Měl(a) jste s ním(ní) lepší vztah než s rodiči.	28	43	27	44	36	27	20	42	0,04
Trávil(a) se mnou více času než rodiče.	23	55	14	47	34	34	15	52	0,00
Trávil(a) se mnou hodně času při učení/přípravě do školy.	2	82	14	67	13	63	5	75	0,02
Dělil(a) se se mnou o své názory a zkušenosti.	50	13	44	23	56	6	46	19	0,02
Snažil(a) se mě chránit.	48	22	55	13	66	11	72	9	0,02
Měli jsme plno společných zájmů a koníčků.	17	27	20	47	39	23	34	33	0,00
Sdíleli jsme spolu různá tajemství.	12	63	30	47	47	18	28	40	0,00
Často jsme spolupracovali na společných úkolech.	28	33	23	50	35	30	29	46	0,04
Pečoval(a) o mě.	30	35	36	14	48	13	36	21	0,01
Zásadním způsobem mě v mém životě ovlivnil(a).	50	10	45	30	65	7	60	14	0,00

Vysvětlivky: Čísla u sourozeneckých dyád ukazují procentuální výskyt odpovědi u dané kategorie. Odpověď „zčásti“ není do tabulky zařazena. Červeně vyznačená pole vyšla s $Z > 1,96$.

Tab. 9 Procentuální četnosti odpovědi u signifikantních položek dotazníku vzhledem k sourozeneckým dyádám

Bratr - bratr

Z analýzy odpovědí vyplývá, že v porovnání s ostatními dyádami starší bratři s mladšími tráví méně času při učení a přípravě do školy (2% *ano*, 82% *ne*), starší bratři o ně méně pečují (35% *ne*), méně se je snaží chránit (48% *ano*, 22% *ne*), méně je omlouvají a chrání, když je některý z rodičů chce potrestat (pouze 13% *ano*) a společně též pouze v malé míře sdílí tajemství (12% *ano*, 63% *ne*). Starší naopak ve větší míře nechávají mladší dělat, co je baví, i když mají mladší pomáhat s domácími pracemi (35% *ano*). V otázce společných zájmů a koníčků obou bratrů vyšla signifikantně nižší odpověď „ano“ (pouze v 17%).

Mladší bratr - starší sestra

Významné rozdíly v odpovědích mladších bratrů směrem ke starším sestrám vyšly v položkách „Vyčítala mi, že jsem ji zklamal“ (odpověď *ne* pouze 69%) a „Stěžovala si na mne“ (odpověď *ne* pouze 33%). U ostatních sourozeneckých dyád byla odpověď *ne* na tyto dvě otázky častěji procentuálně zastoupena. Mladší bratři dále uvádějí, že je starší sestry méně často omlouvají a chrání, když jim některý z rodičů hubuje (odpověď *ano* pouze 13%) a zároveň sestry častěji kontrolují a chtějí, aby bratři měli jen nejlepší školní známky (odpověď *ano* 11%). Podle mladších bratrů se s nimi sestry méně dělí o své názory a zkušenosti (odpověď *ne* 23%), mají méně společných zájmů a koníčků (odpověď *ano* 20%, odpověď *ne* 47%). Pouze 45% bratrů souhlasí (a 30% nesouhlasí), že je sestra v jejich životě zásadně ovlivnila. Signifikantně vyšší četnost ukázala i záporná odpověď na otázku, zda pro ně sestra byla vzorem (36% *ne*).

Sestra - sestra

Mladší sestry mají v 48% (oproti pouze 11% negativním odpovědím) pocit, že starší sestry projevují opravdový zájem o to, co mladší dělají, častěji považují za důležité, co mladší zajímá (39% *ano*, 23% *ne*), pečují o ně (48% *ano*, 13% *ne*), v porovnání s ostatními dyádami s nimi tráví více času při učení nebo přípravě do školy (13% *ano*, 63% *ne*) a častěji spolupracují na společných úkolech (pouze 30% *ne*). Společné aktivity ve volném čase starším působí radost (62% *ano*), starší dávají též mladším více dáreků nebo peněz (27% *ano*, 43% *ne*) a méně často si starší přejí, aby jim mladší „daly pokoj se svými problémy“ (9% *ano*, 67% *ne*). Na druhé straně chtějí starší častěji přesně vědět, co a jak mladší dělají (18% *ano*, 52% *ne*), více kontrolují jejich školní známky (pouze 70% *ne*), plnění příkazů a dodržování zákazů (31% mladších souhlasilo, že je starší sestra „velmi málo kontroluje“, 29%

nesouhlasilo). Se svými mladšími sestrami též v porovnání s ostatními dyádami tráví více času, než samy mladší tráví s rodiči (34% *ano*, 34% *ne*), ale na druhé straně jim sestry připomínají, kolik toho pro ně učinily a jak se pro ně obětovaly (13% *ano*, 64% *ne*). Mladší sestry též uvádějí, že je starší zásadním způsobem ovlivnily (65% *ano*, 7% *ne*) a 36% z nich přiznává, že se starší sestrou mělo lepší vztah než s rodiči (oproti 27% negativních odpovědí).

Mladší sestra - starší bratr

Starší bratři mají vůči mladším sestrám nejméně výčitek ohledně zklamání (*ano* 3%, *ne* 85%), nejméně jim připomínají, kolik toho pro ně učinili a jak se pro ně obětovali (83% *ne*), sestry mají pocit, že se je bratři snaží chránit (72% *ano*), ale bratři jim zároveň nechávají prostor - velmi málo kontrolují dodržování zákazů a plnění příkazů (49% sester souhlasilo, že je bratři velmi málo kontrolují, pouze 14% s tímto výrokem nesouhlasilo). V porovnání s jinými dyádami ovšem sestry uvádí, že pouze 41% bratrům působí radost, když společně něco podnikají, bratři jim dávají méně dárků nebo peněz (pouze 9% *ano*), pouze 20% sester má s bratrem lepší vztah než s rodiči a pouze 15% uvedlo, že s nimi bratr tráví více času než rodiče. Nižší četnost odpovědí sester byla nalezena i u položky „Dělil se se mnou o své názory a zkušenosti“, kdy 19% uvádí, že tomu tak není. Bratři se sestrami též méně spolupracují na společných úkolech (46% uvedlo odpověď *ne*).

5.2.4 Výzkumná otázka 4: Věkový rozdíl mezi sourozenci

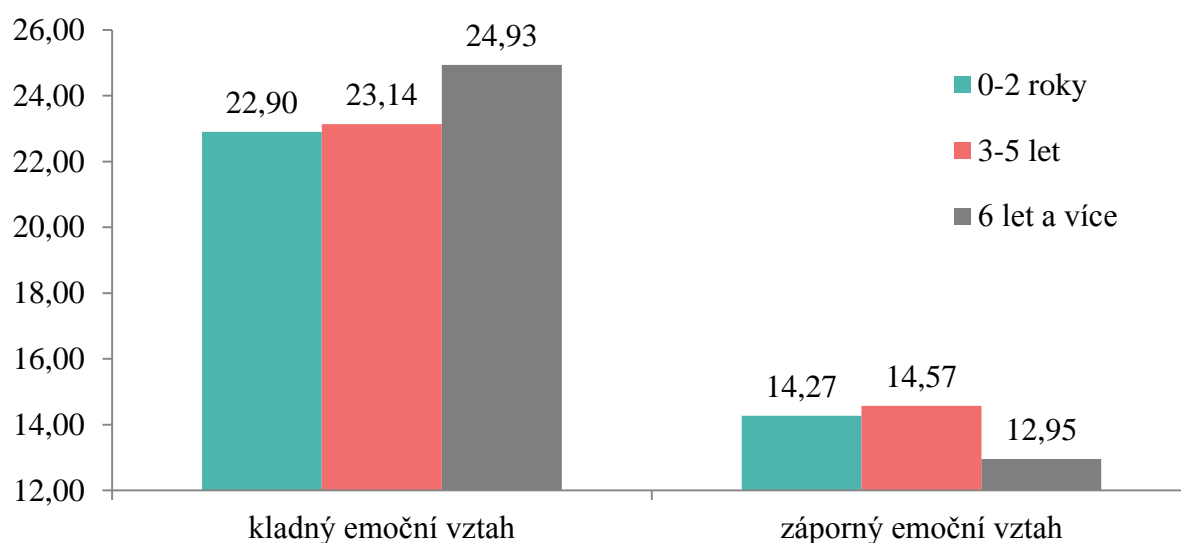
Výzkumná otázka 4: Jaký je rozdíl v roli a výchovných způsobech starších sourozenců s ohledem na věkový rozdíl?

Výzkumný soubor tvořilo celkem 125 mladších sourozenců (31%), jejichž věkový rozdíl se vzhledem ke staršímu pohyboval od 0 do 2 let včetně, 174 sourozenců (43%) s věkovým rozdílem mezi 3 a 5 roky a 105 sourozenců (26%) mělo mezi sebou rozdíl 6 a více let. Při definování rozmezí těchto věkových kategorií vycházím z rozdělení věkových rozdílů popsaných v kapitole 2.4. V následující tabulce (Tab. 10) jsou uvedeny počty respondentů na základě rozdělení do tří skupin „věkových rozdílů“: 0-2 roky, 3-5 let a 6 a více let.

věkový rozdíl	N	%
0-2 roky	125	31
3-5 let	174	43
6 let a více	105	26

Tab. 10 Rozdělení výzkumného souboru do tří kategorií podle věkového rozdílu mezi respondentem a jeho starším sourozencem

Významnost věkových rozdílů vzhledem k výsledným HS komponent Čápova dotazníku byla zjišťována pomocí Kruskal-Wallisova testu. Signifikance byla prokázána u kladného ($p = 0,006$) i u záporného ($p = 0,002$) emočního vztahu. Sourozenci s vyšším věkovým rozdílem (6 a více let) vykazují vyšší míru kladného emočního vztahu a naopak nižší míru emočního vztahu záporného (*graf 3*). U komponenty požadavků ($p = 0,303$) a komponenty volnosti ($p = 0,664$) nebyly nalezeny signifikantní rozdíly.⁵

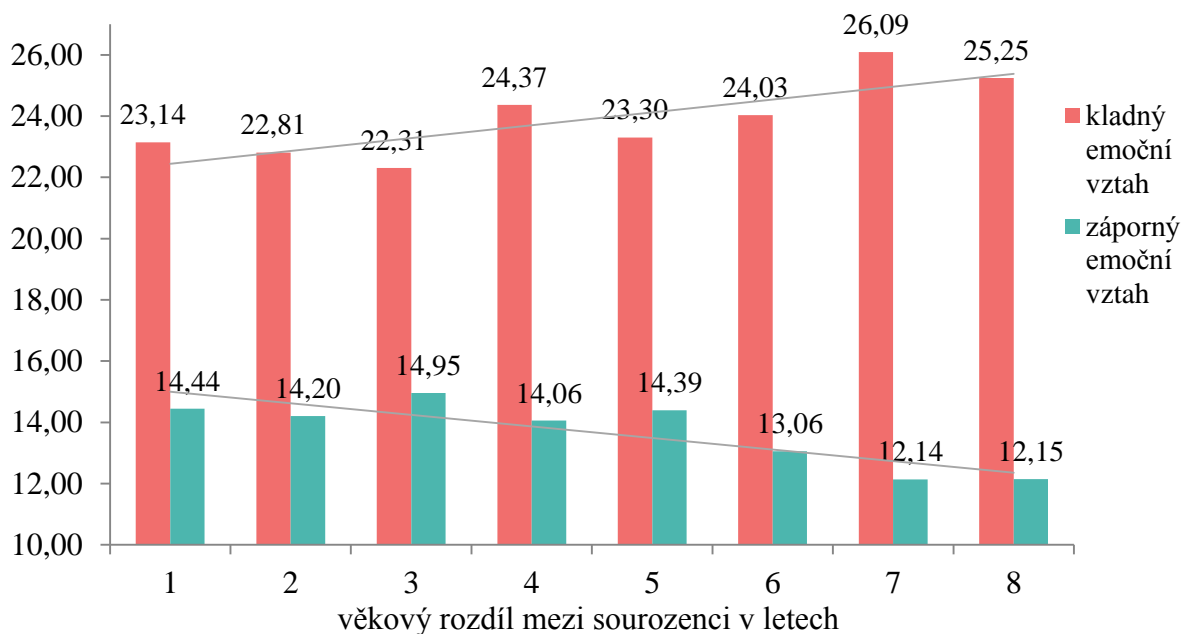

Graf 3 Porovnání tří kategorií věkových rozdílů mezi sourozenci s průměrným HS kladného a záporného emočního vztahu

Závislost jednotlivých komponent výchovy a věkového rozdílu sourozenců byla testována též pomocí Spearmanovy neparametrické korelace se signifikantními výsledky u komponenty kladného emočního vztahu ($p = 0,002$) i záporného emočního vztahu ($p = 0,018$). Korelační koeficient ovšem dosáhl pouze nízké míry korelace. U kladného emočního vztahu: $r_s = 0,157$, u záporného emočního vztahu: $r_s = -0,117$.

⁵ Průměry a směrodatné odchylky HS jednotlivých komponent výchovy na základě věkového rozdílu mezi sourozenci se nachází v příloze 7.

S vyšším věkovým rozdílem se zvyšuje i komponenta kladného emočního vztahu, to znamená, že se stoupajícím věkovým rozdílem se zvyšuje i míra kladných emočních projevů starších vůči mladším. S věkovým rozdílem zároveň klesá komponenta emočního vztahu záporného, tedy míra záporných negativních projevů starších vůči mladším (graf 4). U komponenty volnosti ($p = 0,962$) a komponenty požadavků ($p = 0,485$) se korelace neobjevila.

Poznámka: V grafu jsou zobrazeny věkové rozdíly od 1 do 8 let. Vyšší věkový rozdíl nebyl zařazen kvůli nízkému počtu respondentů s vyššími věkovými rozdíly.

Graf 4 Porovnání věkového rozdílu a HS kladného a záporného emočního vztahu

K analýze jednotlivých položek dotazníku vzhledem ke třem věkovým kategoriím byl zvolen χ^2 test nezávislosti. Celkem 29 položek ukázalo signifikantní rozdíly v odpovědích respondentů. Procentuální četnosti odpovědí u významných položek jsou zobrazeny v tabulce 11. U ostatních položek dotazníku nebyly v odpovědích nalezeny významné rozdíly.

položka dotazníku	0-2 roky		3-5 let		6 a více let		Pearsonův χ^2
	ano	ne	ano	ne	ano	ne	
Jednal(a) se mnou přátelsky.	60	6	62	6	78	2	0,033
Přál(a) si, abych mu (jí) dal pokoj se svými problémy.	18	61	19	52	9	70	0,023
Považoval(a) za důležité vše, co mne zajímalo a co jsem měl(a) rád(a).	24	34	29	32	41	18	0,019
Říkal(a) často o jiném dítěti nebo o jiném sourozenci, že je lepší než já.	8	84	6	83	3	95	0,021
Často jsem si mohl(a) dělat, co jsem chtěl(a).	66	13	56	14	39	15	0,001
Choval(a) se ke mně chladně, málo přátelsky.	11	62	11	68	4	81	0,026
Nechal(a) mě dělat, co se mi líbí.	51	6	43	9	31	13	0,029
Bylo pro mě příjemné dělat s ním (s ní) společně nějakou práci.	47	19	51	15	70	8	0,003
Stěžoval(a) si na mne.	18	41	21	49	11	63	0,010
Často mluvil(a) o mých chybách.	15	58	15	57	10	76	0,023
Když rodiče nebyli doma, nechal(a) mě, abych chodil(a) spát v takovou dobu, kdy jsem chtěl(a).	71	11	68	10	46	15	0,000
Zesměšňoval(a) mé názory.	12	58	15	55	6	72	0,033
Byl(a) pro mě vzorem.	29	26	39	26	52	10	0,001
Měl(a) jste s ním(ní) lepší vztah než s rodiči.	22	43	24	34	40	36	0,003
Trávil(a) se mnou více času než rodiče.	30	46	24	43	12	51	0,023
Často jsme se hádali.	38	26	33	28	23	50	0,001
Vždy, když jsem něco potřeboval(a), pomohl(a) mi.	47	12	52	9	71	3	0,002
Často jsem ho(jí) chtěl(a) překonat.	29	43	38	32	28	50	0,036
Jeho(její) zkušenosti a názory mě obohacovaly.	40	19	41	20	58	11	0,035
Snažil(a) se mě chránit.	58	20	61	8	75	10	0,001
Když jsme byli mladší, často jsme se prali.	51	25	49	28	34	50	0,000
Sdíleli jsme spolu různá tajemství.	44	31	29	36	23	47	0,005
Často jsem mu(jí) v mnohém odporoval(a).	42	30	41	26	25	34	0,043
Rodiče věnovali více času jemu(jí) než mně.	7	81	10	74	2	92	0,006
Často se ke mně choval(a) zle a nespravedlivě.	18	61	14	66	3	78	0,006
Pečoval(a) o mě.	26	26	38	18	57	12	0,000
Často jsme spolu o něco soupeřili.	36	34	33	41	19	57	0,007
Často mezi námi docházelo k nedorozumění.	26	41	27	42	17	59	0,041
Často jsme na sebe byli naštvaní.	39	30	39	34	25	52	0,005

Vysvětlivky: Čísla u věkových rozdílů ukazují procentuální výskyt odpovědi u dané kategorie. Odpověď „zčásti“ není do tabulky zařazena. Červeně vyznačená pole vyšla $Z > 1,96$.

Tab. 11 Procentuální četnosti odpovědí u signifikantních položek dotazníku vzhledem ke třem kategoriím věkových rozdílů

Věkový rozdíl 0 - 2 roky

Z analýzy položek dotazníku vyplývá, že mladší sourozenci ve věkovém odstupu do dvou let včetně v porovnání se sourozenci s vyšším věkovým rozdílem častěji souhlasili s následujícími položkami, u nichž byla zároveň prokázána významnost:

- Nechal(a) mě dělat, co se mi líbí. (51% *ano*)
- Když rodiče nebyli doma, nechal(a) mě, abych chodil(a) spát v takovou dobu, kdy jsem chtěl(a). (71% *ano*)
- Trávil(a) se mnou více času než rodiče. (30% *ano*)
- Sdíleli jsme spolu různá tajemství. (44% *ano*)
- Často se ke mně choval(a) zle a nespravedlivě. (18% *ano*)

V následujících položkách se u nich naopak častěji objevily nesouhlasné odpovědi:

- Byl(a) pro mě vzorem. (26% *ne*)
- Snažil(a) se mě chránit. (20% *ne*)
- Pečoval(a) o mě. (26% *ne*)

U následujících položek byla četnost kladné odpovědi u této kategorie naopak nižší než u sourozenců s větším věkovým rozdílem:

- Bylo pro mě příjemné dělat s ním (s ní) společně nějakou práci. (pouze 47% *ano*)
- Vždy, když jsem něco potřeboval(a), pomohl(a) mi. (pouze 47% *ano*)

Nejnižší výskyt záporné odpovědi se pak objevil u položek:

- Choval(a) se ke mně chladně, málo přátelsky. (pouze 62% *ne*)
- Stěžoval(a) si na mne. (pouze 41% *ne*)
- Často jsme se hádali. (pouze 26% *ne*)
- Když jsme byli mladší, často jsme se prali. (pouze 25% *ne*)
- Rodiče věnovali více času jemu(jí) než mně. (pouze 81% *ne*)
- Často jsme spolu o něco soupeřili. (pouze 34% *ne*)
- Často jsme na sebe byli naštvaní. (pouze 30% *ne*)

Věkový rozdíl 3 - 5 let

Při věkovém odstupu 3 - 5 let vyšly se signifikantním rozdílem v odpovědích pouze čtyři položky. 38% mladších sourozenců vypovědělo, že své starší sourozence chtěli často

překonat. Signifikantně nejnižší procento odpovědí (v porovnání s ostatními věkovými rozdíly) vyšlo v položkách:

- Přál(a) si, abych mu (jí) dal pokoj se svými problémy. (pouze 52% *ne*)
- Zesměšňoval(a) mé názory. (pouze 55% *ne*)
- Snažil(a) se mě chránit. (pouze 8% *ne*)
- Často jsem ho(jí) chtěl(a) překonat. (pouze 32% *ne*)

Věkový rozdíl 6 a více let

Mladší sourozenci, jejichž starší sourozenec je minimálně o 6 let starší, uvádějí vyšší významnou procentuální četnost kladných odpovědí v následujících položkách (v porovnání se sourozeneckými dyádami s menším věkovým odstupem) :

- Jednal(a) se mnou přátelsky. (78% *ano*)
- Považoval(a) za důležité vše, co mne zajímalo a co jsem měl(a) rád(a). (41% *ano*)
- Bylo pro mě příjemné dělat s ním (s ní) společně nějakou práci. (70% *ano*)
- Byl(a) pro mě vzorem. (52% *ano*)
- Měl(a) jste s ním(ní) lepší vztah než s rodiči. (40% *ano*)
- Vždy, když jsem něco potřeboval(a), pomohl(a) mi. (71% *ano*)
- Jeho(její) zkušenosti a názory mě obohacovaly. (58% *ano*)
- Snažil(a) se mě chránit. (75% *ano*)
- Pečoval(a) o mě. (57% *ano*)

Nejvyšší procentuální zastoupení negativních odpovědí měly následující položky:

- Přál(a) si, abych mu (jí) dal pokoj se svými problémy. (70% *ne*)
- Choval(a) se ke mně chladně, málo přátelsky. (81% *ne*)
- Stěžoval(a) si na mne. (63% *ne*)
- Často mluvil(a) o mých chybách. (63% *ne*)
- Zesměšňoval(a) mé názory. (72% *ne*)
- Často jsme se hádali. (50% *ne*)
- Často jsem ho(jí) chtěl(a) překonat. (50% *ne*)
- Když jsme byli mladší, často jsme se prali. (50% *ne*)
- Sdíleli jsme spolu různá tajemství. (47% *ne*)
- Rodiče věnovali více času jemu(jí) než mně. (92% *ne*)
- Často se ke mně choval(a) zle a nespravedlivě. (78% *ne*)
- Často jsme spolu o něco soupeřili. (57% *ne*)

- Často mezi námi docházelo k nedorozumění. (59% *ne*)
- Často jsme na sebe byli naštvaní. (52% *ne*)

Naopak nižší procentuální četnost pozitivních odpovědí se vyskytla u položek:

- Přál(a) si, abych mu (jí) dal pokoj se svými problémy. (pouze 9% *ano*)
- Říkal(a) často o jiném dítěti nebo o jiném sourozenci, že je lepší než já. (pouze 3% *ano*)
- Choval(a) se ke mně chladně, málo přátelsky. (pouze 4% *ano*)
- Nechal(a) mě dělat, co se mi líbí. (pouze 31% *ano*)
- Stěžoval(a) si na mne. (pouze 11% *ano*)
- Když rodiče nebyli doma, nechal(a) mě, abych chodil(a) spát v takovou dobu, kdy jsem chtěl(a). (pouze 46% *ano*)
- Zesměšňoval(a) mé názory. (pouze 6% *ano*)
- Trávil(a) se mnou více času než rodiče. (pouze 12% *ano*)
- Často jsme se hádali. (pouze 23% *ano*)
- Když jsme byli mladší, často jsme se prali. (pouze 34% *ano*)
- Sdíleli jsme spolu různá tajemství. (pouze 23% *ano*)
- Často jsem mu(jí) v mnohém odporoval(a). (pouze 25% *ano*)
- Rodiče věnovali více času jemu(jí) než mně. (pouze 2% *ano*)
- Často se ke mně choval(a) zle a nespravedlivě. (pouze 3% *ano*)
- Často jsme spolu o něco soupeřili. (pouze 19% *ano*)
- Často mezi námi docházelo k nedorozumění. (pouze 17% *ano*)
- Často jsme na sebe byli naštvaní. (pouze 25% *ano*)

A konečně nejméně procentuálně zastoupené nesouhlasné položky:

- Považoval(a) za důležité vše, co mne zajímalo a co jsem měl(a) rád(a). (pouze 18% *ne*)
- Bylo pro mě příjemné dělat s ním (s ní) společně nějakou práci. (pouze 8% *ne*)
- Byl(a) pro mě vzorem. (pouze 10% *ne*)
- Vždy, když jsem něco potřeboval(a), pomohl(a) mi. (pouze 3% *ne*)
- Pečoval(a) o mě. (pouze 12% *ne*)

5.2.5 Výzkumná otázka 5: Dimenze sourozeneckého vztahu - konfliktnost/rivalita a síla/dominance

Výzkumná otázka 5: Jak se liší sourozenecké vztahy v souboru respondentů v dimenzích vřelosti, konfliktnosti/rivality a síly/dominance na základě pohlaví a věkového rozdílu mezi sourozenci?

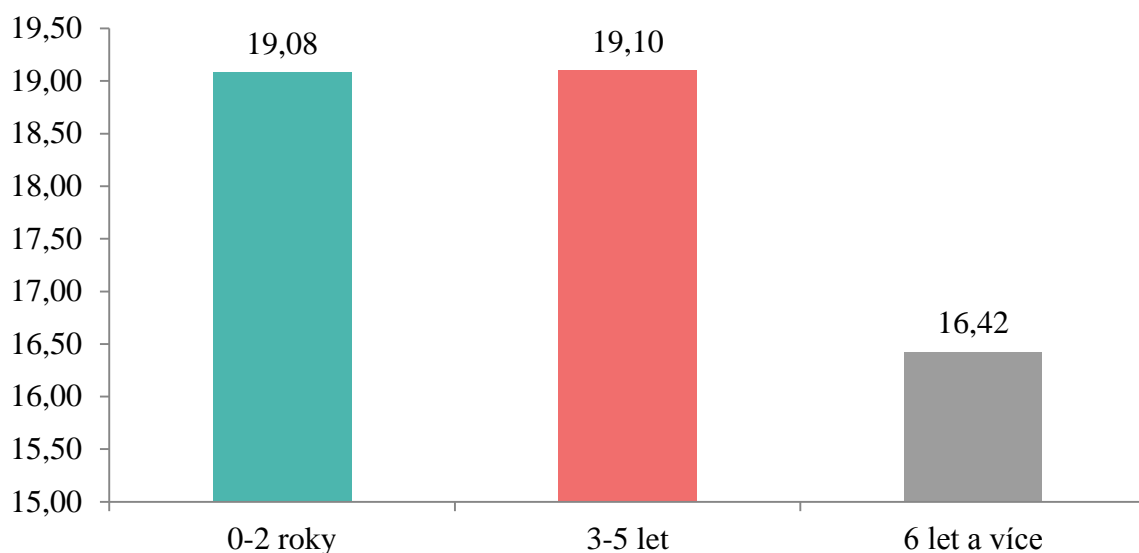
Vybrané položky dotazníku byly rozděleny do dvou kategorií se záměrem nasytit autory nejčastěji zmiňované dimenze sourozeneckého vztahu, jimiž jsou konfliktnost/rivalita a síla/dominance (Buist et al., 2013; Cole & Kearns, 2001; Furman & Buhrmester, 1985; Howe et al., 2011; Stocker & McHale, 1992). Autoři dále zmiňují i dimenzi vřelosti, která je ovšem obsažena v komponentách kladného a záporného emočního vztahu a předchozí analýza v nich ukázala rozdíly (na základě pohlaví i věkového rozdílu). Pozornost proto byla zaměřena pouze na dvě zbývající dimenze. Položky dotazníku byly rozděleny do těchto dvou kategorií následujícím způsobem (Tab. 12):

Konfliktnost/rivalita	Síla/dominance
Často na mne křičel(a) a rozčiloval(a) se.	Byl(a) ke mně velmi přísný(á).
Často jsme se hádali.	Přísně mě trestal(a).
Často jsem na něho(ni) žárlil.	Zakazoval(a) mi dělat to, co ostatní děti mohly.
Často jsem ho(jí) chtěl překonat.	Byl(a) pro mě vzorem.
Když jsme byli mladší, často jsme se prali.	Podrobně mi určoval(a), jak mám co dělat.
Často jsem mu(jí) v mnohém odporoval(a).	Často mě poučoval(a) a snažil(a) se mě vychovávat.
Často se ke mně choval(a) zle a nespravedlivě.	Očekával(a), že ho (ji) okamžitě poslechnu.
Často jsme spolu o něco soupeřili.	Snažil(a) se rozhodovat za mne.
Často mezi námi docházelo k nedorozumění.	Stále mi něco přikazoval(a) a zakazoval(a).
Často jsme na sebe byli naštvaní.	

Tab. 12 Rozdělení položek dotazníku do dvou vybraných kategorií sytících konfliktnost/rivalitu a sílu/dominanci

U vybraných položek byla měřena jejich reliabilita. U otázek odkazujících na konfliktnost/rivalitu vyšlo Cronbachovo alfa 0,864, u položek sytících sílu/dominanci pak 0,760. Lze tedy konstatovat vhodný výběr položek z hlediska jejich zaměřenosti na jednu dimenzi či konstrukt.

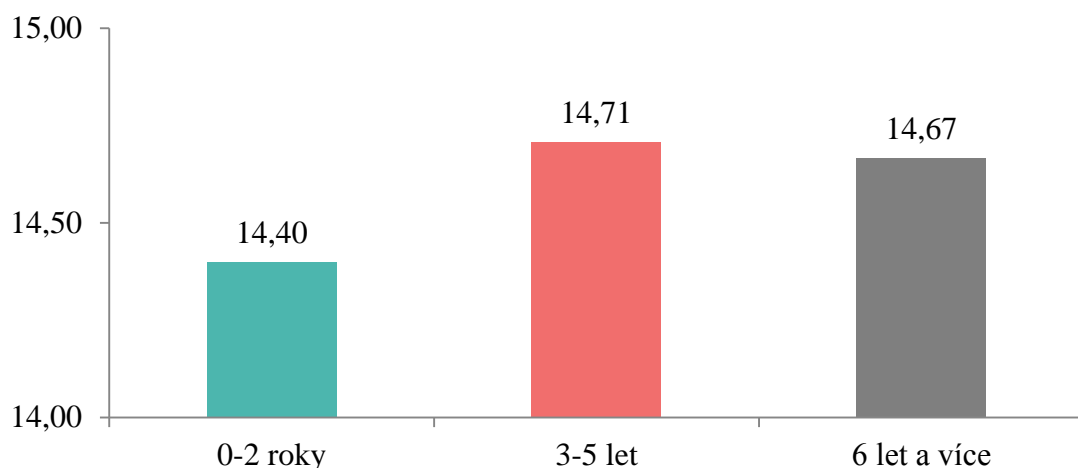
Odpovědi respondentů v těchto položkách byly analyzovány vzhledem k pohlaví, sourozeneckým dyádám a vzhledem k věkovému rozdílu mezi sourozenci. Mann-Whitneyho U test neukázal významné rozdíly při porovnání pohlaví jak mladšího (u konfliktnosti/rivality $p = 0,232$, u síly/dominance $p = 0,518$), tak i staršího sourozence (u konfliktnosti/rivality $p = 0,476$, u síly/dominance $p = 0,977$). Při porovnání sourozeneckých dyád pomocí Kruskal-Wallisova testu nebyly nalezeny signifikantní rozdíly u dimenze konfliktnosti/rivality ($p = 0,500$), ani u dimenze síly/dominance ($p = 0,932$). Významné rozdíly ovšem ukázala analýza souvislosti mezi věkovým rozdílem a dvěma danými dimenzemi, přičemž bylo znovu použito rozdělení věkových rozdílů do tří kategorií (0 - 2, 3 - 5 a 6 a více let). Kruskal-Wallisův test objevil rozdíly u dimenze konfliktnosti/rivality ($p = 0,000$, *graf 5*) i u dimenze síly/dominance ($p = 0,000$, *graf 6*).

Vysvětlivky: Hodnoty ukazují průměrný hrubý skóre 10 vybraných položek s potenciačním rozsahem od 10 do 30 skóre.

Graf 5 Porovnání věkového rozdílu mezi sourozenci s průměrným HS u dimenze konfliktnosti/rivality

Průměrný výsledek dosahuje u kategorie s věkovým rozdílem do 2 let 19,08 bodů, u kategorie 3 - 5 let 19,10 bodů. Při větším věkovém rozdílu (6 let a více) průměrný skóre, a tedy i míra konfliktnosti, prudce klesá na hodnotu 16,42. Můžeme tedy konstatovat nižší výskyt konfliktů mezi sourozenci při větším věkovém rozdílu (6 a více let). Věkový rozdíl sourozenců bez zařazení do věkových kategorií a jeho souvislost s dimenzí konfliktnosti/rivality byl dále analyzován pomocí Spearmanovy neparametrické korelace. I tento test ukázal signifikanci ($p = 0,000$), nicméně pouze s nízkým korelačním koeficientem $r_s = -0,201$.

Vysvětlivky: Hodnoty ukazují průměrný hrubý skóre 9 vybraných položek s potenciačním rozsahem od 9 do 27 skóre.

Graf 6 Porovnání věkového rozdílu mezi sourozenci s průměrným HS u dimenze síly/dominance

Při porovnání položek sytících sílu/dominanci nebyly rozdíly mezi věkovými kategoriemi tak velké jako u dimenze konfliktnosti/rivality. Při věkovém rozdílu 0 - 2 roky je průměrný skóre položek sytících dominanci či sílu staršího sourozence nižší než při věkovém rozdílu vyšším než 2 roky. Spearmanova neparametrická korelace ukázala záporný korelační koeficient $r_s = -0,169$ s hladinou významnosti $p = 0,001$. Za předpokladu, že vybrané položky sytí dominanci/sílu, lze konstatovat, že starší sourozenci (o 3 a více let) jsou dominantnější a využívají více síly v interakci s mladším než starší sourozenci s menším věkovým odstupem.

6 Shrnutí výsledků

Cílem této kapitoly je shrnout nejzajímavější výsledky, které z výzkumu vzešly.

Z četnosti odpovědí ve výběrovém souboru lze usuzovat na roli staršího sourozence a na některé většinové charakteristické znaky sourozeneckého vztahu z pohledu mladšího. Starší sourozenec vůči mladšímu většinou neprojevuje negativní chování či negativní mínění o mladším, projevuje přátelskost, vřelost a důvěru, mladšího nekontroluje, nerozhoduje za něj, nepodezírá jej a nechává mu volnost. Dále projevuje mladšímu podporu, pomoc a ochranu. Většina mladších sourozenců zároveň přiznává, že je starší v životě zásadně ovlivnil.

Z Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině vyplývá, že v dimenzi emočního vztahu téměř polovina mladších sourozenců (49%) reflektuje vztah se starším sourozencem jako záporný. V dimenzi výchovného řízení jasně převažuje řízení slabé (73%). Nejčastějším modelem výchovného působení staršího sourozence model 2 (28%), pro který je charakteristické slabé řízení a záporný emoční vztah. Druhou nejčastější formou (18%) je slabé řízení s kladným vztahem (model 6), třetí nejvyskytovanější formou (s 15%) je slabé řízení v kombinaci s extrémně kladným vztahem (model 8) a pro čtvrtou nejčastější formu (14%) je typický záporně-kladný emoční vztah (model 9).

Při porovnání pohlaví staršího sourozence bez ohledu na pohlaví mladšího, sestry vykazují kladnější emoční vztah a vyšší míru požadavků směrem k mladšímu. Při porovnání sourozeneckých dyád ve výběrovém souboru se nejvyšší kladný emoční vztah projevil u dyády dvou sester. V této dyádě mají sestry velice blízký vztah, mladší reflektují vyšší zájem a péči starších sester, ale zároveň vypovídají i o vyšší míře kontroly. Pro dyádu dvou bratrů je typická nižší míra péče a ochrany ze strany staršího a nižší výskyt společných zájmů. V dyádě mladší bratr - starší sestra bratři reflektují vyšší míru stížností ze strany sestry a méně ochrany, sdílení názorů a zkušeností a dokonce nižší míru ovlivnění starší sestrou, než je tomu u ostatních dyád. Podle mladších sester starších bratrů je bratři ve větší míře ochraňují, ale na druhé straně jejich vztah není tak blízký, objevuje se zde méně spolupráce i kontroly ze strany bratrů.

Při porovnání věkových rozdílů mezi sourozenci ve výběrovém souboru se ukázalo, že starší sourozenci s vyšším věkovým rozdílem (6 a více let) mají vyšší kladný emoční vztah a zároveň nižší emoční vztah záporný. Větší věkový rozdíl lze spojovat větším s výskytem kladnějších emočních projevů a zároveň nižším výskytem projevů záporných směrem od

staršího k sourozenci mladšímu. Při věkovém rozdílu do 2 let včetně spolu mají sourozenci více konfliktů, sporů, častěji spolu soupeří a jejich vztah je intenzivnější než u větších věkových odstupů. Starší sourozenec v této dyádě nepůsobí jako vzor či ochránce, ale spíše jako soupeř či rival. Pro věkový rozdíl mezi 3 a 5 lety je typický konkurenční boj, v němž má ovšem starší sourozenec (díky svému věku) navrch. Při věkovém rozdílu vyšším než 6 let sice starší s mladšími tráví méně času, jejich vztah není tak intenzivní, na druhé straně je tento vztah velice pozitivní a vřelý, starší o mladší projevují zájem, mají spolu méně konfliktů, sporů a nedorozumění. Pro mladší sourozence jsou často vzorem, starší je chrání a pečují o ně. Zajímavým údajem je i to, že 40% mladších uvedlo, že se starším mají lepší vztah než s rodiči.

Na základě sloučení vybraných položek dotazníku s cílem najít rozdíly v dimenzi konfliktnosti/rivality a síly/dominance byly nalezeny rozdíly též u většího věkového rozdílu (6 a více let). Mladší sourozenci v této kategorii reflektují méně konfliktů se starším sourozencem. Při nižším věkovém rozdílu (0-2 roky) reflektují mladší nižší míru síly/dominance staršího, než je tomu při věkovém rozdílu vyšším.

7 Diskuze

7.1 Limity a nedostatky výzkumného procesu

Využití dotazníkového šetření má své výhody, jimiž je například rychlost sběru dat, možnost využití elektronické administrace dotazníků a též, jak uvádí Čáp (1996), díky anonymitě respondentů jejich menší tendence ke stylizaci či vědomé cenzuře nepříjemných skutečností. Na druhé straně při dotazníkovém šetření chybí možnost dovysvětlení nejasných položek, jejich hlubší rozvedení nebo sdělení důležitého kontextu v rámci zkoumané problematiky. Někteří autoři dokonce považují využití dotazníkového šetření pro zjišťování sourozeneckých vztahů jako méně vhodnou metodu výzkumu a přiklánějí se spíše k využití rozhovorů (např.: Iturralde, Margolin & Shapiro, 2013; Linares, Li, Shrout, Brody & Pettit, 2007; Stocker, Burwell & Briggs, 2002). I Čáp s Boschkem (1994) u Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině doporučují využití následného rozhovoru, což v případě tohoto výzkumu realizováno nebylo. Nedostatkem je též nereprezentativnost výzkumného souboru vzhledem k rozložení v populaci. V mém vzorku výrazně převažují ženy (69%) oproti mužům (pouze 31%). Kvůli tomuto rozložení při statistické analýze vznikaly rozdílně početně obsáhlé kategorie, čímž mohly být ovlivněny (ne)signifikantní výsledky. Výběr vzorku respondentů probíhal příležitostným a lavinovým výběrem. Tato technika nijak nezaručuje reprezentativnost vzorku (Ferjenčík, 2010). Respondenty byly v první řadě osoby z mého okolí, které se pohybují v podobné sociální i ekonomické vrstvě obyvatelstva. Až následný lavinový výběr tuto vrstvu rozšířil i mezi další respondenty. Nicméně výsledky výzkumu mohly být ovlivněny i tímto faktem.

Kvantitativní výzkumy většinou pracují s hypotézami a jejich ověřováním (Ferjenčík, 2010). V rámci mého výzkumu jsem se ale rozhodl pracovat s výzkumnými předpoklady a otázkami, nikoli s ověřováním hypotéz. Důvodem této volby je poměrně malý počet výzkumů, který byl v našich podmínkách v této oblasti realizován (včetně využití Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině pro sourozence), a tudíž by hypotézy nestály na pevném základu předchozích výzkumů.

Jako hlavní faktory při analýze dotazníku jsem zvolil pohlaví mladších a starších sourozenců a věkové rozdíly mezi nimi. Tyto faktory jsou ovšem pouze jedněmi z mnoha proměnných, které se na roli a působení staršího podílejí. Výzkum se zaměřil pouze na dyadický vztah mezi nimi a nebyly zjišťovány další potenciálně významné faktory. Ve

výzkumu nebyly zohledněny například výchovné styly rodičů, vztah s rodiči, existence a působení dalších sourozenců, osobnostní vlastnosti sourozenců, socio-ekonomické faktory, čas a prostor, který spolu sourozenci sdíleli apod. Výzkum se zároveň zaměřil pouze na úplné rodiny a na sourozence se stejnými biologickými rodiči. V kontextu podoby současné rodiny jsem tedy zohlednil pouze vybrané spektrum sourozenců. Studie ukazují, že rozvody a negativní vztahy rodičů mezi sebou působí i na vztahy sourozenců (Bush & Ehrenberg, 2003; Caya & Liem, 1998). Dovolím si tedy vyslovit předpoklad, že u neúplných či doplněných rodin by se výsledky podstatně lišily.

Další intervenující proměnnou je stabilita sourozeneckého vztahu. Čáp (1996, s. 169) uvádí: *„Způsob výchovy v rodině bývá značně stabilní, přece však se také mění podle měnící se situace rodiny: mění se bytové a ekonomické podmínky, zralost rodičů, jejich vzájemné vztahy aj.“* Zatímco u rodičů můžeme předpokládat určitou míru stability i vyzrálosti, u dětí tomu tak není. Změny v jejich myšlení a chování jsou daleko dynamičtější, stejně jako vztahy s jejich sourozenci. V každé vývojové fázi může být sourozenecký vztah odlišný a role staršího zcela jiná, než tomu bylo o pár let dříve nebo bude o pár let později. V dotazníkovém šetření jsem se zaměřil na popis chování staršího jako na stabilní veličinu, přičemž jsem nezohlednil právě možnost měnících se podob chování v průběhu společného soužití. Pro zjištění změn ve vztahu v průběhu vývoje obou jedinců by vhodným řešením byla realizace longitudinálního výzkumu, který by dané změny mohl zachytit.

Role starších sourozenců a vztah s mladším byly zkoumány pouze z jednoho zdroje - z pohledu mladších sourozenců. Výsledky dotazníkového šetření jsou tedy tímto ovlivněny. Zajímavé by v tomto ohledu mohlo být srovnání pohledu starších, když by jim byly položeny ty samé otázky vzhledem k mladším sourozencům. Další pohledy na zkoumanou problematiku by mohli vnést rodiče či další významní vychovatelé.

7.2 Komentáře k výsledkům výzkumu

Deskriptivní charakteristiky sourozeneckého vztahu na základě četnosti odpovědí ukázaly na některé z tendencí, které jsou pro sourozenecký vztah typické. Zde je ovšem nutné vzít v potaz nereprezentativitu vzorku, ve kterém bylo 69% žen a pouze 31% mužů. Četnosti odpovědí tedy z větší části odrážejí pohled mladší sestry než mladšího bratra. Následná statistická analýza sice neukázala významné rozdíly na základě pohlaví respondentů (mladších sourozenců), nicméně četnosti odpovědí tímto mohly být ovlivněny.

Některé z popsaných znaků sourozeneckého vztahu na základě četnosti odpovědí se zdají být v rozporu s výsledky Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině. Z četnosti odpovědí vyplývá, že mladší sourozenci reflektují například chování staršího jako přátelské, vřelé, s nízkým výskytem negativních projevů vůči mladšímu apod. Naproti tomu výsledky Čápova dotazníku ukazují vysoký podíl (49%) komponenty záporného emočního vztahu. Na výsledky Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině je proto nutné nahlížet v kontextu způsobu jeho vyhodnocování. Určení komponenty emočního vztahu a výchovného řízení a následné zařazení k odpovídajícímu modelu výchovy probíhá na základě výsledného hrubého skóru vybraných položek. Standardizačním souborem pro zařazení k danému typu vztahu i řízení jsou ovšem rodiče, nikoli starší sourozenci. Tento fakt vysvětluje i některé z „extrémních“ výsledků, které se při vyhodnocení objevily. Například téměř třem čtvrtinám respondentů (73%) vyšlo slabé řízení ze strany staršího sourozence. Pokud bychom měli k dispozici standardizační soubor tvořený sourozenci, procentuální zastoupení v jednotlivých typech (ať již emočního vztahu nebo výchovného řízení) by bylo pravděpodobně rovnoměrněji rozloženo. Podle typu emočního vztahu a výchovného řízení je určován i model výchovy. Výsledný model výchovy je tak ovlivněn nepřiléhavým standardizačním souborem, čímž lze vysvětlit významné rozdíly jak u mužů, tak i u žen. Na výsledky Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině je proto nutné nahlížet jako na „srovnání“ způsobu výchovy rodičů a sourozenců.

Čápův dotazník pracuje při určení modelu způsobu výchovy s kombinací výsledků otce a matky. Při odlišných výsledcích pak vzniká celkový způsob výchovy, který spadá do typu rozporného typu výchovného řízení, resp. záporně-kladného emočního vztahu. Ve výzkumu respondenti reflektovali vztah pouze s jednou osobou, a to se starším sourozencem. Pravděpodobnost výsledku rozporného výchovného řízení a záporně-kladného emočního vztahu tedy byla nižší než u standardizačních souborů rodičů. Tím lze vysvětlit i nižší distribuci u modelů 3 a 7, které jsou charakterizovány právě rozporným výchovným řízením.

Porovnání s dvěma standardizačními soubory z let 1991 a 2002 ukázalo významné rozdíly v distribuci forem výchovných způsobů. Lze tedy konstatovat, že starší sourozenci používají jiné výchovné styly než rodiče. Nejnápadnější rozdíl oproti rodičům je ve vyšším výskytu slabého řízení (73%), na úkor silného (pouze 10%) a středního (pouze 6%) řízení. Tento rozdíl odpovídá i všeobecným předpokladům, že starší sourozenci v porovnání s rodiči dopřávají mladším více volnosti a udávají méně požadavků. Ve většině případů roli toho, kdo v rodině nastavuje hranice, kontroluje jejich dodržování a klade požadavky, zastávají

rodiče, ne starší sourozenci. Na druhé straně Gillernová (2009) poukazuje na fakt, že od poloviny 90. let i u rodičů probíhá posun od silného ke slabému výchovnému řízení.

V porovnání se standardizačními soubory, ve kterých se respondenti vztahovali k rodičům, se u mužů i u žen objevil vyšší výskyt modelu 9, pro který je charakteristický záporně-kladný emoční vztah. Vyšší výskyt tohoto modelu by se dal vysvětlit proměnlivostí vztahu mezi sourozenci v rámci jejich soužití či nižší stabilitou jejich vztahů.

Mladší sestry hodnotily vztah se starší sestrou kladněji, než tomu bylo u ostatních sourozeneckých dyád. Tento výsledek se částečně shoduje i s výzkumy (například Aguilar, O'Brien, August, Aoun & Hektner, 2001; Buist, 2010; Jenkins Tucker, Kim et al., 2006; McHale, & Crouter, 2001), které tvrdí, že sourozenci stejného pohlaví mají kvalitnější vztahy. V mém výzkumu se ovšem neobjevil kvalitnější vztah mezi dvěma bratry. Aguilar et al. (2001) a Buist (2010) ve svých výzkumech též objevili nižší kvalitu vztahu u dyády mladších sester a starších bratrů. Tento fakt se v mém výzkumu též neprojevil.

Na kvalitu vztahu sourozenců na základě věkového rozdílu se zaměřil výzkum, který realizovali Milevsky, Smoot, Leh, a Ruppe (2005). Výsledkem bylo zjištění, že sourozenci s malým věkovým odstupem mají méně kvalitní vztahy. To potvrzují i výsledky mého výzkumu, které u vyššího věkového rozdílu (6 a více let) prokázaly vyšší skóre u kladné a nižší skóre u záporné komponenty emočního vztahu.

V rámci zkoumání dimenzí konfliktnosti/rivality a síly/dominance mezi sourozenci bylo potřeba vybrat vhodné otázky, které by tyto dimenze sytily. Jejich výběr nebyl podroben žádné podrobnější analýze zkoumající jejich validitu (zda se položky opravdu sytí danou dimenzí), a tudíž zde vyvstává otázka vhodnosti jejich výběru a též validity dané dimenze.

Signifikantní výsledky analýzy souvislosti mezi konfliktností/rivalitou a věkovým rozdílem se shodují i s názory autorů (např. Stocker et al., 1997; Vančurová, 1987). U srovnání věkových rozdílů a dimenze dominance/síly výsledky též odpovídají názoru autorů, kdy se při vyšším věkovém odstupě projevuje vyšší míra dominance/síly (např. Toman, 1993; Vágnerová, 2012). Na druhé straně se ovšem neprokázaly žádné rozdíly mezi sourozeneckými dyádami, ačkoli některé výzkumy zjistily opak (např. Derkmann, 2011; Kim et al., 2006). Právě výběr méně vhodných otázek či nezohlednění a nezakomponování všech projevů vybraných dimenzí mohlo vést k neprokázání rozdílů.

7.3 Návrhy pro další výzkum a aplikaci poznatků

V českém prostředí neexistuje standardizovaný test/dotazník, který by se zaměřoval právě na roli starších sourozenců nebo na vztah mezi sourozenci. Můj výzkum by mohl posloužit jako inspirace pro rozpracování uceleného (například screeningového) testu/dotazníku pro zmapování vztahu mezi sourozenci a jejich rolí v rodině. Budoucí výzkumníci by mohli vyjít z významných dimenzí či komponentů a zasadit je do ucelené podoby či doplnit dalšími dimenzemi, které se v rámci tohoto výzkumu nepodařilo zachytit. Další potencionální výzkumy by tuto problematiku mohly obohatit o kvalitativní studii formou rozhovorů se sourozenci s cílem hlouběji analyzovat výsledky, které tento výzkum odhalil. Zajímavým, avšak časově náročným, výzkumem by mohla být longitudinální studie sourozeneckého vztahu. Tato studie by mohla podrobněji popsat proměny, které se u dané dyády v průběhu času objevují.

Mnoho odborných i populárních publikací pro rodiče se zaměřuje především na výchovu dítěte v kontextu rozvoje kognitivních funkcí, zvládnání školních povinností, řešení problematických situací při výchově apod. Vnímám v tomto ohledu mezeru právě v oblasti výchovy v kontextu sourozeneckých vztahů. Měli by rodiče aktivně zasahovat do jejich vztahu? Měli by řešit konflikty, které mezi nimi vznikají? Kdy se jeden ze sourozenců dostává do role, která není vhodná pro rozvoj jednoho či druhého sourozence? Jakým způsobem podporovat pozitivní působení starších na mladší? To jsou otázky, které by mohly být rozpracovány a jejich odpovědi či doporučení použity pro rodiče a jejich podporu při výchově dětí.

Starší sourozenci se mohou dostat do role či pozice, kdy s mladším tráví velké množství času a mají na něho podstatný vliv. S položkou v dotazníku „Trávil(a) se mnou více času než rodiče.“ 23% mladších sourozenců souhlasilo a 46% nesouhlasilo. Mladší zároveň v 58% souhlasili, že je starší sourozenec v jejich životě výrazně ovlivnil (pouze 12% nesouhlasilo). U rodičů a dospělých jedinců se předpokládá určitá míra obeznámenosti a erudovanosti v oblasti výchovy. Rodiče mají v tomto směru možnost přímé osobní podpory odborníků nebo pouze nepřímé podpory v podobě čerpání informací z různých výchovných publikací. Starší sourozenci ovšem tyto možnosti nemají. Alespoň ne v takové míře jako jejich rodiče. Vidím zde možnost věnovat se starším sourozencům právě v této problematice - rozvoji jejich kompetencí vzhledem k budování zdravého a prospěšného vztahu k mladšímu sourozenci, pochopení vlastní role a uvědomění si významu, který v procesu rozvoje na mladšího mají.

Závěr

Starší sourozenci patří k velice důležitým osobám, které na jedince v průběhu jeho rozvoje působí, a přesto se jim nevěnuje tolik pozornosti jako například rodičům. Cílem této diplomové práce bylo nabídnout čtenářům vhled do této problematiky a seznámit je s podstatnými aspekty, které se podílejí na specifické roli a působení sourozence staršího na mladšího.

Teoretická část se věnovala roli a významu sourozenců, popisu faktorů, které ovlivňují sourozenecký vztah, a též oblastem a specifikům jejich působení. Předmětem empirické části bylo dotazníkové šetření s cílem zmapovat charakteristiky sourozeneckého vztahu a nalézt faktory, které se na specifitě tohoto vztahu, roli a působení staršího významně podílejí. Šetření se zúčastnilo celkem 404 respondentů, kteří reflektovali působení, chování a vztah staršího sourozence během společného soužití. Z odpovědí respondentů vzešly mnohé zajímavé charakteristiky staršího sourozence i jeho chování směrem k mladšímu. Součástí dotazníkového šetření byl i Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině, jehož výsledky ukázaly převažující slabé řízení a záporný vztah starších sourozenců směrem k mladším. Statistická analýza objevila rozdíly při porovnání pohlaví u komponenty kladného emočního vztahu a komponenty požadavků. Při porovnání věkového odstupu sourozenců byly nalezeny rozdíly v dimenzi emočního vztahu. Potvrdily se tak předpoklady rozdílné role a odlišného způsobu chování staršího sourozence oproti rodičům. Byly též objeveny rozdíly na základě pohlaví a věkového odstupu mezi sourozenci.

Za úspěch považuji shromáždění velkého množství dat od mladších sourozenců, která mohou být použita i v dalších výzkumech sourozeneckého vztahu. Smělým přáním je touto prací zaujmout nejen psychologické výzkumníky, ale i laiky a zvýšit zájem o tuto tematiku.

Literatura

- Abela, A., & Walker, J. (2014). Global changes in marriage, parenting and family life: An overview. In A. Abela, J. Walker (Eds.), *Contemporary issues in family studies: Global perspectives on partnerships, parenting and support in a changing world* (5-15). Wiley-Blackwell.
- Abenavoli, R., & Henkel, L. A. (2009). Remembering when we last remembered our childhood experiences: Effects of age and context on retrospective metamemory judgments. *Applied Cognitive Psychology, 23*(5), 717-732.
- Adler, A. (1935). *Člověk jaký jest*. Praha: Orbis.
- Adler, A. (1994). *Psychologie dětí: děti s výchovnými problémy*. Praha: Práh.
- Adler, A. (1999). *Porozumění životu: úvod do individuální psychologie*. Praha: Aurora, 1999.
- Aksoy, A. B., & Yildirim, G. B. (2008). A Study of the Relationships and Acknowledgement of Non-Disabled Children with Disabled Siblings. *Educational Sciences: Theory and Practice, 8*(3), 769-779.
- Alfieri, S., & Marta, E. (2015). Sibling Relation, Ethnic Prejudice, Direct and Indirect Contact: There is a Connection?. *Europe's Journal Of Psychology, 11*(4), 664-676.
- Aguilar, B., O'Brien, K. M., August, G. J., Aoun, S. L., & Hektner, J. M. (2001). Relationship quality of aggressive children and their siblings: A multiinformant, multimeasure investigation. *Journal of Abnormal Child Psychology, 29*(6), 479-489.
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior. *Child Development, 37*(4), 887-907.
- Bednářová, J., & Šmardová, V. (2007). *Diagnostika dítěte předškolního věku: co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. Brno: Computer Press.
- Bianchi, S. (2011). Changing Families, Changing Workplaces. *Future of Children, 21*(2), 15-36.

- Blaauboer, M., & Mulder, C. (2010). Gender differences in the impact of family background on leaving the parental home. *Journal Of Housing & The Built Environment*, 25(1), 53-71.
- Brierley, J. (2000). *7 prvních let života rozhoduje*. Praha: Portál.
- Buist, K. L. (2010). Sibling relationship quality and adolescent delinquency: A Latent Growth Curve approach. *Journal of Family Psychology*, 24(4), 400-410.
- Buist, K. L., Deković, M., & Prinzie, P. (2013). Sibling relationship quality and psychopathology of children and adolescents: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 33(1), 97-106.
- Bush, J. E., & Ehrenberg, M. F. (2003). Young persons' perspectives on the influence of family transitions on sibling relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*, 39(3/4), 1-35.
- Burnett, G., Jones, R. A., Bliwise, N. G., & Ross, L. T. (2006). Family Unpredictability, Parental Alcoholism, and the Development of Parentification. *The American Journal of Family Therapy*, 34(3), 181-189.
- Byng-Hall, J. (2002). Relieving Parentified Children's Burdens in Families with Insecure Attachment Patterns. *Family Process*, 41(3), 375-388.
- Campione-Barr, N., & Smetana, J. G. (2010). "Who Said You Could Wear My Sweater?" Adolescent Siblings' Conflicts and Associations With Relationship Quality. *Child Development*, 81(2), 464-471.
- Caya, M. L., & Liem, J. H. (1998). The role of sibling support in high-conflict families. *American Journal of Ortho- psychiatry*, 68(2), 327-333.
- Cole, A. K., & Kearns, K. A. (2001). Perceptions of sibling qualities and activities of early adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 21(2), 204-227.
- Coleman, J. (2014). Parenting teenagers. In A. Abela, J. Walker (Eds.), *Contemporary issues in family studies: Global perspectives on partnerships, parenting and support in a changing world* . (203-214). Wiley-Blackwell.

- Compton, K., Snyder, J., Schrepferman, L., Bank, L., & Shortt, J. W. (2003). The contribution of parents and siblings to antisocial and depressive behavior in adolescents: A double jeopardy coercion model. *Development and Psychopathology*, 15(1), 163-182.
- Cox, M. J. (2010). Family Systems and Sibling Relationships. *Child Development Perspectives*, 4(2), 95-96.
- Cutting, A. L., & Dunn, J. (2006). Conversations with siblings and with friends: Links between relationship quality and social understanding. *British Journal of Developmental Psychology*, 24(1), 73-87.
- Čáp, J. (1996). *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV.
- Čáp, J. (1997). *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Univerzita Karlova.
- Čáp, J., & Boschek, P. (1994). *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Brno: Psychodiagnostika.
- Čáp, J., & Mareš, J. (2007). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.
- Čapek, J., & Čapková, M. (2010). *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. Praha: Portál.
- Český statistický úřad. (2015a). *Pohyb obyvatelstva - rok 2014*. [online]. Přístup dne 20.1.2016. Dostupné z <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/pohyb-obyvatelstva-4-ctvrtleti-2014-jvieceamvff>
- Český statistický úřad. (2015b). *Zaostřeno na muže a ženy - 2015. Plodnost, potratovost a ukončená těhotenství podle věku žen* [online]. Přístup dne 20.1.2016. Dostupné z <https://www.czso.cz/documents/10180/20556865/300002151115.pdf/ccbc00d2-649b-42b6-b5f4-6c288c1dc6fa?version=1.0>
- Dalloz, D. (2002). *Žárlivost a rivalita*. Praha: Portál.
- Dai, X., & Heckman, J. J. (2013). Older siblings' contributions to young child's cognitive skills. *Economic Modelling*, 35, 235-248.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487-496.
- Derkman, M. M. S. (2011). *Siblings: The implications of siblings for adolescents' adjustment and parent-child relationships*. Nijmegen: Radboud University Nijmegen.

- Dreikurs, R. (1937). *Úvod do individuální psychologie*. Praha: Československá grafická Unie.
- Dunn, J. (2002). Sibling relationships. In P. K. Smith, & C. H. Hart (Eds.), *Blackwell handbook of childhood social development* (223-237). Oxford, England: Blackwell.
- Dunn, J. (2007). Siblings and socialization. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research*. New York: Guilford Press.
- Dunn, J., Slomkowski, C., & Beardsall, L. (1994). Sibling relationships from the preschool period through middle childhood and early adolescence. *Developmental Psychology*, 30(3), 315-324.
- East, P. L. (1998). Impact of adolescent childbearing on families and younger siblings: Effects that increase younger siblings' risk for early pregnancy. *Applied Developmental Science*, 2(2), 62-74.
- Faber, A., & Mazlish, E. (2009). *Sourozenci bez rivalry*. Brno: Computer Press.
- Fagan, A. A., & Najman, J. M. (2005). The relative contributions of parental and sibling substance use to adolescent tobacco, alcohol, and other drug use. *Journal of Drug Issues*, 35(4), 869-884.
- Ferjenčík, J. (2010). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál.
- Filliozat, I. (2011). *Dokonalý rodič neexistuje*. Brno: Computer Press.
- Fitzgerald, M. M., Schneider, R. A., Salstrom, S., Zinzow, H. M., Jackson, J., & Fossel, R. V. (2008). Child sexual abuse, early family risk, and childhood parentification: Pathways to current psychosocial adjustment. *Journal Of Family Psychology*, 22(2), 320-324.
- Fortuna, K., Roisman, G. I., Haydon, K. C., Groh, A. M., & Holland, A. S. (2011). Attachment states of mind and the quality of young adults' sibling relationships. *Developmental Psychology*, 47(5), 1366-1373.
- Fowler, C. (2009). Motives for sibling communication across the lifespan. *Communication Quarterly*, 57(1), 51-66.
- Furman, W. (1995). Parenting siblings. In M. H. Bornstein (Eds.), *Handbook of parenting: Children and parenting* (143-162). Mahwah, NJ: Erlbaum.

- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the qualities of sibling relationships. *Child Development*, 56(2), 448-461.
- Galton, F. (1892). *Hereditary genius*. London: MacMillan.
- Garber, B. D. (2011). Parental Alienation and the Dynamics of the Enmeshed Parent-Child Dyad: Adultification, Parentification, and Infantilization. *Family Court Review*, 49(2), 322-335.
- Gass, K., Jenkins, J., & Dunn, J. (2007). Are sibling relationships protective? A longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48(2), 167-175.
- Gillernová, I. (2009). Edukační interakce rodičů a dětí a její proměny v reflexi dospívajících. *Československá Psychologie*, 53(3), 209-223.
- Gillernová, I. (2010). Podpora sociálního a emocionálního vývoje dětí v mateřské škole. In I. Gillernová, *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Praha: Portál.
- Gillernová, I. (2011). Změny rodičovských stylů výchovy v české rodině. In I. Gillernová, V. Kebza & M. Rymeš. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. Praha: Grada.
- Greenberger, E., Chen, Ch., & Beam, M. (1998). The role of „very important“ nonparental adults. *Journal of Youth & Adolescence*, 27(3), 321-343.
- Grusec, J. E., & Hastings, P. D. (2007). *Handbook of socialization: Theory and research*. New York: Guilford Press.
- Helus, Z. (2001). *Úvod do sociální psychologie*. Praha: Karolinum.
- Helus, Z. (2007). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada.
- Hoffman, K. L., Kiecolt, K. J., & Edwards, J. N. (2005). Physical violence between siblings: A theoretical and empirical analysis. *Journal of Family Issues*, 26(8), 1103-1130.
- Hooper, L. M. (2007). The Application of Attachment Theory and Family Systems Theory to the Phenomena of Parentification. *Family Journal*, 15(3), 217-223.
- Howe, N., Karos, L. K., & Aquan-Assee, J. (2011). Sibling relationship quality in early adolescence: child and maternal perceptions and daily interactions. *Infant & Child Development*, 20(2), 227-245.

- Howe, N., & Recchia, H. (2005). Playmates and teachers: Reciprocal and complementary interactions between siblings. *Journal of Family Psychology, 19*(4), 497-502.
- Iturralde, E., Margolin, G., & Shapiro, L. S. (2013). Positive and negative interactions observed between siblings: Moderating effects for children exposed to parents' conflict. *Journal Of Research On Adolescence, 23*(4), 716-729.
- Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskali*. Praha: Grada.
- Jefferson, T., Herbst, J. H., & McCrae, R. R. (1998). Associations between birth order and personality traits: Evidence from self-reports and observer ratings. *Journal of Research in Personality, 32*(4), 498-509.
- Jenkins Tucker, C., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2001). Conditions of Sibling Support in Adolescence. *Journal of Family Psychology, 15*(2), 254-271.
- Karos, L. K., Howe, N., & Aquan-Asee, J. (2007). Reciprocal and Complementary Sibling Interactions, Relationship Quality and Socio-emotional Problem Solving. *Infant & Child Development, 16*(6), 577-596.
- Kerig, P. K. (2005). Revisiting the Construct of Boundary Dissolution: A Multidimensional Perspective. *Journal of Emotional Abuse, 5*(2/3), 5-42.
- Kim, J., McHale, S. M., Osgood, D. W., & Crouter, A. C. (2006). Longitudinal course and family correlates of sibling relationships from childhood through adolescence. *Child Development, 77*(6), 1746-1761.
- Kohoutek, R. (1989). *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB.
- Kohoutek, R. (1998): *Základy sociální psychologie*. Brno: CERM.
- Kohoutek, R. (2001). *Poznávání a utváření osobnosti*. Brno: CERM.
- Kosonen, M. (1996). Siblings as Providers of Support and Care during Middle Childhood: Children's Perceptions. *Children & Society, 10*(4), 267-279.
- Kramer, L. (2014). Learning Emotional Understanding and Emotion Regulation Through Sibling Interaction. *Early Education & Development, 25*(2), 160.
- Kramer, L., & Conger, K. J. (2009). What we learn from our sisters and brothers: For better or for worse. *New Directions For Child & Adolescent Development, 2009*(126), 1-12.

- Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- Linares, L. O., Li, M., ShROUT, P. E., Brody, G. H., & Pettit, G. S. (2007). Placement shift, sibling relationship quality, and child outcomes in foster care: A controlled study. *Journal of Family Psychology, 21*(4), 736-743.
- Lee, T. R., Mancini, J. A., & Maxwell, J. W. (1990). Sibling relationships in adulthood: Contact patterns and motivations. *Journal of Marriage and the Family, 52*(2), 431-440.
- Lobato, D. (2015). A tale of two brothers: How siblings influence behavior and health. *Brown University Child & Adolescent Behavior Letter, 31*(4), 1-7.
- Lovaš, L. (2008). Malé sociální skupiny. In J. Výrost & I. Slaměník, (Eds.). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Marini, V., & Kurtz, J. E. (2011). Birth order differences in normal personality traits: Perspectives from within and outside the family. *Personality and Individual Differences, 51*(8), 910-914.
- Maynard, A. E. (2002). Cultural teaching: The development of teaching skills in Maya sibling interactions. *Child Development, 73*(3), 969-982.
- Matějček, Z. (1986). *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.
- Matějček, Z. (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Matějček, Z. (1994). *Co děti nejvíce potřebují*. Praha: Portál.
- Matějček, Z. (1996). *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál.
- Matějček, Z. (2005). *Výbor z díla*. Praha: Karolinum.
- Matějček, Z. (2007). *Po dobrém nebo po zlém?* Praha: Portál.
- Matějček, Z. (2012). *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál.

- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1999). *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (2002). *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada.
- Matějček, Z., & Říčan, P. (1992). *ADOR. Priručka*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mayseless, O., Bartholomew, K., Henderson, A., & Trinke, S. (2004). "I was more her Mom than she was mine:" Role Reversal in a Community Sample. *Family Relations*, 53(1), 78-86.
- McAlister, A., & Peterson, C. (2007). A longitudinal study of child siblings and theory of mind development. *Cognitive Development*, 22(2), 258-270.
- McCormick, A. (2010). Siblings in Foster Care: An Overview of Research, Policy, and Practice. *Journal Of Public Child Welfare*, 4(2), 198-218.
- McCoy, K., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2009). Constructive and destructive marital conflict, emotional security and children's prosocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(3), 270 - 279.
- McGuire, S., Manke, B., Eftekhari, A., & Dunn, J. (2000). Children's Perceptions of Sibling Conflict During Middle Childhood: Issues and Sibling (Dis)similarity. *Social Development*, 9(2), 173-190.
- McHale, S. M., & Gamble, W. C. (1989). Sibling relationships of children with disabled and nondisabled brothers and sisters. *Developmental Psychology*, 25(3), 421-429.
- McHale, S. M., Updegraff, K. A., & Whiteman, S. D. (2012). Sibling Relationships and Influences in Childhood and Adolescence. *Journal Of Marriage & Family*, 74(5). 913-930.
- Mejstřík, B., Nývlt, O., & Petráňová, M. (2011). Pracovat a mít funkční rodinu je v České republice náročné. *Statistika & my*, 07-08, 22-23.
- Mertin, V. (2004). *Na co se často ptáte: ze zkušeností dětského psychologa*. Praha: Scientia.
- Mikulíková, L. (2003). Sourozenecké konstelace a jejich vliv na vývoj osobnosti. In L. Šulová, *Problémové dítě a hra*. Praha: Josef Raabe.

- Milevsky, A. (2011). *Sibling relationships in childhood and adolescence: Predictors and outcomes*. New York, NY: Columbia University Press.
- Milevsky, A., & Levitt, M. J. (2005). Sibling support in early adolescence: Buffering and compensation across relationships. *European Journal of Developmental Psychology*, 2(3), 299-320.
- Milevsky, A., Smoot, K., Leh, M., & Ruppe, A. (2005). Familial and contextual variables and the nature of sibling relationships in emerging adulthood. *Marriage & Family Review*, 37(4), 123-141.
- Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Musil, J. (1996). *Úvod do sociální psychologie*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Myers, S. A. (2011). „I Have to Love Her, Even if Sometimes I May not Like Her“: The Reasons Why Adults Maintain Their Sibling Relationships. *North American Journal of Psychology*, 13(1), 51-62.
- Novák, T. (2007). *Sourozenecké vztahy*. Praha: Grada.
- Owens, E. (2007). Significant Others. In: *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Oxford, UK, Malden, USA and Carlton, Australia: Blackwell.
- Papoušek, M. (2004). Intuitivní rodičovství. In: J. Dittrichová, M. Papoušek & K. Paul, *Chování dítěte raného věku a rodičovská péče*. Praha: Grada.
- Peris, T. S., & Emery, R. E. (2005). Redefining the Parent-Child Relationship Following Divorce: Examining the Risk for Boundary Dissolution. *Journal of Emotional Abuse*, 5(4), 169-189.
- Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny: struktura, dynamika, komunikace*. Brno: Doplněk.
- Prekopová, J. (2001). *Jak být dobrým rodičem*. Praha: Grada.
- Prekopová, J. (2009). *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. Praha: Portál.
- Prekopová, J. (2010). *I rodiče by měli dělat chyby*. Praha: Portál.
- Procházka, M. (2012). *Sociální pedagogika*. Praha: Grada.

- Rabušic, L. (2001). *Kde ty všechny děti jsou*. Praha: Slon.
- Richman, S. (2006). *Výchova dětí s autismem: aplikovaná behaviorální analýza*. Praha: Portál.
- Rishel, C., Cottrell, L., Cottrell, S., Stanton, B., Gibson, C., & Bougher, K. (2007). Exploring Adolescents' Relationships with Non-Parental Adults Using the Non-Parental Adult Inventory (N.P.A.I.). *Child and Adolescent Social Work Journal*, 24(5), 495-508.
- Robertson, R., Shepherd, D., & Goedeke, S. (2014). Fighting Like Brother and Sister: Sibling Relationships and Future Adult Romantic Relationship Quality. *Australian Psychologist*, 49(1), 37-43.
- Rocca, K. A., Martin, M. M., & Dunleavy, K. (2010). Siblings' motives for talking to each other. *Journal of Psychology*, 144(2), 205-219.
- Rust, J., Golombok, S., Hines, M., Johnston, K., & Golding, J. (2000). The role of brothers and sisters in the gender development of preschool children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 77(4), 292-303.
- Řezáč, J. (1998). *Sociální psychologie*. Brno: Paido.
- Satirová, V. (1994). *Kniha o rodině*. Praha: Práh.
- Shaffer, A., & Egeland, B. (2011). Intergenerational Transmission of Familial Boundary Dissolution: Observations and Psychosocial Outcomes in Adolescence. *Family Relations*, 60(3), 290 - 302.
- Sherman, A., Landsford, J., & Volling, B. (2006). Sibling relationships and best friendships in young adulthood: Warmth, conflict, and well-being. *Personal Relationships*, 13(2), 151-165.
- Slomkowski, C., Rende, R., Novak, S., Lloyd-Richardson, E., & Niaura, R. (2005). Sibling effects on smoking in adolescence: Evidence for social influence from a genetically informative design. *Addiction*, 100(4), 430-438.
- Slomkowski, C., Rende, R., Conger, K. J., Simons, R. L., & Conger, R. D. (2001). Sisters, brothers, and delinquency: Evaluating social influence during early and middle adolescence. *Child Development*, 72(1), 271-283.
- Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.

- Steinberg, L., & Monahan, K. C. (2007). Age differences in resistance to peer influence. *Developmental Psychology, 43*(6), 1531-1543.
- Stocker, C. M., Burwell, R. A., & Briggs, M. L. (2002). Sibling conflict in middle childhood predicts children's adjustment in early adolescence. *Journal of Family Psychology, 16*(1), 50-57.
- Stocker, C. M., Lanthier, R. P., & Furman, W. (1997). Sibling Relationships in Early Adulthood. *Journal Of Family Psychology, 11*(2), 210-221.
- Stocker, C. M., & McHale, S. M. (1992). The nature and family correlates of preadolescents' perceptions of their sibling relationships. *Journal of Social & Personal Relationships, 9*(2), 179-195.
- Stormshak, E. A., Bullock, B. M., & Falkenstein, C. A. (2009). Harnessing the power of sibling relationships as a tool for optimizing social-emotional development. *New Directions For Child & Adolescent Development, 2009*(126), 61-77.
- Šulová, L. (2010). Raný psychický vývoj dítěte. Praha: Karolinum.
- Toman, W. (1993). *Family constellation*. New York: Springer.
- Trapková, L., & Chvála, V. (2009). *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha: Portál.
- Tucker, C. J., Updegraff, K. A., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (1999). Older siblings as socializers of younger siblings' empathy. *The Journal Of Early Adolescence, 19*(2), 176-198.
- Vágnerová, M. (2004). *Základy psychologie*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie - dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Vančurová, E. (1987). *Úvahy o dětech a lidech v rodině*. Praha: SPN.
- Vančurová-Fragnerová, E. (1966). *Vztahy mezi sourozenci*. Praha: SPN.
- Vygotskij, L. S. (2004). *Psychologie myšlení a řeči*. Praha: Portál.
- Vymětal, J. (2007). *Speciální psychoterapie*. Praha: Grada.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (Eds.). (2008). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.

- Whelan, D. J. (2003). Using Attachment Theory When Placing Siblings in Foster Care. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 20(1), 21-36.
- White, G. L., & Mullen, P. E. (2006). *Žárlivost - teorie, výzkum a klinické strategie*. Praha: Triton.
- Whiteman, S. D., & Christiansen, A. (2008). Processes of Sibling Influence in Adolescence: Individual and Family Correlates. *Family Relations*, 57(1). 24-34.
- Winterhoff, M. (2011). *Proč se z našich dětí stávají tyrani aneb Ztracené dětství*. Praha: Ikar.

Seznam zkratek

Aj. - a jiné

Apod. - a podobně

Atd. - a tak dále

Č. - číslo

HS - hrubý skór

M - průměr (mean)

N - rozsah souboru

Např. - například

Resp. - respektive

SD - standartní odchylka (standard deviation)

S. - strana

Seznam tabulek

Tab. 1 Způsoby výchovy v rodině (model devíti polí způsobu výchovy)

Tab. 2 Základní charakteristiky výzkumného souboru

Tab. 3 Procentuální četnosti odpovědí u vybraných položek dotazníku

Tab. 4 Distribuce forem emočního vztahu ve výchovném stylu staršího sourozence

Tab. 5 Distribuce forem výchovného řízení ve výchovném stylu staršího sourozence

Tab. 6 Procentuální zastoupení 9 modelů výchovy u starších sourozenců

Tab. 7 Srovnání procentuálních četností jednotlivých modelů (polí) výchovy standardizačních souborů s výzkumným souborem

Tab. 8 Rozdělení výzkumného souboru podle pohlaví sourozenců (sourozeneckých dyád)

Tab. 9 Procentuální četnosti odpovědí u signifikantních položek dotazníku vzhledem k sourozeneckým dyádám

Tab. 10 Rozdělení výzkumného souboru do tří kategorií podle věkového rozdílu mezi respondentem a jeho starším sourozencem

Tab. 11 Procentuální četnosti odpovědí u signifikantních položek dotazníku vzhledem ke třem kategoriím věkových rozdílů

Tab. 12 Rozdělení položek dotazníku do dvou vybraných kategorií sytících konfliktnost/rivalitu a sílu/dominanci

Seznam grafů

Graf 1 Porovnání sourozeneckých dyád a průměrného HS kladného emočního vztahu

Graf 2 Porovnání pohlaví starších sourozenců s průměrným HS komponenty kladného emočního vztahu a komponenty požadavků

Graf 3 Porovnání tří kategorií věkových rozdílů mezi sourozenci s průměrným HS kladného a záporného emočního vztahu

Graf 4 Porovnání věkového rozdílu a HS kladného a záporného emočního vztahu

Graf 5 Porovnání věkového rozdílu mezi sourozenci s průměrným HS u dimenze konfliktnosti/rivality

Graf 6 Porovnání věkového rozdílu mezi sourozenci s průměrným HS u dimenze síly/dominance

Přílohy

Seznam příloh:

Příloha 1 Dotazník použitý pro výzkumné šetření

Příloha 2 Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině

Příloha 3 Vyhodnocovací tabulky Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině

Příloha 4 Schéma polostrukturovaného rozhovoru použitého v rámci pilotního výzkumu

Příloha 5 Popisné charakteristiky výzkumného souboru

Příloha 6 Procentuální četnosti odpovědí dotazníku

Příloha 7 Výsledky Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy v rodině

Příloha 8 Statistická analýza dat